

architektura 12

Miesięcznik Stowarzyszenia Architektów Polskich SARP • Rocznik • XXIV • 1970

Politechnika Warszawska
WYDZIAŁ ARCHITEKTURY
BIBLIOTEKA

12/1970

9.697

711:577.4

M. D. — Environment in the light of U Thant's Report. The Report of U. N. General Secretary points out to three main factors threatening the environment: rapid demographic development, growth of urbanization, progress of technology. The article mainly deals with the growth of urbanization and the connected demand for space and for remodelling of human environment.

719:712(47)

Bazyli Czeczuga — Lenin and nature protection. Review of laws and regulations referring to nature protection and national parks, issued during the first years of Soviet rule, on personal initiative of Lenin's.

712.00

Zygmunt Novák — What is landscape architecture? Speculations as to modern understanding of landscape architecture, considered to be the art of development and motion. The author analyses the meaning of the terms 'landscape' and 'environment' and their correct use.

577.4:719

Maria Dienwebel — Man as part of the environment. The author analyses the controversies occurring between man representing a threat to nature — and man, as part of nature, being threatened himself. Remodelling of environment renders man free from direct dependance on nature, but at the same time increases the need for regeneration through recreation in natural environment.

614.7:711.132(438)

Jan Minorski — So that nature would not die. The cartogram prepared by the author is an attempt of graphic representation of some of the data referring to the pollution of the natural environment of waters and air, and to the forecasted physical development of Poland in year 2000, assumed in the form of urbanization belts.

711.132:711.12(438)

Janusz Bogdanowski — The problems of model design for urbanized areas. A short report of research work conducted by the author during the years 1958 to 1969. Analysis of the mechanism of spontaneous process of urbanization, and proposal for redevelopment by creation of so called „Distribution Patterns for Settlements Networks” (URS). For this purpose planning for complex areas in their logical patterns is necessary, independent of administrative boundaries. Also most flexible approach have to be assumed, so that transformations could be suitably directed.

711.4.01(438)

Krystyna Dąbrowska-Budziło — Is the study of town's panorama important? On the example of the panoramas of old and contemporary Kraków, the author point to the necessity for architectural schemes to include in their set of documents a specific study of relations occurring between the projected buildings and the panorama of the surrounding area and existing development.

712.25:711.559.61(438)

Józef Budziło — The remains of Kraków fortifications as pattern for public open spaces. On the site of the medieval town walls a ring of green space have been created. But the two subsequent rings of 19th century fortifications are now practically completely built over. The article describes a scheme to use the last, external ring of forts as open space for weekend recreation, as they are easily accessible from the town and possess particular landscape interest.

711.2.025:622.8:331.845(438)

Maria Bańska — Rehabilitation of the landscape of sand excavation sites, adapted as artificial pools suitable for recreational purposes. Mining uses up large amounts of sand to fill-in exploited seams in order to reduce danger of subsiding. But the remaining sand excavation sites result in severe devastation of the landscape. The recultivation is a complicated process, and requires many analyses and studies in view of the extensive changes occurring in the environment.

711.455:711.416—122(438)

Zbigniew Gądek — Recreation and the natural environment. The author advocates concentrated forms of development for facilities serving recreational centres, so that as much as possible of the open space can be left in natural conditions. Particularly suitable are linear and multi-level forms of development.

711.455:711.424.2:72.025(438)

Krystyna Pawłowska — About folk architecture, recreation and landscape. A proposal to save and keep the remaining timber buildings, by the creation of so called tourists „Skansens”. This is achieved by transferring of complete building of architectural value, to sites situated in the vicinity of large tourist traffic, and adapting them for the purpose of tourists and recreational centres. The author presents definite proposal for the area of Kraków Voivodship.

711.2:622:711.2:331.845(438)

Marian Dziewoński — Designing for recreational areas within the Upper Silesia Industrial Region (GOP). The plan allows for three zones of recreation: short range

WARUNKI PRENUMERATY: Zamówienia i przedpłaty przyjmowane są w terminie do dnia 10 miesiąca poprzedzającego okres prenumeraty — przez urzędy pocztowe oraz oddziały i delegatury „Ruch”. Można również zamówić prenumeratę dokonując wpłaty na konto PKO nr 1-6-100020. Centrala Kolportażu Prasy i Wydawnictw „Ruch” — Przedsiębiorstwo Państwowe, Warszawa, ul. Towarowa 28. Cena egzemplarza — 20,— zł, prenumerata kwartalna — 60,— zł, półroczna — 120,— zł, roczna 240,— zł.

Cena prenumeraty zagranicznej jest o 40% wyższa. Przedpłaty na prenumeratę zagraniczną przyjmuje Biuro Kolportażu Wydawnictw Zagranicznych „Ruch”, Warszawa, ul. Wronia 23, za pośrednictwem PKO Warszawa, konto nr 1-6-100024.

Egzemplarze bieżące i za lata ubiegłe można nabyć w księgarni „Dom Książki” — Warszawa, ul. Złota 61, oraz w Głównej Księgarni Technicznej — Warszawa, ul. Świętokrzyska 14.

„Architektura” jest również do nabycia w MIĘDZYNARODOWYCH KLUBACH PRASY I KSIĄŻKI. Egzemplarze zdezaktualizowane można nabyć w Punkcie Wysyłkowym Prasy Archiwalnej „Ruch” — Warszawa, ul. Nowomiejska 15/17, na miejscu lub za zaliczeniem pocztowym.

SUBSCRIPTIONS: \$ 24. — per annum. Address: Export and Import Enterprise „RUCH”, Warszawa 1, Wronia 23, P.O. Box 194. Our bankers: Bank Handlowy S. A., Warszawa, Poland.

ABONNEMENTS: \$ 24. — per annum. Adresse: Entreprise d'Exportation et d'Importation „Ruch”, Warszawa 1, Wronia 23, P.O. Box 194. Notre compte: Bank Handlowy S. A., Warszawa, Pologne.

ПОДПИСКА: 7 рб. 20 коп. в год. Подписаться можно во всех отделениях „Союзпечати”.

access, within the area of the Industrial Region, mainly around artificial lakes; more distant range for weekend use, situated on the periphery of the Industrial Region; and long range access for holiday and tourists stays in Western Beskid and Jura Krakowsko-Częstochowska, at a fair distance from the Industrial District.

711.2:331.845 (438)

Maria Łuczyńska-Bruzda, Ludmiła Flagorowska — Study of recreation and tourism for Olkusi District. The study covers an area of high landscape value, situated not far from Upper Silesia Industrial Region and from Kraków. At the same time the natural resources of raw materials found in the area are responsible for intensive economic development. The presented study proposes zoning as a solution.

711.2:331.845:719 (438)

Danuta Ptaszycka-Jackowska — Tourism and landscape. The Office for tourism development of the Central Committee for physical culture and tourism have commenced the elaboration of long range plan for development of tourism in Poland. Within the framework of this elaboration a study of environment was undertaken, the object of which was the appraisal of natural conditions for holiday tourism existing in southern Poland (mainly mountainous areas).

711.455:796.5 (47)

Mieczysław Baranowski — Tourists facilities in USSR. Large tourists centres are lately being designed and built in USSR, their capacities ranging from 3000 to 8000 persons, usually located in mountainous areas. There also is a tendency to provide higher standard of facilities and more comfort in tourist accommodation.

72.01 (480)

Ilza Antoniak — Architectural forms or landscaping on the example of Finland. The example of the elements of landscape architecture forms and architectural detail is the best proof of the love of nature, expressed by ingenious application of cheap materials in Finnish architecture.

06.066:72 (438)

Z.W. — Awards of S. Nowicki and S. Skrypij Memorial Foundation for 1970. The annual prize, granted by the Architects Association for designs prepared by architectural students, was awarded for thesis design elaborated by Andrzej Skibiński at the Department of Architecture of Wrocław Politechnic, for „Typical Elementary School”.

Małgorzata Dembicka — Two directions of EXPO style. Review of the book by Andrzej Osęka and Anna Piotrowska „Style of EXPO” considering the specific features of architecture of the great world exhibitions.

WYKUSZ — the students' column.

Résumé

ARCHITEKTURA — revue mensuelle de l'Association des Architectes Polonais-SARP

711:577.4

M. D. — Le milieu à la lumière du rapport de U Thant. Le rapport du Secrétaire Général de l'O.N.U. distingue trois directions principales menaçant le milieu: l'impétueux développement démographique, l'accroissement de l'urbanisation, le progrès technique. En premier lieu l'article concerne l'accroissement de l'urbanisation ainsi que la demande de l'espace et de la transformation du milieu humain, qui en provient.

719:712 (47)

Bazyli Czczuga — Lénine et la protection de la nature. Revue des règlements et des décrets concernant la conservation de la nature et des parcs nationaux — publiés au cours des premières années du pouvoir soviétique de par l'initiative personnelle de Lénine.

712.00

Zygmunt Novák — Qu'est ce que c'est que l'architecture du paysage? Réflexions sur la notion moderne de l'architecture du paysage en tant qu'art de développement et de mouvement. L'auteur analyse l'idée du paysage et du milieu ainsi que de leur utilisation convenable.

577.4:719

Maria Dienwebel — L'homme — particule du milieu. L'auteur analyse les contradictions survenant entre l'homme en tant qu'élément menaçant la nature, et l'homme, particule de la nature, menacé par elle. La transformation du milieu donne à l'homme une indépendance directe de la nature, tout en augmentant en même temps le besoin de régénération par la récréation dans un milieu naturel.

614.7:711.132 (438)

Jan Minorski — Afin que la nature ne disparaisse. Le cartogramme élaboré par l'auteur présente un essai de confrontation graphique de certaines données concernant l'infection du milieu naturel des eaux et de l'air, ainsi que du développement prévu d'un aménagement spatial sous forme de zones l'urbanisation prévues pour 2000 en Pologne.

711.132:711.12 (438)

Janusz Bogdanowski — Problèmes d'un projet modèle pour espaces urbanisés. L'élaboration présente une courte relation du travail de recherche, mené par l'auteur au cours des années 1958-69. Analyse du mécanisme du procès impétueux d'urbanisation ainsi que proposition de transformation à l'aide de création d'ans-dites Ordonnances Distributives des Réseaux Colonisateurs. A cet effet il est indispensable de planifier les espaces en ensembles de leur logique disposition, indépendamment des limites administratives, ainsi qu'établir une action le plus élastique pour gouverner dûment les changements.

711.4.01 (438)

Krystyna Dąbrowska-Budziło — L'importance de l'étude du panorama de la ville? Sur exemple des panorama de Cracovie ancienne et contemporaine, l'auteur démontre la nécessité d'inclure dans la documentation contemporaine architectonique, les études sur la liaison des objectifs ou ensembles projetés, avec le panorama du terrain d'entourage et de la structuration.

712.25:711.559.61 (438)

Józef Budziło — Reliquats de la forteresse de Kraków — en tant que canevas de la verdure urbaine. Sur place des murs médiévaux de la ville, se forma une ceinture de verdure — appelée Planty. Deux autres anneaux des fortifications provenant du XIXe siècle furent presque entièrement couverts de bâtiments. Le dernier anneau extérieur des forts, grâce à la proximité de la ville et les grandes valeurs du paysage, est destiné à des terrains de verdure et de récréation hebdomadaire.

Maria Bańska — Réhabilitation du paysage des anciens chantiers de sable, adaptés comme réservoirs d'eau, aux fins de récréation. L'exploitation des mines use de grandes quantités de sable pour la colmatation des bancs exploités, afin de réduire les dégâts miniers. Cependant ces places des chantiers causent une grande déviation du paysage. La récultivation est compliquée et exige de nombreuses analyses et études, étant donné les grands changements qui se passent dans le milieu.

711.455:711.416—122 (438)

Zbigniew Gądek — Récréation et milieu naturel. L'auteur postule la concentration de la structuration des centres de récréation, permettant de laisser des espaces naturels, libres de bâtiments. De grande valeur sont ici les formes bandées, linéaires et étagées.

711.455:771.424.2:72.025 (438)

Krystyna Pawłowska — Architecture populaire, récréation et paysage. Proposition de sauver les monuments historiques de bois, en créant des skansens touristiques. Ceci consiste à la transportation des objectifs monumentaux dans des points de grande intensité du mouvement touristique — en les utilisant comme centres de tourisme et de récréation. L'auteur présente des exemples concrets pour le terrain de la voïvodie cracovienne.

711.2:622:711.2:331.845 (438)

Marian Dziewoński — Projets d'aménagement des terrains de récréation sur l'espace de l'Arrondissement Industriel de la Haute Silésie (GOP). Le plan prévoit 3 zones de récréation: la plus proche sur le terrain même de GOP, principalement autour des réservoirs d'eau artificiels; ensuite une pour les week-end aux alentours de GOP, ainsi qu'une zone de récréation plus longue ainsi que de tourisme dans le Beskide d'Ouest et le Jura Cracovien et de Częstochowa, loin au-delà de GOP.

711.2:331.845 (438)

Maria Łuczyńska-Bruzda, Ludmiła Flagorowska — Etude de récréation et de tourisme pour le district d'Olkusz. L'étude comprend un espace à grandes valeurs paysagiques, situé auprès de l'Arrondissement Industriel de la Haute Silésie et de Cracovie. Ses richesses naturelles intensifient le développement économique. L'étude propose une solution par zones.

711.2:331.845:719 (438)

Danuta Ptaszycka-Jackowska — Tourisme et paysage. L'Etablissement d'Aménagement Touristique du Comité Central de Culture Physique et du Tourisme procède à l'élaboration d'un plan de direction d'aménagement touristique de la Pologne. Dans les cadres de ce plan on fit des études du milieu, ayant pour but l'évaluation des conditions naturelles propices au tourisme récréatif dans la partie Sud de la Pologne (principalement sur les terrains montagnards et situés au pied des montagnes).

711.455:796.5 (47)

Mirosław Baranowski — Installation touristiques en U.R.S.S. Dernièrement on projette et on construit en U.R.S.S. de grands centres touristiques à 3—8 mille places, situés principalement sur les terrains de hautes montagnes. On aperçoit aussi la tendance d'introduire plus de confort dans les objectifs touristiques ainsi qu'un standard d'équipement plus élevé.

72.01 (480)

Ilza Antoniak — Petite architecture dans le paysage sur l'exemple de Finlande. L'exemple des éléments de la petite architecture et des détails architectoniques, permet d'observer dans l'architecture finnoise l'amour de la nature et l'application révélatrice de matériaux simples et à bon marché.

06.066:72 (438)

Z. W. — Prix du nom de S. Nowicki et de S. Skrypij, 1970. Le prix annuaire de la SARP pour les travaux exécutés par les étudiants en architecture, obtint le projet de diplôme «Ecoles primaires typiques» exécuté par l'architecte Andrzej Skibiński à la Faculté d'Architecture de l'Université Polytechnique de Wrocław.

725.91.01

Małgorzata Dembińska — Deux directions du style Expo. Compte-rendu du livre de Andrzej Osęka et Anna Piotrowska «Style Expo», examinant les traits spécifiques de l'architecture des grandes expositions mondiales.

WYKUSZ — Colonne des étudiants.

Содержание

АРХИТЕКТУРА — ежемесячный журнал — орган Союза польских архитекторов — САРП

711:577.4

М. Д. — Природная среда и рапорт У Тана. Зависимость существующая между человечеством и внешней средой в которой обитают люди носит исторический характер, но в настоящее время человечеству грозит нарушение равновесия. Рапорт Генерального секретаря ООН, под заглавием „Человек и его среда“, разработанный на основе резолюции XXIII Сессии Генеральной ассамблеи ООН, дает этому неопровержимые доказательства.

Вот три основные фактора, приводящие к нарушению равновесия между человечеством и средой его обитания: резкий рост народонаселения земного шара, распространение урбанизации, технический прогресс. Все эти факторы вызывают потребность в пространстве. Все мы живем в биосфере, емкость которой и ресурсы — ограничены. В итоге происходит преобразование экологического положения человека и изменение условий жизни. В дальнейшем автор подробно останавливается на последствиях отдельных факторов влияющих на экологию человечества и заканчивает статью выдержкой из рапорта У Тана о необходимости планировки городов в соответствии с социальными потребностями населения.

719:712 (47)

Базыли Чечута — Ленин и охрана природы. Статья приурочена к Ленинской годовщине и подробно излагает мероприятия намеченные или утвержденные Лениным в первые годы советской власти. Автор подчеркивает гениальное предвидение Ленина, который в условиях гражданской войны и послевоенной разрухи находил время заниматься вопросами охраны природы, хотя в те времена эти вопросы не стояли так остро, как сейчас. В доказательство автор приводит ряд цитат из сочинений Ленина, в которых говорится об охране природы. В частности,

автор обращает внимание на то, что Ленин всего лишь спустя шесть месяцев, после перехода власти в руки рабочего класса и крестьянства в России, подписал вместе с Я. М. Свердловым декрет „Основной закон о лесах“. Еще до издания этого декрета, Ленин, 4 апреля 1918 года обратился ко всем Советам республики с призывом увеличивать площади занятые лесами. Спустя всего лишь год после установления Советской власти Ленин подписал декрет об охране Крымских лесов. Забота Ленина об охране природы была столь бескомпромиссной, что в 1919 году, когда Москва замерзала из-за отсутствия топлива, Ленин издал декрет запрещающий вырубку деревьев в Сокольниках. Ленин заботился также о создании заповедников природы. Это по приказанию Ленина Наркомзем обратился 4 ноября 1919 года с требованием охраны тех лесных массивов, которые в будущем могут служить в качестве Национальных парков. Ленин посвящал немало внимания использованию и охране водного богатства страны. И так в письме к А. П. Сераковскому, от 2 апреля 1921 года Ленин обращает внимание на необходимость правильного использования вод для орошения полей вблизи Баку. В статьях „Вопросы сельского хозяйства“ и „Критика Маркса“ Владимир Ильич обратил внимание на использование в сельском хозяйстве сточных вод и на необходимость охраны рек от биологического загрязнения. На этом основании 20 февраля 1919 года был издан декрет об организации „Центрального комитета по охране вод“. Еще в январе 1918 года, в разгар гражданской войны Ленин нашел время для приема секретаря Астраханского Исполкома Н. Н. Подъяпольского по вопросу охраны природы в республике. Спустя всего лишь 2 месяца от этой беседы в дельте Волги был организован первый на территории РСФСР заповедник. Одновременно на основе декрета подписанного Лениным были организованы: Ильменский, потом Байкальский и Крымский заповедники. В деле охраны природы в Советском Союзе немаловажную роль сыграл, подписанный Лениным декрет от 16 сентября 1921 года „Об охране памятников природы, садов и парков“.

Таким образом, Ленин, еще 50 лет тому назад умел предвидеть вопросы охраны природы, которые теперь стали в повестку дня работ Организации Объединенных Наций и правительств многих стран.

712.00

Зыгмунт Новак — Что такое архитектура пейзажа? Автор утверждает, что кроме традиционного понимания проблемы планировки территории с учетом того или иного ландшафта теперь недостаточно. Дело в том, что планировка как всякая наука требует анализа и синтеза в объеме известной группы дисциплин и не ставит перед собой задачи формирования всего окружения в целом. Чтобы удовлетворить требования в области формирования пространства, возникает необходимость принимать быстрые решения по капиталовложениям, что вызывает необходимость быстрого определения существа вопроса. Подход к архитектуре в понимании XIX века уже совершенно недостаточен. Ныне архитектура стала дисциплиной формирующей и определяющей окружение человека не как искусство статики и порядка, а как искусство движения и развития. Автор приводит ряд примеров кардинальных ошибок в устройстве человеческого окружения, вытекающих из узкого подхода к задаче архитектора и конструктора. Избегать этих ошибок можно только на основе комплексного подхода к проектированию социальной среды человека при том так, чтобы всякое сооружение, всякое вмешательство техники увязывалось бы с общим, рассчитанным на длительный период планом преобразования среды.

577.4:719

Мария Диеввель — Человек как частица среды. Рассматривая диалектическую связь, существующую между человеком и природой, автор утверждает, что противоречие между человеком и природной средой в которой он обитает можно рассматривать диалектически как господство природы над человеком, который является только частью природы, что приводит к необходимости вести борьбу с силами природы за существование человека. Таким образом, человек становится фактором угрожающим природе, стремимся к ее уничтожению. Но, с другой стороны человека можно рассматривать и как объект, которому угрожает природа так как человек сам является частью природы и несет на себе последствия нарушения ее законов. Но являясь частью природы, человек одновременно есть существо социальное и обладает способностью некоторого самодавления от природы, то есть творческой переработки природных условий, в которых ему приходится существовать. Иначе говоря человек способен руководить собственным развитием. Но при этом возникают опасности, одна из них заключается в медленных темпах биологического развития по сравнению с темпами развития исторического. Возникает грозное для человека противоречие между прочностью его биологической структуры и возрастающей изменчивостью условий его существования. Вторая опасность заключается в том, что человек наряду (и параллельно) с преобразованием внешней среды, строит для себя искусственную среду, постепенно отдаляясь от природы. Хотя люди, благодаря научному прогрессу, сумели устранить эпидемические болезни и удлинить жизнь, но сразу же появились факторы сокращающие жизнь человека в условиях искусственно созданной им среды. В дальнейшем автор перечисляет еще и другие противоречия, выражающие конфликт человека с его окружением. В итоге автор приходит к выводу, что не может быть возвращения человека к первобытной природе, но невозможно и „завоевание“ природы в смысле осуществления полной независимости человека от ее законов. По мнению автора правильным будет третий путь — сознательное формирование связей человека со средой его пребывания.

614.7:711:132(438)

Лн Минорский — Чтобы не умерла природа. В ходе работ над проблемами охраны биологической среды пребывания человека, автор публикует ряд графиков-карт, представляющих степень загрязнения, или вообще неблагоприятного преобразования внешней природной среды в Польше. На графиках изображены зоны загрязнения воздуха и водоемов в Польше в сопоставлении с данными планового развития промышленности в перспективе до 2000 года. Кроме графиков, автор приводит цифровые данные относительно возможностей удовлетворения будущих потребностей человека природными

ресурсами. Итак, в 1965—1985 годах потребность в воде возрастет с 7,8 миллиардов куб. м. до 17,4 миллиарда куб. м. Таким образом секундный расход воды на потребление составит в жаркий летний день примерно 1010 куб. м. В то же время в засушливое время секундный расход воды во всех реках Польши падает до 444 куб. м. в сек. Отставание со строительством очистных сооружений приведет к полному отравлению воды в реках. Уже теперь по данным Главного управления водного хозяйства от 25 до 61 процентов проточных вод совершенно не пригодны для питья. Что касается воздуха, то степень загрязненности достигает опасных для здоровья людей величин в промышленных округах, в которых сосредоточено около 20 процентов населения страны. Загрязнение атмосферы привело к тому, что в Польше около 167,5 тыс. га лесов повреждены, причем 91 тыс. га из них требует немедленной пересадки. Автор считает, что необходимо уже в ближайшее время предпринять меры по охране природы. Основой этих мер должна стать комплексная перестройка энергетики и промышленной технологии. Так, например, основным источником электроэнергии должны стать атомные электростанции, в основу технологии должна быть положена квантовая электроника, а ЭВМ должны стать рычагом перестройки труда человека. В заключение автор перечисляет прогноз в техническом прогрессе человечества в перспективе 2000—2020 годов и задумывается над последствиями этого прогресса для существования человека.

711.132:711.12(438)

Януш Богдановский — Проблемы планировки населенных мест по „системе дифференцированной сети” (СДС). Автор дает описание системы планировки градостроительной сети по методу дифференцированной сети, который заключается в графическом представлении планируемой территории в целом независимо от административных границ, причем осуществляется комплексное планирование будущей сети населенных пунктов исходя из анализа существующей сети городов, сел, транспортных связей и других градообразующих факторов. Разработанный метод планировки автор иллюстрирует чертежами.

711.4.01(438)

Кристина Дольбровска-Будзило — Надо ли заботиться о панораме города? Автор отмечает, что в градостроительской документации, как правил отсутствуют данные об общем облике будущего города, либо о влиянии проектируемого объекта на общий вид города, то есть на связь объекта с существующим ландшафтом. Автор приводит убедительные данные, взятые из Кракова о том, к чему приводит не учет связей объектов с существующим пейзажем и выдвигает предложение, чтобы в будущем градостроительные проекты предусматривали необходимость эстетического формирования общего вида города в целом, а не только отдельных объектов и деталей.

712.25:711.559.61(438)

Юзеф Будзило — Остатки укреплений города Кракова как ось озеленения города. Автор обратил внимание, что в большинстве городов Европы, старинные средневековые укрепления (валы и рвы) использованы для озеленения центров современных городов. Итак, например, в Кракове на месте прежнего крепостного рва возникли известные „Планы”. Автор отмечает, что кроме средневековых укреплений существовала в Кракове система фортов, построенных австрийскими властями. Часть этих фортов еще и теперь может быть использована под зеленые насаждения, что создаст вокруг Кракова внешнее зеленое кольцо.

711.2.025:622.8:331.845(438)

Мария Баньская — Рекультивация песчаных карьеров. На территории Силезского угольного бассейна с давних пор песок употребляют для засыпки горных выработок. В связи с этим здесь возникают крупные песчаные карьеры, в которых песок как правило добывается открытым способом. После окончания разработки песчаных залежей необходимо восстанавливать нарушенный пейзаж путем возврата площади занятой карьером в прежнее состояние, или использование по новому назначению. На примере рекультивации песчаных карьеров в Силезии, автор дает общие указания по методам такой рекультивации. В большинстве случаев, на месте бывших карьеров удастся создать культурные водоемы в качестве зон отдыха трудящихся.

711.455:711.416-122(438)

Збигнев Гондек — Зоны отдыха и природная среда. Автор подчеркивает, что в последнее время все больше внимания обращается на необходимость охраны природы и восстановления связей современного человека с природой. Вопрос отдыха на лоне природы стал теперь на повестку дня всех жителей городов. Однако рост населения страны приводит к увеличению плотности заселения территории, поэтому возникает необходимость защиты зон отдыха от излишней урбанизации. В этой связи автор считает необходимым при разработке проектов планировки районов страны, рассматривать возможности концентрации городской застройки, например, путем проектирования высотных жилых зданий, линейного проектирования вдоль транспортных магистралей и т.п. По мнению автора это даст возможность сохранить в относительной неприкосновенности природные зоны для отдыха населения городов. В частности, с особой осторожностью следует подходить к планировке существующих зон отдыха и курортных местностей. В частности, автор считает, что при планировке застройки зон Прикарпатья, где сосредоточены места отдыха населения промышленных округов Силезии не удалось избежать ошибок, выразившихся в постройке большого количества средних по размерам домов отдыха, что в значительной степени ухудшило природные условия этих местностей.

711.455:711.424.2:72.025(438)

Кристина Павловская — О народной культуре, зонах отдыха и ландшафте. Автор отмечает, что постепенно исчезают столь многочисленные раньше примеры народной архитектуры в польской деревне. В Краковском воеводстве, в последнее время приняты меры к сохранению наиболее выдающихся памятников архитектуры путем организации архитектурных музеев так называемых „скансенов”. Автор предлагает расширить эти мероприятия и сосредоточить скансены в местах наибольшего скопления туристов.

Мариан Дзевонский — Проектирование зон отдыха на территории Верхнесилезского промышленного округа. В статье рассматривается план строительства зон отдыха для трудящихся Верхнесилезского промышленного округа. План предусматривает организацию трех поясов таких зон, а именно: в непосредственной близости городов и промышленных предприятий — так называемые зоны близкого или повседневного отдыха. В некотором отдалении — зоны воскресного отдыха, расстояние до которых не превышает двух часов поездки средствами публичного или индивидуального транспорта. Третья полоса предусматривает строительство зон длительного отдыха в горных местностях, граничащих с Силезией.

Особое внимание автор уделяет вопросу рекультивации и отведения под зоны повседневного отдыха использованных карьеров, отвалов горных пород и других запущенных мест вблизи фабрик, заводов, шахт и рудников.

711.2:331.845(438)

Мария Лучинска-Брузда, Людмила Флягоровска — Исследование вопроса туризма и отдыха на территории повята (района) Олькуш. Отчет о разработке плана устройства зон отдыха и туризма на территории Олькушского повята. Олькушский повят расположен в непосредственном соседстве Верхнесилезского горно-промышленного округа и отличается прекрасными природными условиями для создания ценной зоны отдыха для трудящихся Силезии. Разработаны три части плана организации зон отдыха. Первая из них, представленная на рис. 2 определяет объем и характер существующих ограничений в использовании рассматриваемой территории под зоны отдыха, вторая — определяет потенциальные возможности использования рассматриваемых территорий под организацию зон отдыха и, наконец третья — определяет и выделяет зоны пригодные под организацию отдыха, отличающиеся единством ландшафта, рельефа и покрова. Остальные материалы плана представляют обоснование проектирования зон отдыха в отдельно взятых местах.

711.2:331.845:719(438)

Данута Пташицка-Янковская — Туризм и ландшафт. Институт туристического освоения страны, входящий в состав Главного комитета по делам физкультуры и туризма начал комплексную разработку плана туристического освоения и обустройства всей территории Польши. В настоящее время проведено изучение с этой точки зрения природных условий туризма в южных районах Польши. В статье рассмотрены основные положения плана и результаты изучения южных территорий.

711.455:796.5(47)

Мирослав Барановский — Туристские сооружения в СССР. За последнее время отмечается в СССР стремление к широкому строительству туристских сооружений. Автор статьи дает краткий обзор объектов построенных в последнее время, в частности в горах и в курортных местностях Кавказа.

72.01(480)

Ильза Антоняк — „Малая” архитектура в ландшафте (на примере Финляндии). Отчет о поездке в Финляндию, где автор ознакомился с умелым использованием финляндскими архитекторами местных строительных материалов для создания эстетических форм архитектуры.

06.066:72(433)

З. В. — Премии им. С. Новицкого и С. Скрипия в 1970 году. Союз польских архитекторов (САРП) выделяет ежегодно премии за лучшие дипломные проекты студентов Архитектурных отделений ВУЗ-ов. В текущем году лучшей признана работа арх. Анджея Скибинского из Вроцлавского политехнического института „Типовой проект школы начального обучения”.

725.91.01

Малгожата Дембицка — Два направления в стиле ЭКСПО. Рецензия на книгу Анджея Осенки и Анны Пиотровской „Стиль ЭКСПО”. Автор рецензии рассматривает особенности архитектуры павильонов и планировки крупных всемирных выставок.

„Выкуш” — студенческая страничка.

Redakcja przypominając na wstępie, że w wydany pod koniec 1968 r. pierwszym zeszycie problemowym pt. „Technika i turystyka” zapowiedziała powrót do tej tematyki „w czasie, kiedy dyskusje na temat turystyki wkroczą w nowy etap rozważań bardziej szczegółowych”, stawia następujące pytanie: Czy obecne, ponowne podjęcie tego samego problemu oznacza, że dyskusje takie rzeczywiście mają już szerszy zakres? W odczuciu powszechnym chyba nie, po prostu dlatego, że turystyka jest u nas ciągle jeszcze na marginesie ważniejszych, bardziej aktualnych spraw. Niemniej zainteresowanie tematem rośnie coraz bardziej, odpowiednio zresztą do zwiększania się liczby osób uczestniczących w ruchu turystycznym w Polsce.

Redakcja zaznacza, że podobnie jak i poprzedni, zeszyt obecny ma charakter dyskusyjny. Zamieszczone w nim są np. wypowiedzi prof. Goetla i inż. arch. Gądka, zawierające dość kontrowersyjne poglądy na temat rozproszenia czy koncentracji zabudowy turystycznej. Pozostawiając do dyskusji szczegółowe sposoby rozwiązań, redakcja wypowiada się jednak w zasadzie za planowym, ale równocześnie decentralistycznym modelem rozwoju turystyki. Przytaczając poniżej fragmenty obu artykułów zalecamy czytelnikom zainteresowanym tematyką zapoznanie się z treścią tego zeszytu. W artykule pt. „Budownictwo turystyczne a ochrona przyrody” W. Goetel omawia na wstępie działalność Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego z okresu międzywojennego, a następnie sytuację obecną na tym odcinku, podkreślając, że turystyka i ochrona przyrody są kierunkami kulturalnymi ściśle ze sobą związanymi. Szkody wyrządzone ochronie przyrody są równocześnie szkodami dla turystyki. Ochronę przyrody można słusznie nazwać racją bytu właściwie uprawianej turystyki. Dlatego przy budownictwie turystycznym należy szczególnie uwzględnić wymagania ochrony przyrody, niezbędne dla utrzymania najcenniejszego daru dla turysty, jakim jest piękno przyrody.

Autor zwraca uwagę na konieczność podjęcia akcji uzgadniania postulatów turystyki i ochrony przyrody, przy czym zarówno jedno, jak i drugie nie może ponosić wielkich, a częstokroć nieodwracalnych szkód.

Dla ochrony przyrody — pisze W. Goetel — najważniejszymi zagadnieniami w budownictwie hotelowym (mam tu na myśli hotele służące w pierwszym rzędzie turystyce i wycieczkom) jest lokalizacja, rozmiary, wygląd, właściwa funkcjonalność i adaptacja otaczającej przyrody. Lokalizacja powinna być taka, aby budynek hotelowy nie szpecił i nie zakłócał harmonii otaczającej szaty przyrodniczej. Ważne jest przy tym, aby dokoła hotelu znalazła się większa przestrzeń, która powinna być utrzymana w charakterze parkowym lub ogrodowym.

Rozmiary hotelu turystycznego — kontynuuje swoje poglądy autor — nie powinny być zbyt wielkie. Hotele-giganty przysięgają otoczenie. Ciekawy jest przy tym fakt, iż interesy turystów zgadzają się tu z interesami ochrony przyrody. Gdy na jubileuszowym Zjeździe PTTK, a więc naszej największej społecznie organizacji turystycznej, poruszyłem sprawę hoteli i powiedziałem, że ogół turystów nie potrzebuje wielkich luksusowych hoteli, rozległ się burzliwy aplauz.

Na temat ośrodków rekreacyjnych przyszłości pisze Zb. Gądek. Rozpraszanie zabudowy rekreacyjnej jest niesłuszne, gdyż godzi w istotne wartości wypoczynkowe środowisk przyrodniczych. Można temu zapobiec, budując wielkowieściowe środki rekreacyjne o intensywnie skoncentrowanej zabudowie. Jest to nowa koncepcja, bardziej przydatna dla współczesnych masowych potrzeb wypoczynku. Realizują ją już we Francji, Włoszech, Szwajcarii i innych krajach, a celem jej jest przede wszystkim ochrona wartości rekreacyjnych środowiska, zachowanie jego walorów krajobrazowych i turystycznych przez pozostawienie jak największych nie zabudowanych, naturalnych przestrzeni.

Zrozumiałe, że te propozycje — pisze autor — odmienne od tradycyjnych wzbudzają ożywione dyskusje, nierzadko wywołując ostre sprzeczności. Ich słuszność można by oczywiście uznać, gdyby następowała regresja masowości ruchu rekreacyjnego, tymczasem jest odwrotnie.

Autor omawia znaczenie rekreacji i podkreśla, że nowe propozycje wyrażają szczególną dbałość o zapewnienie wszechstronnych warunków wypoczynkowych, stąd dążenie do rozwiązań na innej zasadzie, w której istotnymi postulatami staje się integracja, maksymalne zbliżenie usług i mieszkań do celu dogodniejszego użytkowania i kontaktów towarzyskich, tworzenie stref bezpiecznych o ruchu wyłącznie pieszym, izolowanie od hałasu, a także wytworzenie atmosfery pełnej ciszy, umożliwiającej bezpośredni kontakt z przyrodą i słońcem.

W dalszym ciągu autor podkreśla, że układ pokoi mieszkalnych opiera się niejednokrotnie na rozwiązaniu jednoradkowym z korytarzem, o przebiegu zapewniającym im jednakowo dobre warunki. Podając przykłady zaprojektowanych za granicą jednostek turystycznych (Szwajcaria, Francja), autor następnie przedstawia kilka propozycji polskich, między innymi propozycję rozwiązania ośrodka rekreacyjnego w Kluszkowcach, nad projektowanym zalewem czorsztyńskim. Ośrodek, według projektu, składa się z trzech linearnych obiektów usytuowanych w poprzek stoku, każdy dla 2000 osób. Obiekty łączą się górnym końcem z drogą kołową, biegnącą poziomicowo. W tym miejscu zlokalizowano przystanki autobusów i wybudowano parkingi. Wzdłuż górnych kondygnacji z usługami poprowadzono chodnik ruchomy, łączący pionowo komunikacyjne oraz skośną windę, dochodzącą do przystani na wodzie. Na jej trasie znajdują się również obiekty usług sportowych i kultury.

O wyborze rozwiązania zadecydowały warunki ekspozycji słonecznej i widokowej, które wpłynęły na usytuowanie go poprzecznie do stoku. Stąd wynikała propozycja umieszczenia głównych wejść, parkingów i przystanków na górnym poziomie, peryferyjnie względem obiektu. Przyczyny te oraz znaczna długość obiektu spowodowały konieczność zastosowania chodnika ruchomego.

Inna propozycja dotyczy dużego centrum usługowego z hotelem dla wycieczkowiczów na Podgórzu. Centrum o długości 700 m i 150 tys. m² powierzchni stanowi element linearnego układu zabudowy rekreacyjnej w rejonie Poronina-Bukowiny-Cyrhli. Zostało ono przewieszone nad dolinę. Zaplanowano uniwersalny system dojazdu komunikacji helikopterowej, samochodowej i monorailu. Trasy komunikacyjne, drogę kołową i monorail zintegrowano z całością zabudowy. Kregosłup układu centrum stanowi promenada wewnętrzna, rozłożona na wielu kondygnacjach, umożliwiająca widoki na panoramę Tatr poprzez oszkłone, rozsuwane tafle ścian. Przy promenadzie są place rekreacyjne z zielenią oraz najatrakcyjniejsze usługi.

Powyższe informacje o perspektywicznych ośrodkach rekreacyjnych nasuwają co najmniej dwa pytania — jakie cele stawiają sobie architekci proponujący ich realizację oraz — jakie są możliwości budowy takich ośrodków u nas.

Na zakończenie Zb. Gądek podkreśla, że obecnie w Polsce buduje się podobnie jak gdzieś indziej na świecie, nie oznacza to jednak, że realizujemy te inwestycje prawidłowo. Już dzisiaj obserwuje się, jak coraz załośniejsze wydają okolice Antałówki, Szczyrk czy Jaszowca, których krajobraz znika pod zagęszczającą się zabudową. Ten pęd do szpecenia krajobrazu wynika z tradycyjnych przyzwyczajeń i nie uzasadnionego powtarzania przebrzmiałych dawno wzorców zagranicznych. Inwestorzy nadal marzą o posiadaniu „własnej rezydencji”, chociażby na kilkudziesięć łózek, oczywiście na wydzielonej i ogrodzonej plotem działce. Nie przejmują się nieekonomicznością eksploatacji takiego obiektu, a propozycje integracji zabudowy wywołują u nich ostre sprzeciwy. Jedynie bez oporów przyjmowana jest wspólnota urządzeń instalacyjnych, energetycznych, ogrzewania i in.

Następnie autor proponując dwustopniowy system realizacji (p. artykuł na str. 442) podkreśla, że system ten doprowadzając do kompleksowej wspólnoty zabudowy — mógłby lepiej zaspokoić potrzeby ilościowe i jakościowe zarówno inwestorów bogatych, jak i biedniejszych, ochraniałyby teren, prowadziłby do potania kosztów realizacji oraz większej elastyczności kształtowania zabudowy w rozumieniu modernizacji i rozbudowy.

Koncepcje zawarte w artykule, zrozumiałe w postępowych kręgach fachowców, architektów i techników-humanistów, należałoby spopularyzować także wśród inwestorów. Ich realizacja, zapewne jeszcze po wielu dyskusjach, byłaby odpowiedzią na ogłoszony ostatnio apel sekretarza ONZ o ratowanie środowiska człowieka.

KWARTALNIK ARCHITEKTURY I URBANISTYKI, KOMITET ARCHITEKTURY I URBANISTYKI PAN, T. XV, Z. 2/1970 R.

Prognozę rozwoju metodyki planowania przestrzennego przedstawił w swoim artykule Piotr Zaremba. Na wstępie autor pisze, że teoria planowania przestrzennego powinna wyprzedzać potrzebę jej praktycznego zastosowania, ale potrzebę tę formułując uprzednie doświadczenia praktyki, umożliwiające wysnucie nowych wniosków i teoretycznych sformułowań. Dlatego też teoria planowania przestrzennego, choć wyprzedza działalność praktyczną, opiera swe uogólnienia na wynikach już dokonanych realizacji. Stanowią one bowiem swoiste laboratorium planistyczne, w którym w skali naturalnej zbadać można dodatnie i ujemne efekty przekształcania i rozwoju badanych obszarów.

Syntetyczny wynik planowania przestrzennego przejawia się nie tyle w dążeniu do maksymalnego wyzyskania wyników poszczególnych dyscyplin technicznych, ekonomicznych i społecznych — o ile w wytworzeniu kompozycyjnej i funkcjonalnej jedności w miejsce zbioru nie powiązanych z sobą propozycji branżowych. Dlatego też omawiając metody planistyczne, dostosowane do postawionego zadania, należy mieć na uwadze sprzężenia zwrotne zachodzące pomiędzy poszczególnymi elementami, jak również i współzależności pomiędzy nimi i docelową wynikową kompozycją całości.

Są dwa powody, które sprawiają, że dotychczasowe badania teoretyczne realizowały się przeważnie na podstawie krytycznej oceny wyników praktycznego planowania:

- pierwszym z nich jest niemożność prowadzenia badań rozwoju przestrzennego w zmniejszonej skali laboratoryjnej,
- drugim powodem jest właśnie tendencja do przystosowania programu dociekań analitycznych do z góry założonego (przyjętego często *a priori* jako optymalnego) wyniku końcowego.

Podkreślając, że w pierwszym okresie badań przestrzennych planowanie przestrzenne wciąż było podzielone na kilka, dość luźno ze sobą powiązanych działów, a urbanistyka najbardziej rozbudowana, o długiej tradycji, mimo wielu osiągnięć, wciąż jeszcze nie mogła (metodycznie i organizacyjnie) wyjść dalej niż poza granice administracyjne miast, planowanie regionalne kolejno ulegało wpływowi planowania gospodarczego i rejonizacji geograficznej, stopniowo tylko stosując istotnie przestrzenne metody działania, autor zwraca uwagę, że wzrost zapotrzebowania planistycznego był szybszy aniżeli rozwój teorii planowania, co spowodowało, iż rozważania teoretyczne skierowały się ku analitycznym badaniom przyczyn i form żywiołowej urbanizacji — zgodnie z uprzednio wypowiedzianą zasadą. Usiłowano również określić tzw. „optymalne” formy przyszłej urbanizacji, dostosowując do nich zakres i metodę planowania. Często przepisy normatywne hamowały rozwój niezależnej myśli planistycznej. Rozkwitowi nauk ścisłych i społecznych nie towarzyszył jeszcze rozwój kompleksowych, równie ścisłych badań zjawisk przestrzennego rozwoju środowiska, w którym żyć ma obecnie i żyć zmuszone będzie pokolenie następne.

Autor przypomina, że rozwojowi twórczej myśli planistycznej stały na przeszkodzie dwa zjawiska. Jedno z nich, natury raczej organizacyjnej, polegało (i niestety nadal jeszcze polega) na nierozumieniu i nieuznawaniu jedności planowania miejscowego z planowaniem regionalnym, dopuszczając tym samym do „podziału tego, co jest niepodzielne” (sformułowanie Bolesława Malisza). Jednocześnie z tym obserwowano się przeciwstawianie planowania przestrzennego planowaniu gospodarczemu. Druga, skomplikowana przyczyna polega na przyjęciu zasady ekstrapolacji jako punktu wyjścia do dalszych spekulacji planistycznych.

Autor proponuje dokonanie rewizji dotychczasowych metod planowania. W szczególności metody te powinny uwzględniać następujące elementy: Dotychczasowe różniczenia pomiędzy planowaniem „miejscowym” i regionalnym jak również pomiędzy urbanistyką i turystyką powinny ulec zmianie. Przedmiotem planowania przestrzennego bowiem powinna stać się całość urbanizacji, pojętej kompleksowo, i to w skali krajowej, regionalnej i lokalnej.

Prognoza rozwoju urbanizacji musi być oparta na analizie wariantów jej przestrzennej struktury. Prowadzi to do potrzeby rozszerzenia zakresu stosowania metody planów kierunkowych ze skali wyłącznie miejscowej na skalę regionalną i krajową. Metoda ta, skutecznie stosowana przez polską urbanistykę, powinna znaleźć swe obojętne zastosowanie w planowaniu przestrzennym w skali kraju i regionów. Planowanie regionalne powinno być prowadzone w sposób umożliwiający porównanie kilku wariantów rozwojowych, wykraczających swym zasięgiem czasowym poza krótki okres perspektywiczny.

Planowanie kierunkowe powinno zatem wyprzedzać planowanie perspektywiczne, ograniczane wyraźną barierą czasu. Wynika z tego wniosek, że planowanie wielko-przestrzenne powinno być oparte na zasadzie analizy ograniczeń progowych. Wymaga to odpowiedniej adaptacji i modyfikacji tzw. teorii progów rozwojowych, sformułowanej po raz pierwszy w skali planów miejscowych przez Malisza. Stosunek planowania miejscowego do regionalnego oraz krajowego do regionalnego powinien opierać się na dialogu stosowanym we wszystkich formach planowania. Dialog ten zajmie miejsce dotychczasowych zależności, opartych na hierarchicznym podporządkowaniu planowania miejscowego planowaniu regionalnemu.

Podsumowując swoje wywody, P. Zaremba stwierdza, że jedynie metoda równoczesności opracowań przestrzennych we wszystkich skalach terenowych połączona z przyjęciem zasady dialogu jako właściwej formy współpracy planistycznej daje najlepsze możliwości do uwzględnienia wszystkich współzależności i sprzężeń zwrotnych, unikając wyników dyktatu planistycznego.

Opr. R. S.

architektura

MIESIĘCZNIK
NR 12/277
GRUDZIEŃ 1970

Organ Stowarzyszenia Architektów Polskich SARP

REDAGUJE KOLEGIUM:

arch. T. PRZEMYSŁAW SZAFER
redaktor naczelny

ZOFIA WITUSKA
sekretarz redakcji

arch. Michał HAGMAJER
arch. LECH KŁOSIEWICZ
ALEKSANDER PASZYŃSKI
RENATA SOSNOWSKA
arch. WOJCIECH ZABŁOCKI
redaktorzy

WITOLD JANOWSKI
układ graficzny
oraz projekt okładki

MAGDALENA KRASICKA-OSEKA
redaktor techniczny

ADRES REDAKCJI: Warszawa, ul. Królewska 27,
p. 235, tel. 27-66-17

ADRES POCZTOWY: Warszawa 1, skr. poczt. 169
redakcja mies. „Architektura”

ADRES ADMINISTRACJI: Wydawnictwo ARKADY
Warszawa, ul. Sienkiewicza 14

Zakłady Graficzne „Dom Słowa Polskiego”
Warszawa, ul. Miedziana 11

Materiał przekazano do drukarni 15 VIII 1970 r.
Zam. 6578. K-100.

NA II STR. OKŁADKI
Lasy w Spale nad Pilicą. Fot. J. Minorski

NA III STR. OKŁADKI
Praca studencka z projektowania form
architektonicznych wykonana pod kierunkiem
prof. St. Murczyńskiego na I roku Wydziału
Architektury Politechniki Krakowskiej

SPIS TREŚCI

URBANIZACYJNE PRZEMIANY ŚRODOWISKA
W ŚWIELE „RAPORTU” U THANTA

/M.D./ str. 423

LENIN A OCHRONA PRZYRODY

/Bazyli Czeczuga/ str. 424

CO TO JEST

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

/Zygmunt Novák/ str. 425

CZŁOWIEK

JAKO CZĄSTKA ŚRODOWISKA

/Maria Dienwebel/ str. 426

ABY NIE UMARŁA PRZYRODA

/Jan Minorski/ str. 427

PROBLEMY PROJEKTU MODELOWEGO

DLA OBSZARÓW URBANIZOWANYCH

/Janusz Bogdanowski/ str. 431

CZY WAŻNE JEST STUDIUM

PANORAMY MIASTA?

/Krystyna Dąbrowska-Budziło/ str. 433

POZOSTAŁOŚCI TWIERDZY KRAKÓW

KANWĄ ZIELENI MIEJSKIEJ

/Józef Budziło/ str. 435

REHABILITACJA KRAJOBRAZU

WYROBISK POPIASKOWYCH

/Maria Bańska/ str. 437

REKREACJA A ŚRODOWISKO NATURALNE

/Zbigniew Gądek/ str. 441

O ARCHITEKTURZE LUDOWEJ,

REKREACJI I KRAJOBRAZIE

/Krystyna Pawłowska/ str. 442

PROJEKTOWANIE

TERENÓW WYPOCZYNKOWYCH

NA OBSZARZE GOP

/Marian Dziewoński/ str. 445

STUDIUM REKREACJI I TURYSTYKI

DLA POWIATU OLSKIEGO

/Maria Łuczyńska-Bruzda,

Ludmiła Flagorowska/ str. 448

TURYSTYKA A KRAJOBRAZ

/Danuta Ptaszycka-Jackowska/ str. 452

URZĄDZENIA TURYSTYCZNE W ZSRR

/Miroslaw Baranowski/ str. 455

MAŁA ARCHITEKTURA

W KRAJOBRAZIE

NA PRZYKŁADZIE FINLANDII

/Ilza Antoniuk/ str. 461

NAGRODY IM. S. NOWICKIEGO

I S. SKRYPIJA 1970

/Z. W./ str. 466

DWA KIERUNKI STYLU EXPO

/Małgorzata Dembicka/ str. 467

NARADA PRZEDSTAWICIELI CZASOPISM

ARCHITEKTONICZNYCH EUROPEJSKICH

KRAJÓW SOCJALISTYCZNYCH

/Z. W./ str. 468

WYKUSZ /kolumna studencka/ str. 469

Urbanizacyjne przemiany środowiska w świetle „Raportu” UThanta

Współzależność zachodząca między człowiekiem a środowiskiem ma charakter historyczny.

Współcześnie doszło do stanu grożącego zachwianiem równowagi ich powiązań. Najbardziej przekonujące tego dowody zawiera „Raport” Sekretarza Generalnego ONZ¹, sporządzony zgodnie z rezolucją XXIII Sesji Zgromadzenia Ogólnego NZ, poświęconej problemowi „Człowiek i jego środowisko”. Dokument ten określa aktualny stan relacji: człowiek — środowisko, jako „kryzys środowiska ludzkiego” występujący już w skali światowej. Jak stwierdzono we wstępie „Raportu”: „... Przyszłość życia na ziemi może być zagrożona”.

„Raport” wyodrębnia 3 główne kierunki zagrożenia środowiska. Są to:

- gwałtowny rozwój demograficzny,
- wzrost urbanizacji,
- postęp techniki².

Każde z tych zjawisk oznacza wzrost zapotrzebowania na przestrzeń. Wzmagająca się ekspansja i eksploatacja sprawia, że środowisko przyrodnicze staje się przedmiotem konkurencji zarówno w sensie ilościowym (przestrzennym), jak i pod względem wartości użytkowej (zasobności). „... Wszyscy żyjemy w biosferze, której obszar i zasoby są ograniczone” (por. „Wstęp”, p. 2). W rezultacie następuje przekształcanie sytuacji ekologicznej człowieka i zmiana warunków jego życia. Problemy środowiska ludzkiego możemy zatem ujmować jako skutki ludzkich działań dla środowiska oraz jako skutki wprowadzanych zmian dla człowieka — podmiotu działania³. Z dialektyki więzi między człowiekiem a przyrodą wynika wieloznaczność pojęcia „środowisko ludzkie”. Ani w „Raporcie”, ani w poprzedzającej go rezolucji Zgromadzenia Ogólnego terminu tego nie zdefiniowano. Narastające problemy środowiska ujęto w „Raporcie” w aspekcie zasięgu ich występowania. Jest to zrozumiałe ze względu na cele ONZ oraz zadania, jakie „Raport” ma do spełnienia: chodzi o zorganizowanie współpracy międzynarodowej, niezbędnej dla podjęcia środków zapobiegających dalszemu wzrostowi zagrożenia.

Zatrzymajmy się nad niebezpieczeństwami, których przyczyną jest wzrost urbanizacji, nad „problemami ludzkich skupisk” — jak to określa „Raport” — o maksymalnym stopniu koncentracji ludności. Są to jednocześnie obszary o najwyższym osiągniętym stopniu przekształcenia środowiska „naturalnego”. W tym miejscu należałoby podkreślić, że „... w czasach, kiedy człowiek opanował każdy kilometr kwadratowy swej planety, granica między środowiskiem „naturalnym” a otoczeniem, będącym dziełem rąk człowieka, stopniowo zanika”⁴. Można więc jedynie mówić o zróżnicowaniu poszczególnych obszarów pod względem stopnia ich przekształcenia. W miastach, gdzie ten stopień jest najwyższy, powstają też szczególnie drastyczne problemy zagrożenia. Można je zaobserwować we wszystkich aspektach urbanizacyjnych przemian. Urbanizacja jest bowiem procesem złożonym, jest zespołem procesów rozgrywających się w kilku płaszczyznach: demograficznej, ekonomicznej, przestrzennej i społecznej. „Urbanizacja demograficzna” — to gwałtowny przyrost ludności miast, spowodowany jej napływem ze skupisk wiejskich. „W miastach żyje dziś 40% ludzi na świecie. Jeśli tendencja ta się nie zmieni, za ponad 50 lat urbanizacja osiągnie maksymalny poziom i przeważająca część ludzi mieszkać będzie w miastach (...) Między pokiem 1920 i 2000 liczba ludności miejskiej zwiększy się 20-krotnie (...)”⁵.

Wzrost liczby ludności pociąga za sobą problem wyżywienia, a jednocześnie komplikuje organiza-

- I Najlepsze życzenia noworoczne
7 Наилучшие новогодние пожелания
9 Meilleurs voeux pour la nouvelle année
I Heppy New Year

cję zaopatrzenia miasta. Wzrost gęstości zaludnienia na obszarach miast powoduje stałe pogarszanie się warunków życia ich mieszkańców.

U podstaw „urbanizacji demograficznej” leży czynnik ekonomiczny. W tym aspekcie urbanizacja jest ściśle związana z industrializacją nie tylko dlatego, że miasta – jako ośrodki lokalizacji funkcji produkcji przemysłowej – stwarzają perspektywę zatrudnienia ludności napływowej, lecz także – przez działanie sprzężeń zwrotnych. Rozwój przemysłu – zarówno ilościowy, w zakresie produkcji, jak i postęp związany z rozwojem techniki – wpływa na przemiany produkcji rolniczej. Zwiększanie wydajności tej produkcji, jakie powoduje (dzięki mechanizacji, chemizacji rolnictwa), zwalnia ręce do pracy na wsi – staje się więc przyczyną ruchów migracyjnych. Jest to dowodem ścisłej zależności procesów urbanizacyjnych od czynnika ekonomicznego związanego z uprzemysłowieniem. Dowodem pośrednim może tu być tendencja do odwrotnego kierunku migracji: z wielkich aglomeracji czy konurbacji – na wieś, którą przejawiają kraje znajdujące się w okresie postindustrialnym rozwoju.

Nie można jednak zapominać, że wzrost odsetka ludności pozarolniczej spowodowany jest nie tylko postępnym uprzemysłowieniem, ale także rozwojem funkcji usługowych, co dodatkowo pogłębia różnice w poziomie życia pomiędzy miastem a wsią i tym samym zwiększa „siłę przyciągania” miasta. Działa zwłaszcza na ludzi młodych, a więc na ludność wiejską w wieku produkcyjnym, posiadającą jeszcze możliwości zatrudnienia w produkcji rolnej. Atrakcyjność miasta, obok przyczyn ekonomicznych (działających zwłaszcza w wypadku wsi przeludnionych), jest więc głównym motorem „ucieczki” ludności produkcyjnej i w efekcie – starzenia się ludności wiejskiej oraz braku rąk do pracy na wsi⁷. Skutki tego procesu dla środowiska – to kurczenie się terenów upraw, użytkowanie ziemi niezgodnie z warunkami naturalnymi, a więc niewykorzystanie jej wartości.

Oddzielny problem stanowią skutki uprzemysłowienia dla środowiska. Wiąże się on z aspektem przestrzennym procesów urbanizacyjnych.

„Urbanizacja przestrzenna” przejawia się przede wszystkim jako tendencja do intensyfikacji zabudowy. Główny problem wynika więc ze sprzeczności pomiędzy nowymi potrzebami a ograniczeniami narzuconymi przez trwałą strukturę miasta: „...ośrodki miejskie najczęściej nie są dostosowane do potrzeb człowieka... Nowe potrzeby, wyznaczone z jednej strony żywiołowym rozwojem demograficznym, z drugiej – nowymi możliwościami ekonomicznymi i technicznymi, osiągniętymi w procesie rozwoju cywilizacji, nie dają się rozwiązać... w materialnych ramach przewidzianych dla kultur sprzed okresu industrializacji”⁸. Sprzeczność to powoduje, że ograniczoną dawnymi ramami pojemność miasta powiększa się nie tylko przez intensyfikację zabudowy, ale przede wszystkim przez powiększanie obszarów miast. Następuje ono głównie przez bezplanową „dziką” zabudowę strefy podmiejskiej. Rozrastanie się „obszarów zurbanizowanych” wokół miast⁹ stwarza groźbę dla środowiska, polegającą na niezgodnym z warunkami naturalnymi użytkowaniu terenu (przede wszystkim niszczenie obszarów o wartości rolniczej) oraz na nieracjonalnym wykorzystaniu powierzchni zabudowy. Niebezpieczne dla środowiska jest także powiększenie obszarów miast w sposób zorganizowany, więc przez tworzenie nowych oraz przez przekształcanie istniejących wielkich miast w aglomeracje i konurbacje.

Zarówno bowiem w przypadku żywiołowego rozrastania się miast, jak też i planowego kierowania tym wzrostem – podlega on prawidłowości rządzącej procesami osadniczymi, określanej jako „prawo koncentracji”: „... mechanizm procesów osadniczych wyraża się w koncentrującym oddziaływaniu raz powstałego ośrodka. Działanie tego mechanizmu czerpie swą dynamikę ze zjawisk sprzężenia zwrotnego typu dodatniego”¹⁰. Oznacza to, że aglomeracja jest układem działającym w ten sposób, iż „... rezultat jego działania wzmacnia przyczyny, dla których wzrasta dana aglomeracja”¹¹. Wzmacnia więc atrakcyjność ośrodka dla czynników miastotwórczych, polegającą na skupieniu funkcji produkcyjnych i usługowych. Możliwość korzystania z wartości już wytworzonych (już istniejącego rynku pracy, wyposażenia w środki trwałe i usługi) wiąże się z korzyściami ekonomicznymi i w ten sposób przysądza o decyzjach dalszych lokalizacji nowych inwestycji.

Urbanizacja przestrzenna przejawia się zatem jako:

- przyrost obszaru miast,
- intensyfikacja zabudowy,
- zwiększanie stopnia zainwestowania terenu.

Oprócz skutków przestrzennych wymienionych tendencji, wyrażających się w sposobie zagospodarowania terenu, pociągają one za sobą i dalsze konsekwencje. Podwyższają stopień zużycia wody i innych źródeł energii i zasobów oraz stopień skażenia wody, ziemi, atmosfery¹², pogarszając warunki życia w mieście i zagrażając otaczającym obszarom.

Wszystkie poruszone tu aspekty urbanizacji wywierają poważny wpływ na życie społeczne. Narzucają one konieczność ciągłej adaptacji do zmieniających warunków i w rezultacie tego procesu prowadzą do ujednolicenia społeczno-ekonomicznego i kulturowego społeczeństwa. Ten proces „urbanizacji społecznej” możemy wyjaśnić na przykładzie mechanizmu ludzkich działań. U ich podstaw leży dążenie człowieka do zaspokajania swoich potrzeb. Odnaczają się one wprawdzie trwałością potrzeb podstawowych (biologicznych), ale jednocześnie zmiennością środków ich realizacji rodzi nowe potrzeby („wtórne”) i wywołuje zmienność form ich przejawiania się. Proces ten jest funkcją rozwoju cywilizacji naukowo-technicznej i miasta – wytwory postępu cywilizacji dostarczają też najwięcej możliwości technologicznych i technicznych w zakresie środków. Na platformie „urbanizacji społecznej” różnice między miastem a wsią można więc sprowadzić do różnic w formach przejawiania się potrzeb i w sposobach ich zaspokajania, z tym że proces ten zmierza właśnie do zaniku tych różnic. Prowadzi on bowiem do ujednolicenia wzorów kulturowych i przenikania „miejskiego stylu życia”¹³ na wieś, czemu sprzyja rozwój komunikacji i środków masowego przekazu, wywołując zjawisko „przybliżania” miasta do wsi (co dodatkowo potęguje wzrost ruchów migracyjnych).

„Urbanizacja społeczna” prowadzi do pogłębiania sprzeczności, którą możemy określić jako „przerost środków nad potrzebami”. Nadmierny rozwój tych środków utrudnia możliwość korzystania z nich i ostatecznie zagraża więc samym potrzebom. Na obszarach miast, gdzie realizacja wszystkich funkcji odbywa się w warunkach środowiska sztucznego, najbardziej upośledzone są potrzeby biologiczne człowieka. Nadmierne skupienie środków powoduje: nieracjonalne i niehigieniczne odżywianie mieszkańców, antyosanitarne warunki mieszkaniowe (przeludnienie mieszkań i ich zły stan techniczny), przeciążenie urządzeń usługowych wszelkiego typu, trudności lub całkowity brak kontaktu z przyrodą¹⁴, a ponadto przyczynia się do niehigienicznego trybu ich życia (np. automatyzacja czynności produkcyjnych, opóźnianie funkcji rekreacji przez formy tzw. biernego wypoczynku, odbywanie jednych i drugich wyłącznie w warunkach środowiska sztucznego). Skutki urbanizacji społecznej to przede wszystkim: obniżanie się poziomu zdrowotności, zwiększone rozprzestrzenianie się chorób, wzrost wypadków, pogłębianie się trudności przystosowawczych i wzrost chorób psychicznych. Ponadto prowadzi ona do rozluźniania więzi społecznych (kryzys rodziny, zanik kontaktów sąsiedzkich) oraz narastania objawów alienacji i postaw społecznych, wzrostu przestępczości i liczby przypadków patologicznych¹⁵.

Jak widać z powyższego zestawienia problemów, miasta są terenem powstawania specyficznych problemów środowiska, są tymi jego wycinkami, gdzie niebezpieczeństwa zagrażające i przyrodzie, i człowiekowi przybierają szczególnie rozmiary. Urbanizacja jest zespołem procesów, który najlepiej odzwierciedla współzależność zachodzącą pomiędzy poszczególnymi przyczynami dewastacji środowiska.

„Rozmiar problemów (...) wymaga wielkiego narodowego i międzynarodowego wysiłku. Pierwszą potrzebą jest **planowanie miast odpowiednio do społecznych potrzeb ludności**. (...) Rzeczą niezmiernie ważną jest ustalenie nowych struktur i nowych ram dla życia w mieście, w oparciu o lepsze zrozumienie zachowania się człowieka oraz przy uwzględnieniu czynników społecznych i kulturowych”¹⁶.

Opr. M. D.

Przypisy

- 1 por. Biuletyn Polskiego Komitetu d/s UNESCO, numer specjalny – „Człowiek i jego środowisko”.
- 2 „Wstęp”, p. 8.
- 3 por, rozdz. III, p. 93 i 94.
- 4 rozdz. III, p. 93.
- 5 por. Ziolkowski J.: „Urbanizacja, miasto, osiedle”, Studia Socjologiczne, PWN, Warszawa 1965.
- 6 por. „Raport”, p. 3.
- 7 pp. 26 i 27.
- 8 p. 11.
- 9 p. 20.
- 10 por. Malisz B.: „Zarys teorii kształtowania układów osadniczych”, „Arkady”, Warszawa 1966, s. 83.
- 11 tamże, s. 79.
- 12 „Raport”, p. 21–24 oraz 17.
- 13 por. Ziolkowski J., op. cit.
- 14 „Raport”, p. 14.
- 15 tamże, pp. 15 i 16.
- 16 tamże, p. 18.

Lenin a ochrona przyrody

Bazyli Czeczuga

Już w pierwszych dniach istnienia władzy radzieckiej Włodzimierz Lenin występuje aktywnie w sprawie racjonalnego wykorzystywania bogactw naturalnych kraju. Na ten temat czytamy w t. 16 na str. 284 „Dzieł” W. I. Lenina: „...aby ochronić i zabezpieczyć źródła naszych bogactw naturalnych, powinniśmy przestrzegać naukowo-technicznych zasad podczas korzystania z tych zasobów. Na przykład jeżeli mamy na myśli las – to powinniśmy przestrzegać zasady prawidłowego prowadzenia gospodarki leśnej itp. ...” W związku z tym należy przypomnieć, że po upływie niespełna 6 miesięcy od ustalenia władzy radzieckiej, a więc w maju 1918 r., Wł. Lenin wraz z M. Swierdłowym podpisał „Podstawową ustawę o lasach”, w której jest mowa m.in. o tym, że takie bogactwo naturalne kraju, jakim jest las, nie może być rozpatrywane z jednego tylko punktu widzenia – pozyskiwania drewna, należy brać również pod uwagę i to, że las reguluje stosunki wodne w otaczającym terenie, chroni glebę przed erozją, ma wpływ na klimat danego regionu, a przede wszystkim podkreśla się w tej ustawie znaczenie higieniczne lasu, znaczenie dla ochrony zdrowia człowieka i dla estetyczno-kulturalnego wychowania społeczeństwa. Wł. Lenin zwraca się 4 kwietnia 1918 r. do wszystkich Rad Republiki o powiększenie powierzchni lasów poprzez zalesienie istniejących nieużytków: „...dziedzictwo nieszczęśliwej wojny pozostawiło nam ogromne polacie оголоzionej ziemi, które konieczne w interesie narodu natychmiast trzeba zalesić...” Po upływie niespełna roku od

wyzwolenia Krymu spod władzy Wrangla Wł. Lenin podpisał dekret o ochronie drzewostanu na Krymie. W jakim stopniu Wł. Lenin był bezkompromisowy w tych sprawach, świadczy fakt zakazu w 1919 r. wyrębu drzewostanu w Sokolnikach, mimo że sytuacja opałow w tym czasie w Moskwie nie była najlepsza.

Nieobca była Włodzimierzowi Leninowi myśl tworzenia parków narodowych i rezerwatów. Na polecenie Wł. Lenina tak zwany w tym okresie „Narkomles” zwrócił się dn. 4 listopada 1919 r. do wszystkich instytucji sobie podległych o wyodrębnienie i ochronę tych leśnych masów, które w przyszłości mogą stanowić parki narodowe lub pomniki przyrody. Przewidywano również bezwzględną ochronę cennych gatunków drzew, a szczególnie na granicy ich zasięgu.

Dużo uwagi poświęcał również Wł. Lenin należytemu wykorzystywaniu zasobów wodnych Kraju Rad. Wynika to m.in. z jego listu do A. P. Sierebrowskiego z dn. 2 kwietnia 1921 r., w którym zwraca on uwagę na należyte wykorzystywanie wody podczas nawadniania pól uprawnych w okolicach Baku. Ponadto w pracy pt. „Zagadnienia rolnictwa” i „Krytyka Marks’a” Wł. Lenin zwraca uwagę na wykorzystywanie w rolnictwie ścieków, a nie wypuszczania wszelkiego rodzaju zanieczyszczeń do rzek, zatrzymując w nich wszelkie życie biologiczne. W związku z tym dn. 20 lutego 1919 r. wydano zarządzenie pt. „O Centralnym Komitecie Ochrony Wód”, w którym zwracano uwagę na konieczność ochrony wód przed zanieczyszczeniami ich przez zakłady przemysłowe i urzędnictwo komunalne.

W styczniu 1917 r., kiedy cały kraj pogrążony był w wojnie domowej, Wł. Lenin dostrzegał potrzebę ochrony przyrody. Nawet w tym okresie znalazł czas, aby przyjąć sekretarza astrachańskiego „Isolkoma”, N. N. Podiapolskiego, w sprawie ochrony przyrody dla Republiki. Poleciał natychmiastowe przygotowanie dekretu o ochronie przyrody. Po upływie 2 miesięcy od tej rozmowy w delcie Wołgi powstał pierwszy w Związku Radzieckim park narodowy, tzw. „zapowiednik”.

Jednocześnie w oparciu o dekret podpisany przez Wł. Lenina nastąpiło otwarcie Iłmińskiego, następnie Bajkalskiego oraz Krymskiego parku narodowego. Powołując wyżej wymienione parki narodowe brano pod uwagę przede wszystkim ochronę określonych połączy kraju jako siedliska rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Zwracano przy tym uwagę, że parki narodowe stanowią własność i bogactwo narodowe i są przeznaczane wyłącznie dla prowadzenia prac naukowych.

Ważną rolę w ochronie przyrody Kraju Rad odegrał podpisany dn. 16 września 1921 r. przez Wł. Lenina dekret pt. „O ochronie pomników przyrody, ogrodów i parków”. Chodziło w tym dekrete przede wszystkim o pomniki przyrody w postaci ogrodów i parków przydworckich, rozsiągniętych po ogromnym terytorium Związku Radzieckiego, które miały służyć dla ludzi pracy jako miejsca wypoczynku i rekreacji.

Uwypuklenie spraw ochrony przyrody związanych z osobą Wł. Lenina jest ważne zwłaszcza teraz, kiedy niestety nie wszyscy nauczyliśmy się doceniać środowisko, w którym żyjemy. Jest sporo sygnałów ostrzegawczych o katastrofalnych skutkach niedbalstwa, lekkomyślności lub ingerencji nieprzychylnych ręki, których efektem są spustoszone parki, wymarłe lasy i zatrute rzeki. Żyjemy w okresie, jak to wynika z raportu Generalnego Sekretarza ONZ U Thanta, „kiedy po raz pierwszy w dziejach ludzkości narasta w skali światowej kryzys środowiska ludzkiego. Przyszłość życia na ziemi może być zagrożona”. W związku z tym proponowana jest przez ONZ w 1972 r. konferencja rządów członków ONZ w Sztokholmie, która radzić będzie nad problemami środowiska ludzkiego w skali światowej, aby zapobiec grożącemu ludzkości kryzysowi.

Te wszystkie zagadnienia dostrzegał 50 lat temu Wł. Lenin, dostrzegał w tym okresie, kiedy Kraj Rad pogrążony był w wojnie domowej, w okresie interwencji zbrojnej państw obcych, kiedy nad krajem zawisło widmo głodu.

W tym oto właśnie krytycznym okresie dla Kraju Rad Wł. Lenin dużo czasu poświęcał sprawie ochrony przyrody. Jakże i dziś aktualna i pełna głębokiego humanizmu jest wypowiedziana w tym okresie przez niego myśl na temat ochrony przyrody:

„... ochrona przyrody ma znaczenie dla całego Państwa. Przywiązuję do niej ogromne znaczenie. Niechże będzie uważana za potrzebę państwową i oceniana miarą spraw ogólnopństwowych...”

Co to jest architektura krajobrazu?

Zygmunt Novák

Wszyscy niby wiemy, co to jest architektura krajobrazu, ale wciąż zderzamy się z zaszczepionymi nam pojęciami i metodami planowania przestrzennego, w które chcemy wpasować tradycyjne pojmowanie krajobrazu. Tymczasem planowanie, jako działanie naukowe, wymaga analizy i syntezy w zakresie pewnej grupy dyscyplin i nie stawia sobie jako celu **kształtowania** całości otoczenia. Planowanie nie działa w sposób ciągły wobec coraz to nowych sytuacji, nie jest ono sztuką, lecz wiedzą. Wyścig cywilizacyjny zmienia niezwykle szybko i radykalnie pozycje wyjściowe planowania, chociażby przez wynalazki w technice i przemyśle.

Zaspokojenie wymagań w zakresie kształtowania przestrzeni w związku z koniecznością podejmowania szybkich decyzji inwestycyjnych pociąga za sobą potrzebę szybkiego definiowania istoty zagadnienia. Brak porozumienia tkwi w błędnym rozumieniu pojęcia architektury. Obecnie XIX-wieczne rozumienie architektury już nie wystarcza. Jak wiadomo, wywodzi się ono z greckiego „tek-tura” – osłona, oraz z „arche”, czyli początku każdego działania. O ile w starożytności architektura była rozumiana jako sztuka statyki i ład, o tyle dziś musi być rozumiana jako sztuka ruchu i rozwoju. Twórcą teorii urbanistyki polskiej, T. Tolwiński, stwierdził pod koniec swego życia: „im dłużej analizuję zagadnienie, tym wyraźniej widzę, że architektura jest pojęciem najszerzym”. Urbanistyka jest w tym ujęciu częścią architektury. Natomiast **krajobraz** jako pełnia zjawisk jest **wyrazem zdarzeń** danej chwili i miejsca.

Wprawdzie mówiąc: „przestrzeń” lub „czas” – nie wiemy, co jest istotą rozciągłości lub trwania, jednak nieustannie i ściśle posługujemy się tymi schematami dzięki wciąż ulepszanej metodzie mierzenia. Ale pierwszą miarą każdego otoczenia jest człowiek i rzeczywiście jest dlań to tylko, w czym tkwi jego fizyczna i psychiczna świadomość. Nietoperz nie widzi, a jaskinia jest dla jego świadomości zmysłowej tak realną rzeczywistością, że przy najśmielszym locie nigdy się w niej nie rozbija. Krajobraz jest „echo-wonio-smako-obrazem” i fizjologicznym dotknięciem środowiska tak sprawnym w każdej chwili, że człowiek ma wciąż w sobie to kapitalne rozeznanie otoczenia i nie powinien nigdy się w nim rozbijać. Niestety – w rzeczach najistotniejszych popełnia dziecinne absurd i ulega wciąż zderzeniom z otoczeniem. Gdy niekulturalny i nieopatrzny konstruktor wypełnia halę przedziałami potwornym łoskotem pozornie ulepszonych wrzecion – produkcja teoretycznie rośnie, a praktycznie spada, bo natężenie hałasu wyklucza stały pobyt ludzi w hali. Gdy nieekonomiczny ekonomista oszczędza na oczysz-

czaniu ścieków i spalin, a niesocjalistyczny socjalista (jak mówi prof. Jefreimow) akceptuje plan cementowni, która nieraz 1/3 swego urobku zapyla pola, lasy i płuca ofiar pylicy, co obciąża budżet narodowy nadmiarem przedwczesnych rent inwalidzkich – to znaczy, że osiągnięcia inwestowania wyrwyją nowe, nie policzone zapadłiska w bilansie gospodarki, że najbardziej aspołeczne i nieekonomiczne jest niesocjalistyczne uprzemysłowienie kraju. Innymi słowy – socjalistyczne, tj. równoprawne traktowanie wszystkich – a nie tylko wybranych, korzystnych doraźnie czynników środowiska – staje się coraz widoczniejszą koniecznością rozwoju cywilizacji przemysłowej.

Dotychczas każde stadium cywilizacji zmieniało zasadniczo środowisko, wybierając zeń aż do wyczerpania właściwe sobie środki działania. Krajobrazy cywilizacji łowieckiej, pasterskiej i rolniczej pustoszeją z ludzi u kresu danego stadium – pozostawiając środowisko wyczerpane z zasobów danego typu. Wszystko to działa się bardzo wolno i angażowało tylko niektóre elementy środowiska. Cywilizacja przemysłowa ogarnia je wszystkie i niezwykle szybko (nawet piasek jest cennym surowcem), ale działa beztrósko i po staremu chaotycznie. I tu zjawia się elementarna rola krajobrazu jako scalonego obrazu środowiska.

Na środowisko człowieka składa się zarówno środowisko **naturalne**, które decyduje o jego fizjologii, jak i środowisko **społeczne**, które decyduje o każdym zachowaniu się człowieka. To drugie ma prymat.

Środowisko jest nie tylko źródłem środków działania, z którego więzi można je wyrwać i wyzwalać jako różnego rodzaju energie. Jest ono też naczyniem, którego kształt zapada się i pęka, trzeszczy, kruszy się i rozpada, albo rozrasta się organicznie, zależnie od sposobu czerpania i rodzaju energii, od typu i dojrzałości cywilizacji. Ten kształt środowiska, tj. krajobraz w każdej chwili i miejscu, sygnalizuje zdrowym zmysłom nagie fakty. Działa uderzeniem odruchu bezwarunkowego bezpośrednio i tak mocno, iż żadna przesłona tajemnicy ani propagandy ukryć ani skrzywić ich wymowy nie zdoła. Dopiero użytek, jaki robi się z tych sygnałów, dopiero ich interpretowanie jest sprawą świadomości, psychiki, etyki i postawy osobistej. Tu już działa środowisko społeczne, które ma prymat w każdym zachowaniu się człowieka.

Socjalistyczne użytkowanie krajobrazu, jako miary wydarzeń każdej chwili i miejsca, wyróżnia tylko dwa kryteria zjawisk: społecznie korzystne i aspołeczne. Gdyby nauczono dorosłych posługiwać się krajobrazem tak jak dzieci zegarkiem, wiele dokumentacji wyglądałoby zupełnie inaczej niż obecnie. Uwzględniano by w każdej stan środowiska przed i po inwestycji, środowiska, w którym tkwią wszyscy i wszystko dzieje się wspólnym kosztem. Wróćmy do podanego wyżej określenia, zakładającego, że krajobraz jest odbiciem zdarzeń. Zdarzeniem nazwać można wszystko – poczęcie światów i atomów, rozwój, trwanie i rozpad ich bytów. Wśród nich – w ich środowisku także życia, bo słowo „zdarzenie” jest pojęciem doskonale elastycznym i dynamicznym. Jego rdzeń mówi o przyczynie jako prapoczątku wszystkiego, co się z daru tworzenia wywodzi. I przekazuje ją (przyczynę) w każdym zdarzeniu. Zdarzenie jest więc formą elementarną. I jakkolwiek przywykliśmy mierzyć wszystko czasoprzestrzenią, liczbą i innymi czynnikami dyscyplin szczegółowych, ujętymi umową ogólnoludzką w abstrakcyjne formy – to nie chcąc mierzyć, lecz objąć wszystko nam dostępne – musimy wyrwać się z ich sieci. Trzeba oprzeć się na niepowtarzalnym zdarzeniu, jakim jest życie. Ale człowiek sam też może wywoływać i kształtować zdarzenia.

Jeżeli ludzkość naprawdę uzna osobę człowieka jako **środek** swego życia, jako **jądro** swej formy, jako **cel** w każdym zdarzeniu i jeżeli początek każdego wydarzenia obdaruje zaczynem swej ludzkiej istoty (a więc czuciem, prędszą od światła wyobraźnią, pamięcią i ładem myśli istoty społecznej, nieustannie potegowanym przez ludzkość) – to wewnątrz, formą każdego tak pojętego wydarzenia nabierze cech uniwersalnych – „żywej cegły” w architekturze życia.

Potwierdzi to krajobraz świata z każdej pozycji, przez każdą osobę widziany. Bo obraz kraju, jako suma zjawisk odczuwanych zmysłowo w każdej chwili i miejscu, jest bodźcem odruchu bezwarunkowego całego środowiska we wszelkich jego elementach. Krajobraz jest generalnym zwiastunem informacji – jest obrazem twórczości lub dehumanizacji życia. Na tym tle **architektura krajobrazu** jest miarą rozwoju przyszłości.

Człowiek jako część środowiska

Maria Dienwebel

Z dialektyki związku między człowiekiem a przyrodą wynika, że ich wzajemne relacje możemy ujmować bądź na platformie sprzeczności zachodzących pomiędzy człowiekiem a przyrodą, bądź na platformie powiązań między nim jako użytkownikiem a przyrodą jako źródłem zasobów. To drugie ujęcie zawiera wyjaśnienie mechanizmu działalności człowieka w przyrodzie, bowiem człowiek, aby żyć, musi zaspokajać swe potrzeby, a jedynym źródłem środków ich zaspokojenia jest właśnie przyroda.

Eksploatacja przyrody jest zawsze pewną formą ingerencji człowieka w stan naturalnej równowagi środowiska przyrodniczego, bo działalność ta wiąże się z wprowadzaniem zmian o charakterze trwałym, a ponadto jest procesem ciągłym. Stąd więc – w wyniku „sumowania się” działalności kolejno po sobie następujących pokoleń i narastania się jej skutków – może dojść do naruszenia równowagi naturalnych układów środowiska. Człowiek jest więc czynnikiem zagrożenia wobec przyrody, ale sprzeczność ta ma charakter konieczny: zaspokajanie potrzeb jest warunkiem ludzkiej egzystencji. Człowiek może tylko decydować o rozmiarach zagrożenia poprzez takie użytkowanie przyrody, które jest najmniej sprzeczne z warunkami naturalnymi, czyli poprzez racjonalne gospodarowanie w przyrodzie. Relacje między człowiekiem a przyrodą możemy jednak ująć również z innego punktu widzenia. Możemy traktować człowieka nie jako czynnik zagrażający jego przyrodniczemu otoczeniu, a przeciwnie – jako obiekt zagrożenia, wychodząc z założenia opartego na poglądzie nauk przyrodniczych, że człowiek jest częścią przyrody. Ścisłej – obiektem zagrożenia są biologiczne potrzeby człowieka, natomiast czynnikiem zagrażającym – jego własna działalność. Zatem problem sprowadzamy na platformę konfliktu między człowiekiem a jego wytworami.

Jest to niejako odwrócenie wyżej poruszonego problemu.

Co rozumiemy przez stwierdzenie, że człowiek jest częścią przyrody? Przede wszystkim to, iż jego egzystencją rządzi zespół warunków koniecznych, działających w sposób niezależny od jego woli, bo tak jak przyroda jest determinowany prawami, jakim przyroda podlega.

Biologiczną istotę człowieka można więc ująć w postaci następujących zależności: od własnego organizmu, od środowiska, w którym żyje, od swojego gatunku. Pierwsza z tych zależności wynika z cech organizmu ludzkiego, a jej przejawem są nasze potrzeby biologiczne. Są one „plastyczne” i zmienne, bowiem środki służące realizacji potrzeb człowiek wytwarza z tego, co znajduje w swoim otoczeniu, a w miarę wyczerpywania ich źródeł zmuszony jest do szukania nowych środków¹.

W ten sposób warunki otoczenia współwyznaczają procesy życiowe organizmu, na który oddziałują za pośrednictwem takich czynników, jak klimat, ukształtowanie terenu, stosunki wodne, zasoby (rodzaje gleb, surowce, szata roślinna i fauna).

Współzależność zachodzi także między człowiekiem – przedstawicielem gatunku – a populacją ludzką. Nagromadzenie cech poszczególnych jednostek biologicznych w całej zbiorowości (stosunek liczności osobników różnej płci i wieku, stopień płodności, rozrodczości, poziom zdrowotności) tworzy w sumie określoną strukturę demograficzną. Rzuca ona z kolei na określony przebieg procesów demograficznych (urodzenia, zgon, przyrost, zmiany liczebności, zmiany gęstości zaludnienia), zmieniających tę strukturę i tworzących nową.

Wymieniony zespół warunków naturalnych tworzy przyrodnicze podstawy życia człowieka i one to stanowią o zależności człowieka od przyrody. Ale nie jest to zależność jednostronna.

Człowiek jako gatunek zoologiczny różni się od innych tym, że w miejsce właściwego im biernego przystosowywania się do przyrody odznacza się zdolnością twórczego przetwarzania zastanych warunków naturalnych. Nasuwa się jednak pytanie, czy tę zdolność „niezależności się”² człowieka od przyrody możemy wyjaśnić jedynie za pośrednictwem jego ludzkiej „natury”?

„Człowiek jest swoistym gatunkiem, a raczej rodzajem zoologicznym i wszystkie jego cechy anatomiczne na równi z fizjologicznymi, chemicznymi lub psychicznymi powstały drogą rozwoju ewolucyjnego ze związków obecnych już u zwierząt... Jednakże człowiek posiada coś, co jest obce zwierzętom i co stawia sprawę w zasadniczo innym świetle. Człowiek jest istotą społeczną i jego rozwój psychiczny przebiega pod przemożnym wpływem czynników społecznych”³. Oznacza to, że pomimo iż podstawą ludzkiego działania są potrzeby biologiczne, byłoby błędem ujmowanie jego natury w sposób autonomiczny, tzn. niezależnie od jego życia społecznego i stopnia jego rozwoju⁴. Inaczej mówiąc – człowiek ma możliwość kierowania własnym rozwojem. Jakże są tego konsekwencje?

Z faktu, że jest istotą przyrodniczą, wynika, że jego biologiczna struktura odznacza się trwałością jej podstawowych cech. Pomimo możliwości ich dostosowywania do zmiennych warunków możemy strukturę tę uznać za względnie niezmienną. Z faktu zaś, że jest istotą społeczną, wynika, że posiadał zdolność przekształcania własnej sytuacji ekologicznej, czyli warunków przyrodniczych i demograficznych, od których zależy egzystencja i rozwój jego istoty biologicznej.

Pierwsze niebezpieczeństwo wynika z rozbieżności pomiędzy tempem rozwoju biologicznego (tak mawiamy, że mówimy tu o niezmienności) a tempem rozwoju historycznego, którego rezultat: przekształcanie środowiska naturalnego, następuje z prędkością niewspółmiernie większą. Zachodzi tu zagrażająca człowiekowi sprzeczność pomiędzy trwałością jego struktury biologicznej a narastającą zmiennością warunków, w jakich żyje⁵.

Nie jest to jednak niebezpieczeństwo jedyne. Równoległe z przekształcaniem środowiska naturalnego przekształca on także inne więzi łączące go z przyrodą, narusza bowiem także swoją wewnętrzną strukturę i w coraz większym stopniu „niezależnia się” od swych wewnętrznych warunków przyrodniczych, tak jak tworząc środowiska sztuczne „niezależnia się” od warunków naturalnych swego otoczenia. Wytwarza to nową zależność człowieka od własnych wytworów. Np. rozwój wiedzy pozwala wprawdzie człowiekowi na obniżenie śmiertelności, ale jednocześnie wiąże się także z powstaniem nowych przyczyn zgonów. Umożliwia regulowanie poczęcia i urodzeń, ale zmiany przewidywane w tej dziedzinie sygnalizują o dalszych niebezpieczeństwach, jak np. koncepcja „inżynierii społecznej”, polegającej na stosowaniu metod chemicznych i fizjologicznych do kierowania jednostką i zbiorowością ludzką, a także do dziedzicznego przekazu cech potomstwu (swoista „hodowla człowieka”)⁶.

Wymieniłam dotąd drogi, jakimi człowiek wpływa na swoje potrzeby, ale zmianom podlega także sam proces zaspokajania ludzkich potrzeb. Pomimo trwałości potrzeb biologicznych (symptomatyczne, że określa się je jako „pierwotne”), człowiek przekształca sposoby ich zaspokajania i w efekcie – także formy ich przejawiania się. Przy tym każdy nowy osiągnięty rodzaj środków realizacji potrzeb automatycznie rodzi nowe potrzeby („wtórne”, choć w istocie u podstaw działania nadal leżą potrzeby „pierwotne”, tzn. biologiczne)⁷. Ta historycznie ukształtowana forma uzewnętrzniania się potrzeby staje się integralną częścią samej potrzeby – jej wewnętrznego przejawiania się. Mechanizm ten pozwala na wyodrębnienie następnego niebezpieczeństwa, jakie zagraża człowiekowi. Jest nim narastająca sprzeczność pomiędzy środkami a potrzebą, której zaspokojeniu mają służyć.

Zilustrujmy to przykładem. A. Leńkowa⁸ zwraca uwagę, że „rozwoj” środków zaspokajania głodu idzie w kierunku ciągłego zmniejszania ich wartości odżywczych. Proces ten występuje we wszystkich fazach ich produkcji – zarówno uprawy, jak przetwarzania surowców, konserwacji produktów, a nawet konsumpcji – poprzez niewłaściwe przyrządzanie pokarmów do spożycia. Także sposoby użytkowania środków są sprzeczne z konstytucją biopsychiczną człowieka. Człowiek pierwotny sam zdobywał środki niezbędne mu do życia, sam je przetwarzał, sam przyrządzał. W procesie spo-

łecznego podziału pracy nastąpiło oddzielenie funkcji produkcji od konsumpcji. Człowiek nie jest już bezpośrednio zaangażowany w wytwarzaniu środków. Dalszy proces specjalizacji funkcji (tak w zakresie produkcji, jak i konsumpcji) zmierza do coraz większego ich zmechanizowania czy wręcz automatyzacji czynności. Niektóre z nich zostały sprowadzone do jednego ruchu (porównajmy np. prostą czynność – włączenie palnika, z jej dawnym odpowiednikiem – rozpalamie ognia...). Człowiek współczesny „ułatwia sobie życie” przez maksymalnie oszczędne użytkowanie swoich fizycznych umiejętności. W ten sposób pozbawia się wielu czynności, które są niezbędne dla sprawnego funkcjonowania jego organizmu, bowiem cechy antropologiczne pozostały niezmienione w stosunku do ich poziomu sprzed setek lat. W związku z tym narasta potrzeba kompensowania braków aktywności ruchowej przez uprawianie sportu, przez turystykę, przez inne formy aktywnego wypoczynku, przy czym warunkiem ich skuteczności jest zlokalizowanie tych funkcji w środowisku naturalnym. Stają się one zatem formą **świadomego przystosowywania się do nowych warunków**, nową formą więzi z naturą.

Dochodzimy do następnego problemu. Doskonalenie środków powoduje przeniesienie aktywności człowieka z pracy mięśni na pracę mózgu. Im wyższy stopień doskonałości środków, tym większy stopień ich skomplikowania, zatem wymagane większe przygotowanie człowieka do posługiwania się nimi. Sam proces poznawania rzeczywistości wytworzonej (i nadal nieustannie przetwarzanej) nie tylko zabiera człowiekowi tę część jego czasu i energii, której uwolnienie stanowi zawsze główny bodziec w jego dążeniu do postępu, ale powoduje ponadto narastanie obciążenia poznawczego. Aktywność intelektualna człowieka czy pojęcie ludzkiej pamięci jest także w pewien sposób ograniczona przez jego konstrukcję anatomiczną i fizjologiczną. Przy tym regeneracja sił fizycznych jest procesem łatwiejszym niż odnowa aktywności intelektualnej i emocjonalnej. Ten drugi proces wymaga w znacznie większym stopniu izolowania człowieka od rzeczywistości przez niego wytworzonej. Innymi słowy, jeszcze silniej umacnia jego więź z przyrodą.

Rzeczony rozwój ludzkiej wiedzy i postęp techniki spowodował powstanie nowej funkcji: „nie-pracy” (za J. Chmielewskim), której istotą jest swoisty, **racjonalny**, „powrót do natury”. Tak jak opanowanie nowych technik produkcji żywności (możliwe dzięki rozwojowi produkcji rolniczej i przemysłowej) wywołuje konieczność **racjonalnego** odżywiania, polegającego na wyrównywaniu niedoboru naturalnych składników pokarmów.

Jak widać z powyższych przykładów, ta forma sprzeczności pomiędzy człowiekiem a jego wytworami, która przejawia się w konflikcie między środkami a ich celem – zaspokojeniem potrzeb – jest rozwiązywana przez **tworzenie nowych, świadomych powiązań z naturą**.

Wszystkie omawiane tu sprzeczności ujęto w skali jednostki, ale przecież konflikt narasta także w skali całej populacji. Wynika to z rozwoju liczebności ludzkiej i ludzkich wytworów, trwałości tych wytworów, wreszcie z ograniczonej środowiska, którego granice wyznaczone są zarówno wielkością przestrzeni, jaką człowiek dysponuje, jak i jej wartością, czyli zasobnością w środki służące realizacji jego potrzeb.

Już z tego zestawienia, jeśli pominiemy dalsze sprzeczności rozwoju społecznego, wynika wzrost konkurencji w obrębie populacji ludzkiej. Jej przedmiotem jest przyroda, w aspekcie ilościowym (przestrzennym) i jakościowym (zasobnością). Konflikt między człowiekiem a jego wytworami zachodził od początku społecznego procesu pracy. Sprzeczność między stopniem rozwoju świadomości a obiektywnym bytem jest jednym z motorów rozwoju społecznego. Nigdy jednak poziom jej rozwoju nie zagrażał dalszej egzystencji ludzkiej populacji. Człowiek jest aktywnym czynnikiem w procesie własnego rozwoju. Na obecnym jego szczeblu osiągnął możliwość samounieścienia. W obronie przed tym niebezpieczeństwem podejmuje próby „pokojuowego wykorzystania” swoich wytworów. Ma ono polegać na ich użytkowaniu wyłącznie w celach **racjonalnego** gospodarowania przyrodą i rozszerzania zasięgu działania człowieka poza naszą planetę. Innymi słowy – do zacieśniania więzi człowieka z przyrodą, warunkującego odkrycie nowych możliwości rozwiązywania istniejącego konfliktu interesów.

Spróbujemy uporządkować nasuwające się tu wnioski.

Ze sprzeczności pomiędzy trwałością cech antropologicznych a zmiennością sytuacji ekologicznej człowieka wynikają trudności jego adaptacji do zmiennych warunków życia. Narastanie tej sprzeczności prowadzi do naruszenia równowagi naturalnej środowiska i zmusza człowieka do poszukiwania nowych form świadomego przystosowywania się do swego otoczenia drogą maksymalnego zabezpieczenia jego warunków naturalnych.

Ze sprzeczności pomiędzy potrzebami biologicznymi człowieka a środkami wytwarzanymi do ich zaspokojenia wynika postępująca degeneracja naturalnych zdolności przystosowawczych organizmu ludzkiego, przy jednoczesnym wzroście obciążenia psychicznego. Narastanie tej sprzeczności każe przewidywać naruszenie naturalnej równowagi wewnętrznej człowieka, co zmusza go do świadomego przystosowywania własnego organizmu do jego zmienionych zadań — drogą ochrony istoty biologicznej w człowieku.

Oczywiście, obie te sprzeczności ściśle się ze sobą wiążą w jeden proces. Wytwarzając środowisko sztuczne — człowiek stawia sam siebie wobec nowych problemów. Do ich rozwiązania nie wystarczą jego cechy wrodzone (przekazane dziedzicznie) i umiejętności nabyte (w procesie społecznego uczenia się). Organiczna konstrukcja człowieka i rozwinięta umiejętność posługiwania się własnym organizmem muszą być wspomagane wytwarzanymi przez niego urządzeniami. Więcej: człowiek współczesny stawia sam siebie w sytuacjach, kiedy przestaje kierować swymi wytworami, a jest przez nie „kierowany”. Na przykład osiągnięte prędkości pokonywania przestrzeni nasunęły m. in. trudność w czynnym odbieraniu bodźców zewnętrznych. Funkcję tę człowiek nie tylko musiał powierzyć przyrządom, ale ponadto sam musi reagować zgodnie z ich „nakazem”, w sposób sprzeczny ze swoimi doznaniem. Jest to tylko jeden z wielu przykładów sytuacji, w których człowiek podporządkowuje się swojej świadomości i jej wytworom w stopniu narzucającym jego organizmowi rolę maszyny.

Człowiek więc nie tylko „podgląda” zasady funkcjonowania własnego organizmu, by przenieść je potem na działanie produkowanych przez siebie wytworów, ale także pokonuje mechanizm jego biologicznego funkcjonowania, a zmusza do automatycznego działania. Czini to eliminując coraz więcej swych czynności fizycznych oraz zastępując czynnik doświadczenia — wiedzą. Wymagają tego spiętrzające się trudności warunków, w jakich żyje. Staje się to także wymaganiem szeroko pojmowanej praktyki społecznej, gdzie — również wobec prędkości przemian — doświadczenie musi być zastępowane przez przewidywanie, czyli wyprzedzane przez świadomość.

Na obecnym etapie swego rozwoju człowiek poznał już takie prawa przyrody, których „pokonanie” zmusza go jednocześnie do pokonywania (a nie tylko wykorzystywania) praw własnego organizmu, a także żywiołowości swego rozwoju demograficznego i społecznego. Wszystko to stanowi jeszcze jeden dowód **jedności człowieka z przyrodą**.

Przeprowadzone rozumowanie miało na celu wyodrębnienie sprzeczności, jakie zagrażają związkowi człowieka z przyrodą ze strony ludzkich wytworów. Dla uproszczenia ujęto je jako konflikt pomiędzy istotą przyrodniczą człowieka a jego istotą społeczną. Nie jest to jednak ściśle, bo — jak wspomniano — stanowią one jedną całość. Przecistawianiu sobie tych dwu niepodzielnych aspektów natury, a ściślej: osobowości człowieka, jest możliwe jedynie na drodze abstrakcji naukowej. Z integralności obu tych czynników wynika, że nie można rozpatrywać relacji człowieka do środowiska biorąc pod uwagę jedynie jego istotę biologiczną, a wyłączając z rozważań czynniki biosocjalne. Z kolei — współzależność między osobowością człowieka a społecznymi formami bytowania i wyznaczający poziom jej rozwoju postęp cywilizacji — nie uwalnia człowieka od przyrody. Nie tylko dlatego, że zależność od przyrody leży u podstaw postępu (mającego na celu „wyzwolenie” człowieka spod jej panowania). Także dlatego, że wprowadza on nową zależność człowieka od rzeczywistości przez niego wytworzonej, przejawiającą się w postaci nowych sprzeczności, z których żadna nie może być rozwiązana poza przyrodą. Ich rozwiązywanie polega jedynie na zastępowaniu jednych form zależności od przyrody innymi, a nie na jej „ujarzmianiu”.

Można by zatem dyskutować, co jest bardziej korzystne dla człowieka: czy wysoki stopień za-

leżności od przyrody, czy równie wysoki stopień zależności od własnych wytworów, który w efekcie skazuje człowieka na konieczność umacniania jego więzi z przyrodą... Jednakże, wobec nieuchronności postępu, dyskusja taka byłaby niecelowa. Rozwój cywilizacji, a szerzej — kultury⁹, jest koniecznością. Jest to właśnie proces przystosowywania się człowieka do środowiska. Mechanizm tego rozwoju (jego dialektyka) wyjaśnia obiektywny charakter procesu. Bowiem rozszerza on możliwości przystosowawcze człowieka, a jednocześnie ogranicza go; osiągnięte możliwości pociągają za sobą zmianę warunków i tym samym konieczność szukania nowych form przystosowania. Bo dostarcza on nowych środków realizacji ludzkich potrzeb, a jednocześnie — przekształcając warunki, które te potrzeby współwyznaczają — rodzi nowe potrzeby. Tak więc postęp wprowadza zmiany dla człowieka korzystne, ale zmusza go do przystosowywania się do tych zmian. Przy tym każda zmiana wywołana sztucznie przez człowieka — ma określone (choć nie zawsze możliwe do przewidzenia) konsekwencje dla jego naturalnych powiązań ze środowiskiem. W ten sposób człowiek jest kształtowany tak przez naturę, jak i przez kulturę, innymi słowy — w ten sposób człowiek sam kieruje swym rozwojem. Ale oznacza to, że może jedynie przekształcać charakter swych powiązań z przyrodą, nie osiągnął natomiast zdolności uwolnienia się od swoich przyrodniczych uwarunkowań. Przeciwnie. W miarę wzrostu zależności od rzeczywistości wytworzonej zwiększa się także konieczność zacieśniania przyrodniczych powiązań człowieka — i tych zewnętrznych, i tych tkwiących w jego naturze, u podstaw jego osobowości. Jednakże więzi te przybierają współcześnie inną formę, bowiem **dialektyczny związek człowieka z przyrodą podlega historycznemu rozwojowi**. Żadnej z wyodrębnionych więzi nie możemy uznawać za wartość stałą. Pomimo zmienności form, jakie przybierają — **jest wielkością stałą jedność człowieka z przyrodą**. Tak jak nie ma już „powrotu do natury” (w jej sensie pierwotnym), tak nie może być rozwoju poprzez „pokonywanie” natury. Może być — musi być! — **świadome kształtowanie więzi człowieka ze środowiskiem**.

Bowiem związek człowieka z przyrodą osiągnął współcześnie takie stadium swego rozwoju, w którym czynnikiem dominującym stała się **wiedza człowieka**, decydująca o dalszym przebiegu tego rozwoju, a nawet o istnieniu człowieka. Jej rola polega na racjonalnym zabezpieczeniu równowagi powiązań, zagrożonej we wszystkich jej aspektach.

Badając problemy środowiska ludzkiego musimy uwzględnić zachodzącą współzależność organizmu człowieka i jego otoczenia oraz nierozdzielność czynników biologicznych i społecznych w procesie ich wzajemnego oddziaływania. Zmienia się jedynie charakter ich powiązań. Na obecnym etapie ich rozwoju świadoma ochrona więzi człowieka z naturą stała się warunkiem ochrony życia na Ziemi.

Przypisy:

- 1 Mowa tu jest o potencjalnych możliwościach środowiska — pomijam w tym miejscu stopień rozwinięcia zdolności człowieka do ich wykorzystania.
- 2 To „uniezależnianie się” polega w istocie na coraz lepszym wykorzystywaniu do ludzkich celów znajomości praw przyrody, jest więc jedynie wyższą formą przystosowania do ich działania.
- 3 J. Dembowski: „Psychologia małp”, Warszawa 1946, ss. 45 i 15 (cyt. wg J. Szczepańskiego, „Elementarne pojęcia socjologii”, s. 109).
- 4 J. Szczepański, „Elementarne pojęcia socjologii”, PWN, Warszawa 1970, s. 113. Na temat poruszonych wyżej problemów por. także J. J. Wiatr: „Społeczeństwo — Wstęp do socjologii systematycznej”, PWN, Warszawa 1964.
- 5 O tym, jaki jest obecny stopień tych przekształceń, świadczy najdobitniej „Raport Sekretarza Generalnego ONZ, U Thanta” z dn. 26 V 1969 r. (por. Biuletyn Polskiego Komitetu d/s UNESCO, numer specjalny „Człowiek i jego środowisko”). Określa on aktualny stan stosunku środowiska wytworzonego do „naturalnego” mianem „kryzysu środowiska ludzkiego...”. Jest to kryzys o zasięgu światowym.
- 6 J. Szczepański, op. cit., ss. 43 i 109 oraz dalsze.
- 7 Por. J. J. Wiatr, op. cit., rozdz. IV.
- 8 A. Leńkova: „Problem ochrony biotopu ludzkiego” w: „Ochrona przyrody i jej zasobów”, praca zbiorowa pod red. Wł. Szafera, Kraków 1965, t. II, s. 648 i następn.
- 9 W jej najszerszym pojęciu, jako „całością kształtującą ludzkość społecznie utrwalony i gromadzony w ciągu jej dziejów (...)”; por. Wielka Encyklopedia Powszechna, PWN, t. 6, s. 294.

Aby nie umarła przyroda

Jan Minorski

Publikowany tu kartogram jest próbą graficznego zestawienia niektórych danych dotyczących zanieczyszczenia środowiska naturalnego rzek, jezior, lasów oraz przewidywanego rozwoju zagospodarowania przestrzennego kraju. Dane pochodzą z drugiej połowy lat sześćdziesiątych i były uzyskane z różnych źródeł. Konstrukcja kartogramu jest prosta. Zaznaczono na nim sześć równoleżnikowych pasów względnie obszarów kraj-obrazowych: nizin nadmorskich, pojezierza północnego, nizin środkowych, starych gór i wyżyn, kotlin podkarpackich i Karpat¹, oraz zanieczyszczenia wód i powietrza tych obszarów, którego rzucającym się w oczy skutkiem jest zatrucie lasów. Natomiast zagospodarowanie przestrzenne kraju jest pokazane w postaci pasów przewidywanej urbanizacji w 2000 roku². Zestawienie tych danych stanowi ilustrację wpływu uprzedmiotowienia i urbanizacji na przyrodę. Istotą tego procesu przedstawia — w lapidarnym skrócie — załączony schemat. Na Ziemi występuje sfera abiotyczna przyrody, wewnątrz tej sfery rozwija się biosfera, czyli sfera przyrody żywej. W biosferze mieści się społeczeństwo ludzkie, wytwarzając wokół siebie sferę antropogeniczną, czyli antroposferę.

Sfera antropogeniczna oddziałuje na biosferę i sferę abiotyczną, powodując wiele skutków dla przyrody niekorzystnych. Społeczeństwo powinno dążyć do tego, aby sfera antropogeniczna stała się noosferą, czyli sferą rozumnego stosunku, tj. współdziałania i uprawy przyrody przez człowieka. Schemat ten może przekształcić się w mapę obrazującą stan lub przebieg zjawiska na konkretnym obszarze. Treść mapy będzie zależała od jakości i ilości wprowadzonych do niej informacji, uzyskiwanych z przeprowadzonych badań.

Jest rzeczą otwartą, jaką treść powinna obrazować mapa przyrody przystosowana do celów podobnych badań. Idąc najdalej, powinna to być mapa ekosystemów, na której należałoby pokazać rozliczne sfery zasobów przyrody: biocenozy naturalne nie dające się odnowić, złożone ekosystemy lasów, bagien, sadów, klimaksy leśne (trwałe biocenozy), drzewostany jednogatunkowe, zbiorowiska stepowe, ekosystemy łąkowe, środowiska zwierząt łownych, gleby (i związane z nimi uprawy rolne), biocenozy wód biejących i zbiorników wodnych, populacje ludzkie³. Mapa taka jest bardzo trudna do uzyskania, jakkolwiek prowadzone są badania obejmujące fragmenty kraju⁴. Mapa ekosystemów Polski w opracowaniu przyrodników i geografów jest coraz bardziej niezbędna. Na razie należy zadowolić się mapami pokazującymi zasoby przyrody w sposób przybliżony, jako wykorzystanie terenu w gospodarce rolnej, leśnej i wodnej.

Zanieczyszczenie wód zostało pokazane na mapie w oparciu o materiały ankiety przeprowadzonej przed paru laty przez GKFFiT. Wody zanieczyszczone, w niewielkim stopniu lub całkowicie nieprzydatne dla celów rekreacji, nie nadają się także do innych celów. Najbardziej metodycznie uporządkowane badania stanu i dynamiki zanieczyszczenia wód prowadzi oczywiście Państwowa Inspekcja Ochrony Wód CUGW, ich wyniki obrazują stan czystości wody w pięciu klasach przydatności wody bez uzdatniania: dla życia ryb łososiowatych, dla celów komunalnych, do nawodnień rolniczych, do celów przemysłowych oraz jako nie nadające się do użytkowania. Klasy te syntetyzują wpływ wielu cech w zależności od stopnia ich natężenia: zawartość BZT₅, utlenialność, zawiesiny, chlorki, siarczany, sucha pozostałość, fenole. Dwie załączone mapki przedstawiają zanieczyszczenie wód według stanu z drugiej połowy lat sześćdziesiątych i perspektywę poprawy tego stanu w 1980 r. Zanieczyszcze-

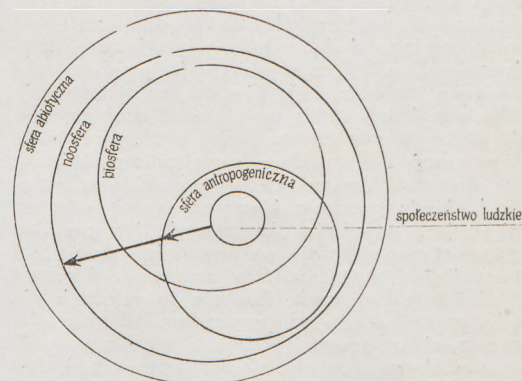

1
Lasy w Spale nad Pilicą. Niestety zagrożone:
rzeką spływają białe strzępki, a w powietrzu
unoszą się przykry, słodkawy zapach z odległej
o 10 km fabryki
Fot. J. Minorski

2
Schemat sfer przyrody i działalności człowieka

3
Stan zanieczyszczenia wód w miastach Polski.
Wg materiałów CUGW z drugiej połowy lat
sześćdziesiątych

4
Stan czystości wód w rzekach Polski. Wg
prognoz przyszłościowych CUGW z drugiej
połowy lat sześćdziesiątych

1 | 2

nie powietrza atmosferycznego pokazano na kartogramie według danych uzyskanych w Państwowym Zakładzie Higieny. Przedstawia on opad pyłów w t/km^2 w miejscowościach, gdzie jest największy oraz średni stopień zagrożenia powietrza atmosferycznego według województw, co stanowi wskazówkę raczej problematyczną. Zatrucie lasów przedstawiono na podstawie danych pełnomocnika ministra leśnictwa do spraw ochrony lasów. W ostatnich latach nad generalnymi kierunkami działania w zakresie ochrony powietrza atmosferycznego czuwa Biuro do Spraw Ochrony Powietrza Atmosferycznego CUGW i rozważanie problematyki jest obecnie znacznie posunięte. Oparcie badań w zakresie czystości wody i powietrza atmosferycznego na szczegółowych analizach procesów chemiczno-biologicznych czyni je bardzo zbliżonymi do naukowych podstaw ekologii przyrody, dając możliwość ścisłego sprzężenia badań.

A oto nieco liczb mówiących o zanieczyszczeniu wód i powietrza atmosferycznego. Wzrost potrzeb wodnych kraju⁵ w latach 1965–1985 oceniany jest od 7,8 mld m^3 do 17,4 mld m^3 . Oznacza to średni rozbiór wody w upalnym dniu letnim 1010 m^3/sek . Tymczasem przepływ w okresie posuchy może spadać poniżej tej ilości (444 m^3/sek w 1921 r.). Ponieważ nie nadąża się z rozbudową oczyszczalni ścieków, stosunek ilości wody naturalnej nieużywanej do wody zanieczyszczonej ściekowej zrzucanej do rzek stale maleje. W latach 1960–75 stosunek ten kształtuje się jak 3 do niemal 1. Głównym rzekom przy niskim stanie wód grozi prawie całkowite zatrucie. Według danych CUGW przydatność wód (bez uzdatniania) według ustalonych klas w poszczególnych województwach waha się: do życia ryb łososiowatych od 0,40 do 29,8% całości wód danego województwa, do celów komunalnych od 2,2 do 5,5%, do celów rolniczych i przemysłowych od 25,0 do 61,1%, zaś wód nie odpowiadających warunkom określonym w polskich przepisach prawnych od 6,0 do 62,8%. Najgorszy jest stan wód w województwach katowickim, zielonogórskim, wrocławskim, opolskim, bydgoskim; najlepszy – w województwach białostockim, koszalińskim, olsztyńskim. Jeśli idzie o zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego, okręgi przemysłowe

3

słowe Polski osiągnęły smutne pierwszeństwo wśród państw uprzemysłowionych. Stopień zanieczyszczenia wpływa niekiedy na zakłócenia technologii produkcji. Niepokojąco wysoki stopień zanieczyszczeń występuje na obszarach zamieszkałych przez 20% ludności kraju. Największy stopień zagrożenia powietrza atmosferycznego występuje na terenie województwa katowickiego (miasta Chorzów, Świętochłowice, Siemianowice i inne), w Łodzi, częściowo obejmuje województwo łódzkie, opolskie (m. Opole), wrocławskie (Turoszów), poznańskie, bydgoskie, krakowskie oraz miasta Kraków i Warszawę⁶. Pod względem zagrożenia substancjami rakotwórczymi (węglowodory wielopierścieniowe 3-4 benzopireny) Zarbrze wyrządza wiele miast świata (Salford, New Castle-on-Tyne, Liverpool), drugie pod tym względem miejsce w Polsce zajmuje Kraków (mowa o wskaźniku stopnia zagrożenia, a nie o zachorowalności faktycznej, która zależy od wielu innych czynników)⁷. Co się tyczy ujemnych wpływów zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego na środowisko leśne, to uszkodzenia obejmują już 167, 5 tys. ha lasów, w tym 91 tys. ha wymaga przebudowy drzewostanu. Przeraduje znowu województwo katowickie (66,3 tys. ha, w tym 34 tys. ha do przebudowy), a także województwo krakowskie (48,7 tys. ha i 35,7 tys. ha)⁸.

Pasy przewidywanej urbanizacji naniesiono na kartogram według opracowania Instytutu Urbanizacji i Architektury. W głównych zarysach opracowanie to pokrywa się z założeniami przestrzennego zagospodarowania kraju do 1985 r. opracowanymi w Komisji Planowania przy Radzie Ministrów.

Zestawienie na kartogramie wskazuje na linearne rozchodzenie się zanieczyszczeń wody i wyspowe rozchodzenie się zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego.

W stosunku do pasów regionów geograficznych główny obszar zanieczyszczeń znajduje się na terenie wyżyny śląskiej z przerzutem do kotliny raciborsko-oświęcimskiej, czyli w województwie katowickim. Ponieważ przez obszar ten przepływają w swoim górnym biegu Odra i Wisła oraz inne rzeki, jest on głównym obszarem linearnego układu zanieczyszczenia rzek, a także największym obszarem wyspowego zanieczyszczenia lasów. Tworzenie się nowych obszarów zanieczyszczonych lasów obserwujemy na linii Wisły. Jaskrawym przykładem nowych strat jest zniszczenie lasu przez zakłady azotowe w Puławach. W stosunku do pasów urbanizacji zanieczyszczenia wód układają się wewnątrz pasów, ponieważ rzeki w wielu przypadkach są ich osiami. Zanieczyszczone wody przechodzą też jako cięciwy przez obszary leżące poza zasięgiem pasów urbanizacji. Na kartogramie szczególną uwagę zwraca południowy pas urbanizacji (Wrocław-Kraków-Rzeszów). Zestawienie stanu zanieczyszczeń z drugiej połowy lat sześćdziesiątych, z przypuszczalnym ukształtowaniem się pasów urbanizacji około 2000 roku, wskazuje perspektywę niekorzystną.

4

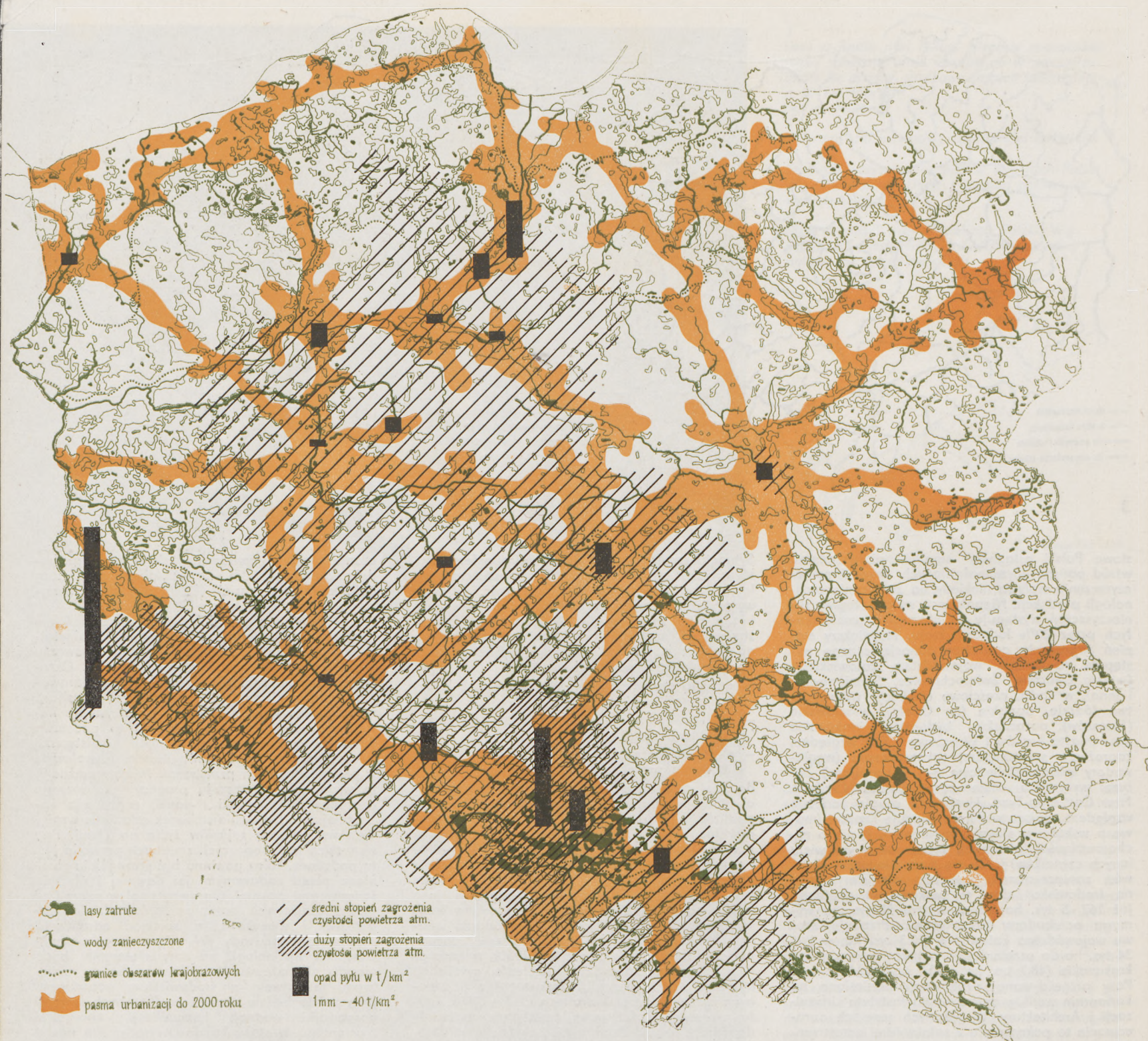
Sytuacja konfliktowa pomiędzy antroposferą i biosferą, jaka istnieje obecnie, jest rezultatem ewolucji sięgającej w odległą przeszłość. Obecnie wyraźnie wkraczamy w epokę energii atomowej i ten fakt musi uwzględnić planowanie przestrzenne. Ogólnie biorąc, literatura prognostyczna⁹ wskazuje, że do 2000 r. wykładnikiem całego kompleksu przemian będą:

- energia atomowa jako główny składnik bilansu energii elektrycznej,
- elektronika kwantowa jako podstawowe narzędzie technologii,
- elektronowe maszyny liczące jako główna dźwignia przeobrażeń istoty pracy.

Bardziej szczegółowe zapowiedzi prognostyczne¹⁰ obejmujące pierwsze lata przyszłego wieku podpowiadają, że rolnictwo będzie korzystało z wiarogodnego przepowiadania, a nawet regulacji pogody (wskazywany okres realizacji 1970-1995) i regulacji pogody w ograniczonym, ekonomicznie uzasadnionym zasięgu (1985-2000). Z pomocą rolnictwu przyjdzie opanowanie oceanów jako źródła uzyskania 20% światowych zasobów środków spożywczych (2000-2020). Gospodarka wodna uzyska nowe zasoby z ekonomicznie uzasadnionego odsalania wody (1965-1980), a energetyka atomowa zapowiada zasilenie cywilizacji ogromną ilością energii, uzyskiwanej z kierowanych procesów termojądrowych (1985-2000). Także przemysł uzyska nowe syntetyczne materiały do bardzo lekkich konstrukcji i będzie eksploatował kopaliny z dna oceanów w granicach ekonomicznie uzasadnionych (1985-2000), wytwarzał białko syntetyczne jako środek spożycia (1985-2000), produkował pierwiastki chemiczne ze składników subatomowych (2005). Wielkie konsekwencje dla zagospodarowania przestrzennego, jeśli chodzi o sieć osiedleńczą, wypływają z tego, co prognozy przewidują w rozwoju populacji ludzkiej. Są to: skuteczna i dostępna kontrola urodzeń (1970-1985), przedłużenie życia ludzkiego o 50 lat (1995-2025). W zakresie bezpośredniego oddziaływania na organizm ludzki rozwinię się przeszczepianie i protezowanie organów (1965-1985), wszczepianie sztucznych organów z mas plastycznych (1975-1995), upowszechnienie preparatów nienarkotycznych do zmiany właściwości psychicznych ludzi (1980-2000), wielokrotnie poszerzenie zakresu uleczalności chorób psychicznych (1980-2000), kontrola chemiczna wad dziedzicznych, stosowanie preparatów biochemicznych pobudzających regenerację organów (1995-2000), leków podnoszących rozwój umysłowy (1980-2020). Wzrosnąć także ogromnie znaczenie nauki i rozwinąć się jej metody i zasób wiadomości. Należą tu: maszynowe tłumaczenie z jednego języka na drugi (1965-1975), stworzenie wspólnego ośrodka informacji (1975-1985), bezpośrednia współpraca pomiędzy mózgiem człowieka a elektronowymi maszynami liczącymi (1990), obustronna łączność z cywilizacjami pozaziemskimi (2020), kierowanie siłą ciążenia przez zmianę pola grawitacji (2020), nau-

czanie przez wprowadzenie informacji bezpośrednio do mózgu (1985) i nawet... długotrwały letarg do „podróży w czasie” (2000), a także wykorzystanie telepatii do łączności (2000)...

Jeżeli nawet część podobnych przewidywań nie sprawdzi się, to jednak na pewno w całokształcie życia ludzkiego, a także w zagospodarowaniu przestrzennym nastąpią zmiany radykalne. Określone, obecnie istniejące działy zagospodarowania będą zanikały, a inne będą się rozwijały, zaspokajając nowe potrzeby i wykorzystując nowe możliwości działania. Stwarza to podstawę do aktywnego włączania się myśli planistycznej i świadomego towarzyszenia nurtom rozwojowym w przekształcaniach przestrzeni. Miejmy nadzieję, że wizja, jaką roztaczają prognozy dla rozwoju energetyki, technologii i nauki, zapowiada korzystniejszy niż obecnie stosunek człowieka względem wszystkich nadchodzących zmian przyrody jest tą podstawą, która powinna być szczególnie chroniona przed zadawanymi jej dawniej i obecnie śmiertelnymi ciosami. Ogromny napływ energii ze źródeł atomowych powinien przeciwdziałać rabunkowi i wyzyskowi, a sprzyjać odrodzeniu i rozkwitowi przyrody. W miarę przechodzenia wszelkich technologii na tory elektroniki będą ulegały złagodzeniu konflikty pomiędzy rolnictwem, leśnictwem a środowiskiem naturalnym. Dotyczyć to będzie również konfliktowych sytuacji gospodarki wodnej, komunikacji, energetyki i przemysłu w stosunku do przyrody. Ale nawet najbardziej obiecujące prognozy nie powinny ani na chwilę przesłaniać obecnej krytycznej sytuacji, która wymaga działania. Ustawy krajowe dotyczące ochrony środowiska naturalnego są dobre, a niezbędne nowelizacje są zawsze możliwe do wprowadzenia. Trudności zastosowania środków zaradczych leżą w płaszczyźnie organizacyjnej i ekonomicznej. Odpylacze mogą usunąć ponad 99% pyłu emitowanego z dowolnego źródła¹¹. Jednak im większa skuteczność odpylaczy, tym większy koszt - osiągnięcie 85-95% skuteczności podwaja koszty produkcji. W energetyce cieplnej koszt urządzeń odpylających przy skuteczności 99% wynosi 20% wartości wyposażenia elektrowni. Równie wysokie są koszty odsiarczania, np. dla siłowni cieplnej o mocy 1000 MW koszt odpowiednich urządzeń wynosi 3-14 mln dolarów, a koszt eksploatacji 1-15 dolarów na tonę paliwa. Nadzieje na wyłącznie przestrzenne sposoby łagodzenia skutków zanieczyszczenia przez rozproszenie czy też osłanianie są problematyczne. Także strefa ochrony sanitarnej, w obecnym rozumieniu, nie zabezpiecza otoczenia zakładów przed szkodliwymi oddziaływaniami zanieczyszczeń emitowanych z kominów. W bliskości kominów wpływ emisji jest równy zeru i występuje dopiero w odległości mierzonej kilometrami. Strefy ochronne mają praktyczne znaczenie dla nieorganizowanych źródeł emisji położonych - praktycznie biorąc - na poziomie ziemi, takich jak składowiska materiałów sypkich, wyrzutnie wentylacyjne z pomieszczeń produkcyjnych itp. Osobnym, coraz

5

bardziej palącym problemem jest ochrona przed spalinami samochodowymi, co jest ściśle związane z poziomem technicznym silników. Zwalczanie gazów (SO_2 , CS_2 , CO_2 , 3-4 benzopiren i inne) jest trudniejsze i kosztowniejsze niż zwalczanie pyłów. Dlatego też przewidywania podają utrzymanie względnie nieznaczne zwiększenie emisji pyłów, pomimo ogólnego wzrostu ilości spalanej węgla. Przewiduje się natomiast wzrost emisji gazów, praktycznie niemożliwy do powstrzymania. Podobnie jest z oczyszczaniem wód. Łatwiejsze i tańsze jest oczyszczanie wody z zawieszin, trudniejsze i kosztowniejsze jest usuwanie rozpuszczonych w niej soli i innych związków chemicznych. Generalne zmniejszenie kosztów oczyszczania zarówno powietrza, jak i wody mogłoby przynieść energia elektryczna otrzymywana ze źródeł atomowych. Podstawowym i najważniejszym warunkiem zachowania czystości wód i powietrza atmosferycznego jest, oczywiście, ulepszenie technologii i uchwycenie zanieczyszczeń u źródeł ich powstawania tak, aby w ogóle nie dopuścić ich do środowiska naturalnego.

Przypisy:

- 1 Według S. Jarosza: *Krajobrazy Polski*. „Budownictwo i Architektura” 1956.
- 2 Według opracowań IUA z 1967 r.
- 3 Według E. P. Oduma: *Podstawy ekologii* 1963 r.
- 4 Bartkowski w Poznaniu i inni.
- 5 Materiały Wydziału IV PAN dotyczące prognoz rozwoju nauk technicznych w Polsce do roku 1985, 1969 r.
- 6 J. Just, K. Nowak: *Zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego w Polsce*. „Gaz, Woda, Technika Sanitarna” nr 2/1966.
- 7 J. Just, S. Maziarka, M. Wyszynska: *Badania składu i właściwości rakotwórczych substancji zawartych w pyłach zawieszonych w powietrzu atmosferycznym*. *Roczniki PZH*, nr 6/1967.
- 8 Według danych Wydziału Ochrony Lasu Ministerstwa Leśnictwa.
- 9 B. G. Kuzniecowa: *Nauka w 2000 roku*.
- 10 Prognozy uzyskane metodą Delfy w USA.
- 11 J. Juda: *Ochrona powietrza atmosferycznego w urbanistyce* (maszynopis) 1968 r.

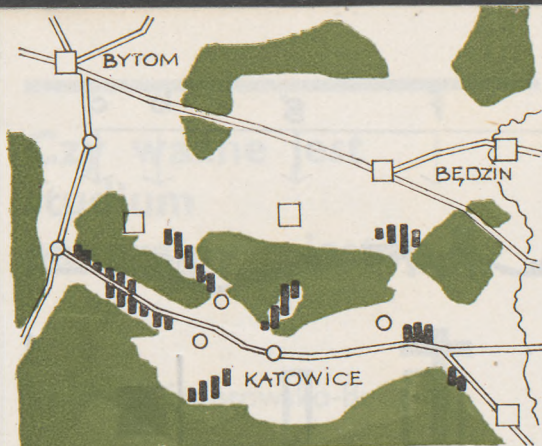
5

Zestawienie wybranych cech zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego w drugiej połowie lat sześćdziesiątych, na tle obszarów krajobrazowych i pasm urbanizacji

Problemy projektu modelowego dla obszarów urbanizowanych

NA ZASADZIE „UKŁADU ROZDZIELCZYCH SIECI” OSIEDLEŃCZYCH („URS”)¹

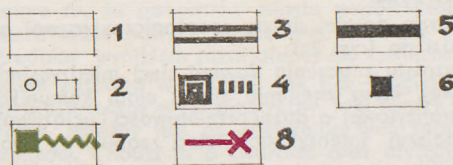
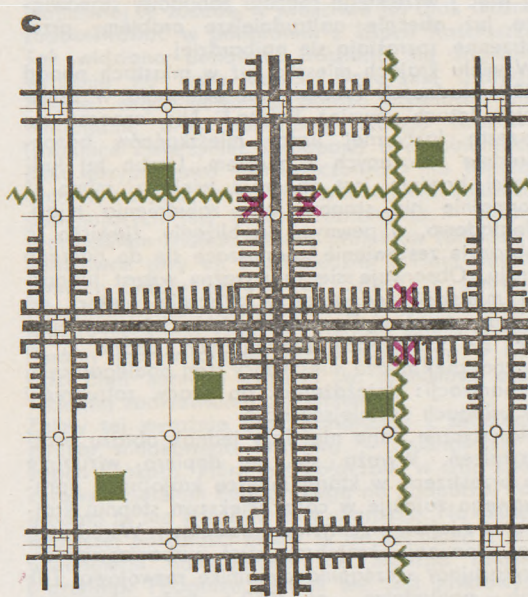
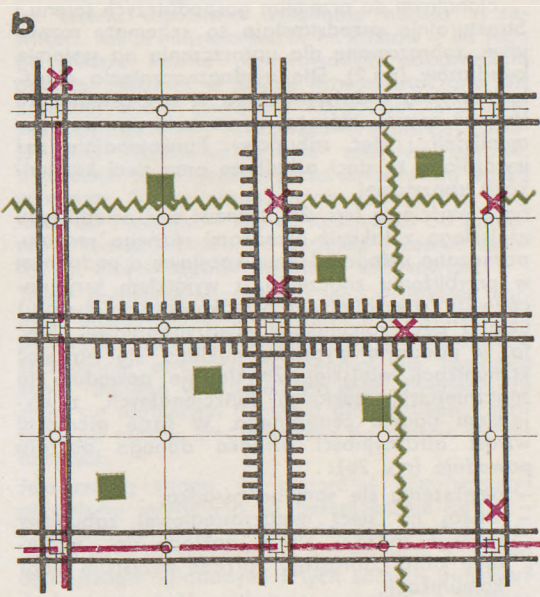
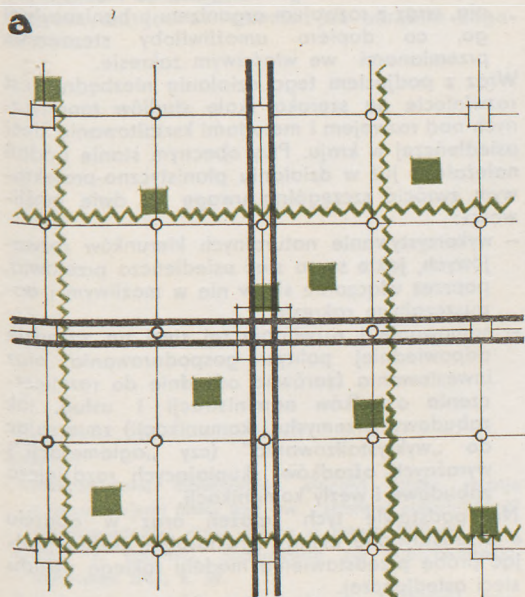
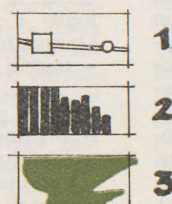
Janusz Bogdanowski

~1850

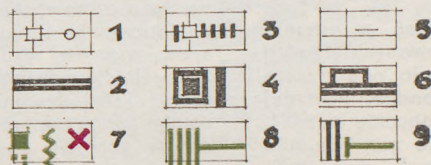
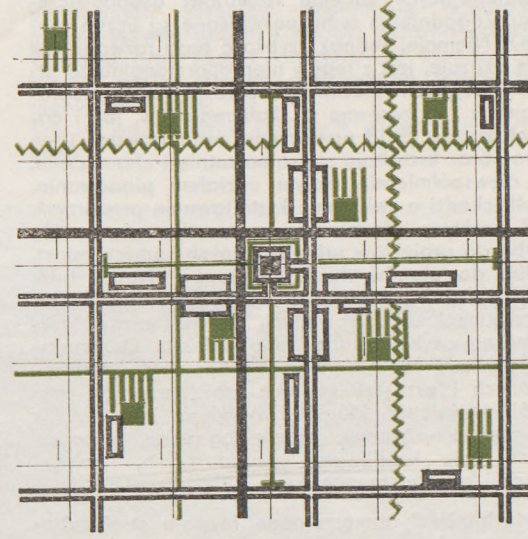
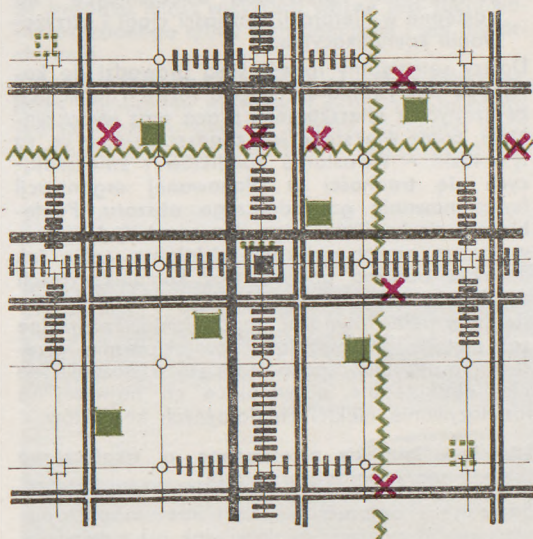
~1950

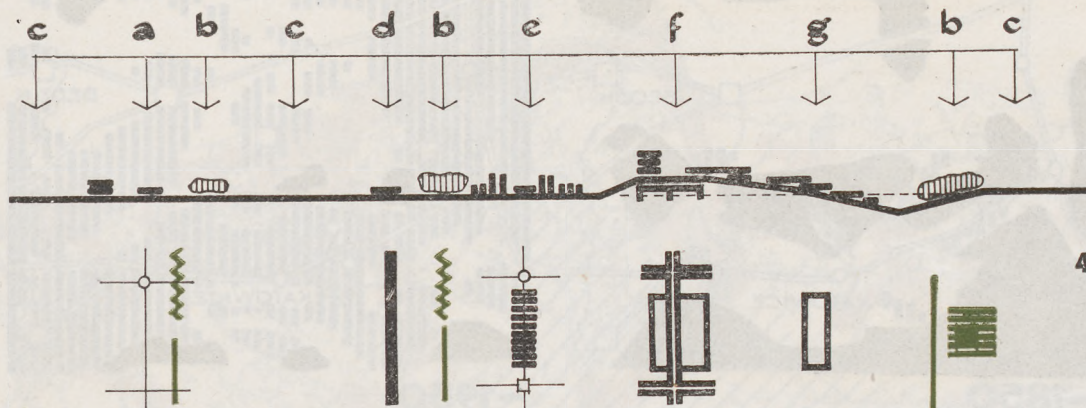

1
Przemiany urbanizacyjne na przykładzie otoczenia Katowic: 1 – drogi i miasta, 2 – tereny zurbanizowane, 3 – tereny rolno-leśne

2
Schemat typowych przekształceń przestrzennych następujących wraz z postępem urbanizacji: a – faza wyjściowa, b – faza pierwsza, c – faza druga.
1 – sieć komunikacji, 2 – osiedla, 3 – sieć komunikacji międzyosiedlowej, 4 – sieć zabudowy mieszkaniowej zwartej i pasmowej samorządnej, 5 – sieć komunikacji międzyośrodkowej, 6 – ośrodki wyższego rzędu, 7 – ciągi zielone, 8 – zniszczenia zieleni

3
Układ rozdzielczych sieci osiedleńczych („URS”) – projekt struktury modelowej: a – faza pierwsza, „porządkowa”, b – faza druga, „rozwojowa”.
1 – sieć osiedlowa wiejska („stara”), 2 – sieć komunikacji międzyosiedlowej, 3 – sieć zabudowy osiedlowej samorządnej („stara”), 4 – sieć „centralna” ośrodków i ciągów komunikacji tranzytowej, 5 – sieć osiedlowa typu wiejskiego („nowa”), 6 – sieć osiedlowa („nowa”), 7 – sieć zielona „stara”, 8 – sieć zielona „nowa” (nowe zespoły i ciągi), 9 – nowe ciągi zielone

4
Fragment przekroju przez układ rozdzielczych sieci osiedleńczych („URS”): a – miejski układ osiedleńczy („stary” i „nowy”), b – pasma zieleni, c – tereny uprawne, d – komunikacja tranzytowa, e – sieć osiedlowa („stara”), f, g, – sieć osiedlowa („nowa”)

Niezwykle szybki wzrost ludności świata określany mianem „eksplozji demograficznej” to jedno z najcharakterystyczniejszych zjawisk naszej cywilizacji. Przewidywane podwojenie się liczby ludności do roku 2000, przy jednoczesnym nierównomiernym rozmieszczeniu jej na kontynentach, stawia przed architekturą w zakresie planowania przestrzennego nieznane dotąd problemy. Tym większe, iż właśnie obszary zespołów miejskich, o największym zagęszczeniu ludności, a więc i wszelkiego rodzaju zabudowy stanowiące już obecnie najtrudniejsze problemy przestrzenne, rozrastają się najbardziej.

W wielu krajach mieszka już w miastach ponad 50% ludności. Procent ten osiągnęła w ostatnich latach również Polska². Nie oznacza on zresztą faktycznej liczby mieszkańców bezpośrednio związanych z miastem. Liczba tej ludności bowiem jest znacznie większa, mimo iż formalnie nie stanowi ona zaludnienia miast. Poglądowo, w pewnym przybliżeniu, zjawisko to obrazuje zestawienie³ odnoszące się do naszego kraju. Obserwuje się tu wyraźny wzrost ludności miejskiej, jednocześnie znacznie większy od niego wzrost ogólnej liczby ludności utrzymującej się z zawodów nierolniczych. Ludzie ci to w znacznej mierze mieszkańcy stref podlegających urbanizacji: dojeżdżający do pracy, zatrudnieni w usługach na miejscu itp.

Statystyczne dane nie dają jednak obrazu przekształceń. Wyraża się on dopiero wizualnie w przestrzeni, w której miejsce krajobrazu uprawowego zajmuje w coraz większym stopniu krajobraz miejski, przemysłowy, osiedlowy. Wśród nich zaś dominuje krajobraz stref zurbanizowanych, wykazujący szczególną dynamikę rozwojową. Tak też – poglądowo – ok. 1950 r. strefa urbanizacji związana z Krakowem mieściła się niemal w obrębie jego granic administracyjnych, ok. 1960 r. przekroczyła znacznie granice powiatu, obecnie zaś wychodzi daleko poza jego obszar⁴. W drastycznej formie widać to na przykładzie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego (por. rys. 1)⁵. Uogólniając, stwierdzić więc można, iż na całym świecie strefy urbanizowane rozrastają się w bardzo szybkim tempie we wszystkich rejonach podlegających silnemu rozwojowi gospodarczemu. Zagadnieniu temu poświęcone są liczne prace⁶. Niemniej jednak szybkość tego rozwoju, jak się okazuje, jest z reguły nieproporcjonalna do organizacyjnych możliwości przestrzenno-krajobrazowych i to zarówno w skali regionów, jak i całych krajów. Stąd przestrzenie urbanizowane i ich krajobraz kształtują się samorzutnie i chaotycznie, z niewspółmiernie małym udziałem planowania, jeśli chodzi o świadome kształtowanie przestrzeni. W praktyce planowanie sprowadza się zwykle albo do projektów urbanistycznych samych miast, albo do planów dużych regionów. Nadal brak jest perspektywicznych planów rozrastających się przestrzeni urbanizowanych, których nawet granice są zwykle trudne do określenia. Dominującym zatem czynnikiem w rozwoju stref urbanizowanych i przekształcaniach krajobrazu jest rozwój żywiołowy, którego wynikiem jest swoisty chaos przestrzenny, zatem ogromne, wzrastające pole konfliktów: gospodarczych, społecznych i krajobrazowych.

„Mechanizm” samorzutnego rozwoju stref urbanizowanych

Pozorną bezładnością przekształceń przestrzennych krajobrazu stref urbanizowanych rządzą pewne określone prawa. Wymagają one jeszcze wielu i zapewne długotrwałych badań, niemniej jednak niektóre z nich można już obecnie określić. Tak więc można już stwierdzić, że przy istnieniu określonych bodźców urbanizacyjnych⁷ przekształ-

cenia te dokonują się według pewnej swoistej logiki i sprecyzowanych trendów rozwojowych⁸. Upraszczając stwierdzić można, iż:

- treścią, a zatem siłą motoryczną rozwoju organizmu stref urbanizowanych jest kierunek przemian gospodarczych danego obszaru;
- struktura przestrzenna opiera się na liniach istniejących sieci komunikacji, przy czym następuje pokrywanie się na tej sieci różnych funkcji w zakresie i natężeniu wprost proporcjonalnym do przemian gospodarczych terenu.

Strukturalnie przedstawiają to schematy rozwojowe, zobrazowane dla uproszczenia na systemie kwadratów (rys. 2). Dla ujednoznacznienia określeń, przyjęto w dalszym ciągu, iż sieć osiedleńcza stanowi zespół, którego elementami są: sieć komunikacji i sieć zabudowy. Funkcjonalnie zaś wyróżniono tu sieci osiedlowe oraz sieci komunikacji tranzytowej.

Fazę wyjściową (rys. 2a) stanowi sieć osiedli typu wiejskiego z takimiż ośrodkami różnego rodzaju, powiązana układem komunikacyjnym o podobnym w przybliżeniu znaczeniu, z wyjątkiem krzyżującego się (w ważniejszym ośrodku danego obszaru) układu sieci komunikacji międzyosiedlowej. Sieć ta w podanym wypadku nakłada się na sieć komunikacji wiejskiej. Zwykle nie powoduje to znaczących zakłóceń funkcjonalnych, z wyjątkiem punktu centralnego. W fazie pierwszej wzrost atrakcyjności ośrodka danego obszaru powoduje (rys. 2b):

- zwiększenie się samego ośrodka,
- rozwój na sieci międzyosiedlowej zabudowy różnego rodzaju, która „nakłada się”, względnie którą „obrastają” przede wszystkim ciągi komunikacji,
- rozwój sieci komunikacyjnej osiedlowej wokół ośrodka.

W fazie drugiej dalszy spontaniczny rozwój prowadzi do (rys. 2c):

- wzrostu znaczenia dawnej sieci międzyosiedlowej, która zamienia się w ciągi komunikacji tranzytowej o dużej przelotowości i uciążliwości,
- dalszej intensyfikacji sieci zabudowy wokół niej,
- powstawania „przerzutów osiedleńczych” na następne w hierarchii ważności ciągi i skrzyżowania komunikacyjne.

Dalszy samorzutny rozwój sieci prowadzi do kolejnego pokrywania się sieci o różnych funkcjach związanych z mieszkaniem, pracą oraz wypoczynkiem, coraz większego ich zagęszczenia, a co za tym idzie – wzrastania konfliktów i zwiększających się trudności w planowanej organizacji funkcjonowania gospodarczego obszaru. Pogłębiające się konflikty mogą doprowadzić do stanu, w którym nawet radykalne działania, takie jak doraźna budowa nowych tras komunikacyjnych czy lokalne wyburzenia zabudowy, nie są już w stanie w pełni rozwiązać zagadnienia. Tradycyjne zaś metody planowania i projektowania przestrzenno-urbanistycznego stają się w stosunku do nich nieskuteczne, pozwalające co najwyżej na rozwiązywanie niektórych doraźnych konfliktów.

Istniejące konflikty przestrzenne a współczesne metody planistyczno-projektowe

Samorzutny organiczny rozwój stref urbanizowanych ma charakter żywiołowy. Jak już powiedziano, tradycyjne metody planowania i projektowania zaczynają tu już zawodzić i nie mogą dać spodziewanych rezultatów. Przyczyną tego jest, najogólniej mówiąc, nieskuteczność przeciwstawiania się dynamice rozwojowej statycznymi ustaleniami, jak również trudność prognozowania w zakresie spontanicznego, przestrzennego rozwoju sieci osiedleńczej.

W tej sytuacji wydaje się konieczne, przy założeniu pełnej integracji działań planistyczno-przestrzennych i projektowo-urbanistycznych:

- objęcie kompleksowym planowaniem i projektowaniem obszarów podlegających urbanizacji w całości ich logicznego układu, zatem niezależnie od granic administracyjnych,
- założenie przy planowaniu i projektowaniu jak najbardziej elastycznego działania, na zasadzie permanentnego korygowania i uzupełniania, wraz z rozwojem organizmu urbanizacyjnego, co dopiero umożliwiłoby sterowanie przemianami we właściwym zakresie.

Wraz z podjęciem tego działania niezbędne jest rozwinięcie na szeroką skalę studiów teoretycznych nad rozwojem i metodami kształtowania sieci osiedleńczej w kraju. Przy obecnym stanie badań należałoby już w działaniu planistyczno-projektowym zwrócić szczególną uwagę na dwie możliwości:

- wykorzystywanie naturalnych kierunków rozwojowych, jakie sama sieć osiedleńcza przejawia, poprzez włączanie się w nie w możliwym i dopuszczalnym zakresie,
- hamowanie i rozwijanie tej sieci na zasadzie odpowiedniej polityki gospodarowania oraz inwestowania (zarówno odnośnie do rozmieszczenia ośrodków administracji i usług, jak zabudowy, przemysłu i komunikacji) zmierzając do „wykryształowania” (czy „aglomeracji”) wyraźnych ośrodków, skupiających rozdzielczo zabudowę i węzły komunikacji.

Na podstawie tych założeń oraz w oparciu o przedstawione układy strukturalne można podjąć próbę przedstawienia modelu takiego układu sieci osiedleńczej.

Propozycja struktury modelowej – „URS”

W związku z istniejącym już stanem stref zurbanizowanych i podlegających urbanizacji, konieczne jest rozłożenie działania przekształcającego je na dwie kolejne fazy.

Faza I – **porządkowa** (rys. 3a), polegałaby na rozsunięciu nakładających się niejako sieci funkcjonalnych. Powstałyby wówczas wiążące się ze sobą tylko na przecięciach samoistne sieci „równoległe”:

- sieć komunikacyjna tranzytowa (centralna): dalekobieżna, międzyośrodkowo-przemysłowa, o znaczeniu w skali krajowej,
- sieć komunikacji międzyosiedlowej (typu miejskiego) o znaczeniu lokalnym, obsługująca funkcję mieszkalnictwa wraz z dojazdami do pracy i wypoczynku,
- sieć komunikacji wiejskiej o znaczeniu lokalnym, obsługująca układ związany z gospodarką naturalną – uprawową.

Zarówno sieć tranzytowa, jak międzyosiedlowa musiałaby być przesunięta w stosunku do istniejącego już układu (rys. 2c), ze względu na niemożność w przeciwnym wypadku prawidłowego funkcjonowania. Tym sposobem zostałaby wydzielona „stara sieć” zabudowy, odciążona od kolizyjnych funkcji. Pełniłaby ona w tej fazie funkcję sieci osiedlowej i musiałaby być odpowiednio uporządkowana.

Faza II – **rozwojowa** (rys. 3b), polegałaby na rozwinięciu „nowej sieci” gospodarczo-osiedleńczej na kanwie stworzonego już układu. Istotą byłoby tu rozwijanie „sieciowo-równoległej”:

- układu centralnego, ośrodkowo-przemysłowego złożonego z sieci komunikacji tranzytowej oraz podwiązanej do niej sieci zabudowy grupującej przemysł i ośrodki gospodarczo-administracyjne miejskie o znaczeniu krajowym, ewentualnie regionalnym,
- układu osiedlowego złożonego z sieci komunikacji międzyosiedlowej oraz podwiązanej do

niej sieci zabudowy mieszkaniowej (typu miejskiego) wraz z usługami i rekreacją, — układu uprawowego, złożonego z odpowiedniej sieci komunikacji, zabudowy i urządzeń.

Jednocześnie byłaby stopniowo likwidowana stara sieć zabudowy, zwalniając miejsce pod nową sieć osiedleńczą przy zachowaniu tylko zabytkowych elementów dawnej.

Propozycję profilu poprzecznego tego układu przedstawia załączony schemat. Dla uniknięcia charakterystycznych kolizji komunikacyjnych oraz dla zmniejszenia powierzchni zabudowanych wprowadzono w pasmach osiedlowych sieć komunikacji międzyosiedlowej (place postojowe, składowiska itp.) pod ziemię (rys. 4)⁹. Można by to wykonać na zasadzie zmiany profilu ukształtowania terenu dla lepszego wykorzystania właściwości pasmowych ciągów osiedleńczych. Wydaje się, że przedstawiony układ usuwając charakterystyczne konflikty i kolizje typowych stref urbanizowanych byłby wystarczająco elastyczny, aby możliwe było sukcesywne, etapowe przekształcanie sieci osiedleńczych. Ze względu na stronę realizacyjną powinna być jednocześnie prowadzona odpowiednia polityka przestrzenna w oparciu o system strefowy¹⁰, polegająca na zakazach bezpośredniej obudowy sieci komunikacji oraz kierowaniu rozwojem sieci zabudowy przez celowe udostępnienie jednych obszarów, a utrudnienie dostępności do drugich.

Problem ten jednak stanowi już odrębne zagadnienie.

Czy ważne jest studium panoramy miasta?

Krystyna Dąbrowska-Budziło

W dokumentacjach współczesnych zespołów urbanistycznych czy też pojedynczych obiektów architektonicznych zauważa się z reguły charakterystyczny, podstawowy brak, a mianowicie brak studium powiązania widoku projektowanego zespołu z panoramą otaczającego terenu, a zwłaszcza z panoramą miasta, w którym dany zespół jest zlokalizowany. W praktyce ma to nieraz opłakane skutki. Zdarza się bowiem, że zespół sam w sobie częstokroć dobry, w zestawieniu z miastem tworzy przykry dysonans. Problem ten nabiera pierwszorzędного znaczenia w wypadku, gdy rzeźba terenu umożliwia oglądanie miasta z zewnątrz. Takim miastem jest m. in. Kraków — na jego przykładzie można przeprowadzić odpowiednią analizę. Położony w niecce Kraków otoczony jest z jednej strony pogórzem Karpacim, z drugiej zaś wzgórzami Jury Krakowsko-Wieluńskiej. Dzięki temu panorama zyskuje właściwą oprawę, a zarazem otaczające wzgórza umożliwiają wgląd w miasto. Stronę ekspozycyjną wzbogacają również: od zachodu — kopiec Kościuszki, od południa — kopiec Krakusa, od wschodu — kopiec Wandy. Są one świetnymi punktami widokowymi.

Takie położenie miasta oraz jego wyjątkowe wartości urbanistyczno-architektoniczne sprawiły, że panorama starego Krakowa stała się elementem szczególnie atrakcyjnym, nieomal nie mającym sobie równego w Polsce. Nic więc dziwnego, że stała się ulubionym tematem dla grafików i malarzy od czasów średniowiecza do czasów współczesnych.

Jest rzeczą znaną, że panoramy historycznego organizmu miejskiego są bezsprzecznie dobre — czytelne i logiczne w układzie. Jak wygląda porównanie z analogicznymi panoramami Krakowa dzisiejszego oglądanymi z tych samych punktów? Zestawienie dość ryzykowne, z uwagi na dystans czasu, ale możliwe, a nawet chyba konieczne pomimo to, że panorama miasta współczesnego zawiera wiele nowych elementów, które są bezpośrednim wynikiem rozwijającej się cywilizacji. Bowiem zarówno w jednym, jak i w drugim wypadku ostateczny efekt plastyczny, jaki tworzy panorama, zależy jest od spełnienia tych samych warunków. Chodzi tu o zwartość oraz czytelność układu zapewnioną przez wyraźne dominanty. W wypadku miast większych ważne jest zachowanie określonego rytmu tych dominant i ich hierarchizacja.

Panorama starego Krakowa w sposób zupełnie wyraźny spełnia ten warunek. Centralną dominantą jest tu Wawel — siedziba władzy. Następna seria dominant to wieże kościołów — miejsc kultu. No

i oczywiście ratusz oraz Wieża Mariacka — jako symbole administracji miejskiej. W dalszej kolejności idą kościoły klasztorne bez wież, a tylko z sygnaturkami, dominujące całą swą bryłą. Wszystko to tonie w morzu domów mieszkalnych. Całość objęta pierścieniem murów miejskich i podbudowana zielenią. Śmiało więc można powiedzieć, że świadomie kształtowana panorama starego Krakowa odzwierciedlała ówczesny ład społeczno-gospodarczy.

Spróbujmy przenieść te zasady na współczesne warunki, oczywiście nie w sposób dosłowny, lecz w ogólnych zarysach. Zajmijmy się przede wszystkim administracją. Znaczenie administracji w skali miasta zmieniło się w sposób zdecydowany. Nie można już myśleć kategorią jednego budynku. Dziś rolę dawnego ratusza pełni zespół budynków, który jako całość powinien być dominantą. Niemniej jednak w takim wypadku zachodzi konieczność pewnej gradacji — budynek miejskiej czy wojewódzkiej rady narodowej (dawną funkcją ratusza — siedzibą władzy) powinny się znaleźć niejako na pierwszym miejscu, ze względu na szczególną rolę w mieście. Budynki zaś całej pozostałej administracji, wszelkie biura projektów, uczelnie itp. nie powinny bardziej od nich dominować w sylwecie miast. W przeciwnym bowiem razie mamy do czynienia z przypadkowymi, fałszywymi dominantami, a tym samym z miastem bez własnego oblicza.

Najłatwiej tę zasadę, a właściwie jej brak można zaobserwować w panoramie z kopca Kościuszki. Tak widziana panorama rozpada się zupełnie wyraźnie na dwie części: panoramę Starego Miasta, wręcz najważniejszą bardzo czytelnymi dominantami, oraz panoramę nowego Krakowa (dzielnice Zwierzyniec i Kleparz) o dominantach dość przypadkowo rozmieszczonych, nie tworzących wyraźnego rytmu. Przy tym funkcja obiektów dominujących jest bardzo różnorodna — można tam bowiem znaleźć i biura projektów (Bibrostal, punktowce przy ul. Mazowieckiej i Dom Samopomocy Chłopskiej przy ul. Szlak), i budynki mieszkalne. Jest jeszcze Solvay jako dominanta Borku Fałęckiego. Olbrzymią jednak zaletą tej panoramy jest wyjątkowo dobre przedpole w postaci Błoń samego wzgórza św. Bronisławy oraz rozległej zadrzewionej przestrzeni.

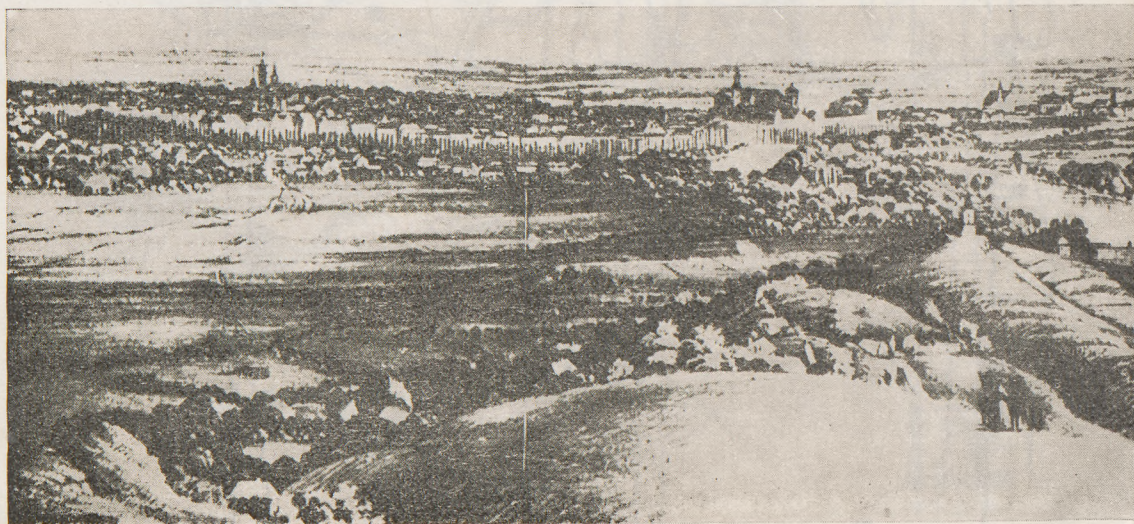
Zalety tej wyraźnie brak panoramie z drugiego punktu widokowego Krakowa — mianowicie z kopca Krakusa, który jest połączony w ciąg spacerowy z parkiem Bednarskiego na Podgórzu. Panorama ta ma wyraźny inny charakter. Na skutek mniejszej odległości mamy tu do czynienia z parawanowym nakładaniem się Starego Miasta i dzielnicy Podgórze. Widok ten jest jaskrawym przykładem rozrastania się miasta w sposób chaotyczny. Rzuca się w oczy przede wszystkim szpetota głównie XIX-wiecznej zabudowy Podgórze — brak jakiegokolwiek ładu przestrzennego.

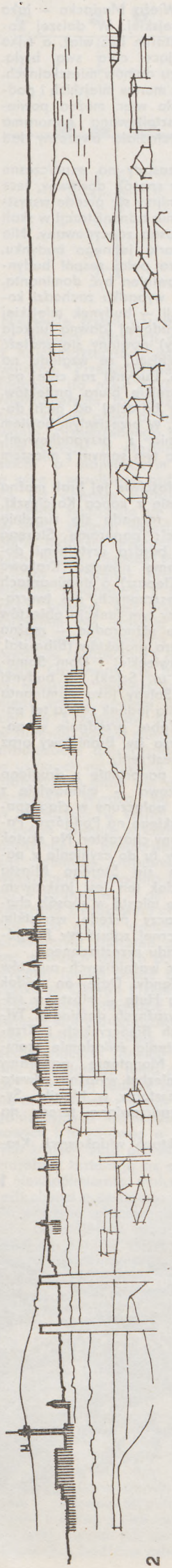
Pozostaje jeszcze trzeci z ważniejszych punktów widokowych — kopiec Wandy. Daje on widok na Kraków poprzez Nową Hutę — miasto w sylwecie nieciekawe, bez wyraźnych dominant. Tylko osiedla na Wzgórzach Bieńczyckich i Krzesławickich sprawiają wrażenie świadomie skomponowanych zespołów. Monotonie panoramy rozbiła jedynie daleka i niezbyt wyraźna sylweta Krakowa oraz zespół klasztorny w Mogile. Sytuację ratują również zadrzewione tereny na pierwszym planie.

Tyle o ważniejszych punktach widokowych Krakowa.

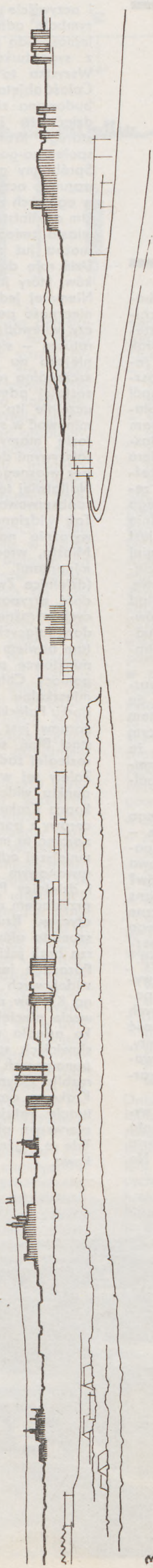
Przypisy:

- 1 Przedstawione opracowanie stanowi krótką relację z obszerniejszej pracy nad tzw. „strefami podmiejskimi” przeprowadzonej przez autora w latach 1958–69.
- 2 Por.: J. Goryński, Supermiasto czy suburbanizacja. Warszawa 1967, s. 39.
- 3 Podano na zasadzie zestawienia wg: J. Dangel, Przekształcenia sieci miejskiej w Polsce pod wpływem rozwoju ludności i uprzemysłowienia kraju w okresie 1946–1960. Warszawa 1968. Kartogram 8 i 10 oraz 9 i 11.
- 4 Stwierdzenie oparto na pracach prowadzonych w Zespole Strefy Podmiejskiej Pracowni Urbanistycznej MRN Kraków, w latach 1958–63. Por. także: J. Sulimski, Procesy urbanizacji w strefie Podmiejskiej Krakowa. Kraków 1967.
- 5 Podano na podstawie zestawienia materiału kartograficznego za: J. Bogdanowski, Architektura krajobrazu. Kraków 1968, tabl. X, rys. 50–51.
- 6 Centralnie prowadzone są w Instytucie Geografii PAN pod kierunkiem prof. dr K. Dziewońskiego, a także w IUA oraz w szeregu ośrodków uczelnianych i Pracowni Urbanistycznej Krakowa, Warszawy, Katowic, Wrocławia i innych. Temat posiada u nas również dość obszerną literaturę. M. in.: Cykl „Biuletynów” Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju; obszernie omawiają zagadnienie podając materiał bibliograficzny prace np.: W. Czarnecki, Planowanie miast i osiedli. Region miasta, t. VI. Warszawa 1964; B. Malisz, Zarys teorii kształtowania układów osadniczych. Warszawa 1966 i in.
- 7 Por. Malisz, o.c., s. 97 i dalsze.
- 8 Por.: J. Bogdanowski, Architektura krajobrazu stref podmiejskich: problemy strukturalne i projektowe. Teka Komisji Urbanistyki i Architektury O/PAN w Krakowie, t. II. 1968.
- 9 Zagadnienie to, ujęte w aspekcie architektoniczno-krajobrazowym, stanowi przedmiot osobnego opracowania podjętego przez autora niniejszej pracy.
- 10 Zagadnienie strefowania terenu czy krajobrazu (środowiska) zgodnie z jego optymalną przydatnością do potrzeb zagospodarowania przestrzennego stanowi, jak się wydaje autorowi, ogniwo pośrednie w procesie planowania czy też projektowania, pomiędzy studiami a właściwym projektowaniem. Na temat metody strefowania por. Bogdanowski, Zagadnienie klasyfikacji wartości krajobrazowych dla potrzeb planów przestrzennych. Sprawozdania O/PAN Kraków 1966. Tenże, Architektura ... o.c. s. 36–39.

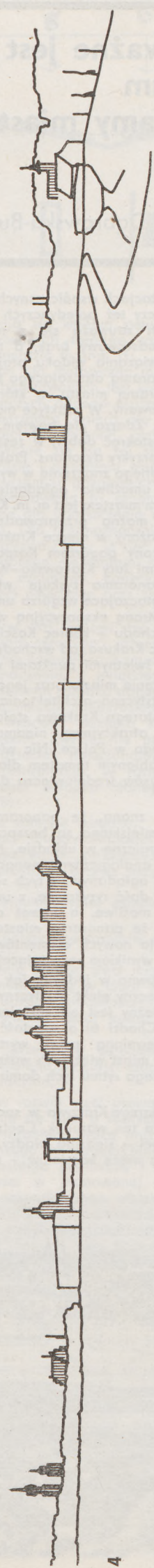

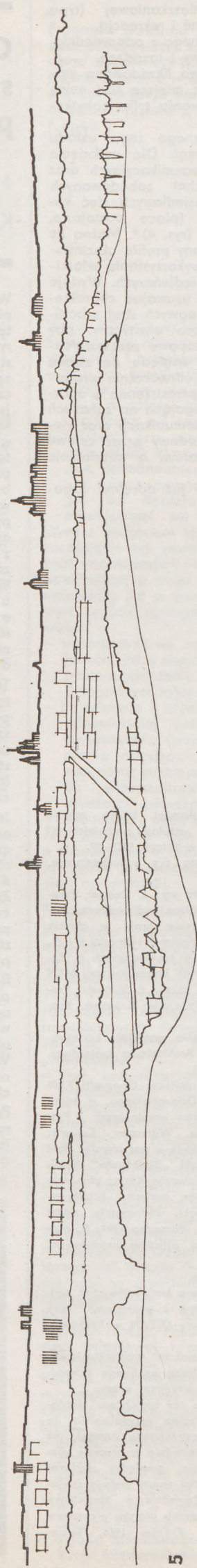
2

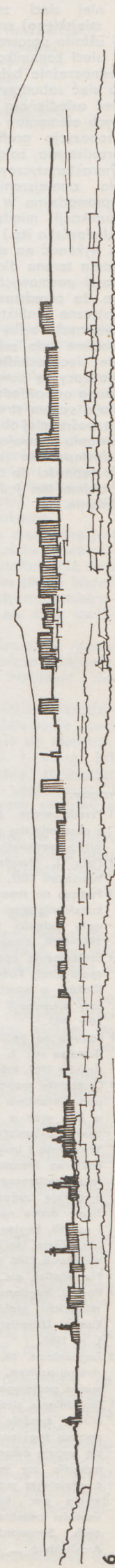
3

4

5

6

Warto jednak zająć się jeszcze panoramą dalszą, od strony północnej z drogi na Olkusz. Jest to panorama rozległa, wyjątkowo czytelna, z osiedlem Bronowice oraz osiedlem Azory na pierwszym planie. Osiedle to tworzy jednak zbyt agresywną formę w sylwetce miasta – zwarty, jednolity blok, składający się z dużej ilości elementów o zbyt podobnych do siebie gabarytach i proporcjach. Chętniej widziałoby się w tym miejscu zespół nie tak jednorodny, ażurowy, ponieważ zarówno jego tło, jak i przedpole mają bardzo spokojny charakter.

To, co powiedziano wyżej o ocenie kompozycji przestrzennej zespołu urbanistycznego z wybranych punktów charakterystycznych, można w pewnym sensie odnieść do obserwacji, które da się poczynić przechodząc wzdłuż głównego ciągu komunikacji pieszej, prowadzącego na kopiec Kościuszki poprzez Salwator (ul. św. Bronisławy i al. Waszyngtona).

Błonia to przestrzeń spacerowa, najbardziej uczęszczana, stwarzająca dobre warunki do oglądania sylwetki śródmieścia. Pobieżny przegląd panoram Krakowa współczesnego nasuwa wniosek, że problem sylwetki miasta jest u nas wyraźnie niedoceniony. Do tej pory można się spotkać z błędnym poglądem, który głosi, że panorama miasta musi być automatycznie dobra, jeśli dobra i przemyślana jest funkcja zespołu urbanistycznego. Jest interesujące, że np. w urbanistyce radzieckiej spotykamy przykłady współczesnych miast, w których świadomie kształtowano panoramę. W wypadku Moskwy, polega to na narastaniu brył w kierunku dośrodkowym. Dominantę centralną otaczają współśrodkowymi kręgami dominanty coraz to niższe. Oczywiście dyskusyjną sprawą jest sama ich forma, mogą się nam podobać lub nie – ale ważny jest sam sposób myślenia i fakt, że problem panoramy w procesie projektowym istnieje. W naszych warunkach powstaje więc wyraźnie konieczność poszerzenia fazy projektowej o część studialną mającą na celu konfrontację każdego projektu budynku czy zespołu budynków z istniejącą już panoramą miasta.

Kraków jest miastem szczególnym ze względu na wyjątkowo wartościowy zespół zabytkowy i dlatego w tym konkretnym wypadku ta konfrontacja powinna być niezwykle staranna.

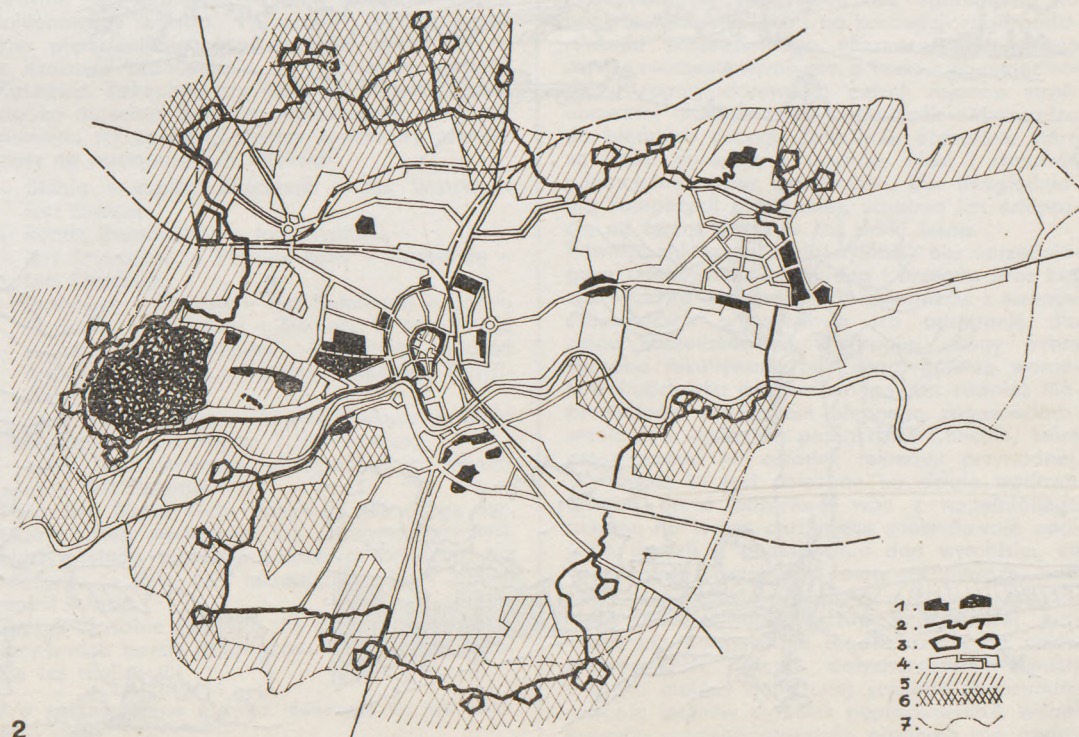
Pozostałości twierdzy Kraków kanwą zieleni miejskiej

Józef Budziło

Przy całej swej złej sławie wszystkie założenia militarne mają jedną niezaprzeczalną cechę dodatnią – ze względów taktycznych są zawsze świetnie wpasowane w krajobraz, nie konkurują z nim, często bywają zalesiane czy zazieleniane, a co za tym idzie – są czynnikiem, który krajobraz wzbogaca. Drugą i ważną cechą tych założeń jest to, że stosunkowo szybko tracą one znaczenie militarne. Tereny zajmowane przez nie są uwalniane i jeśli nie są przeznaczone pod inne użytkowanie, stanowią rezerwy zielone. W kilku miastach w Polsce na miejsce zlikwidowanych

1
Uproszczony plan twierdzy Kraków, stan z 1905 r.: 1 – pierwsza linia obrony, 2 – druga linia obrony, „międzypole”, 3 – zewnętrzny pas fortów, 4 – droga rakadowa, 5 – drogi kołowe, 6 – drogi żelazne, 7 – granica obecnego Krakowa

2
Uproszczony plan Krakowa: 1 – zieleni istniejąca, 2 – droga rakadowa, 3 – proponowane parki w dawnych fortach, 4 – tereny zabudowane, 5 – proponowany pas krajobrazowy, 6 – proponowany pas krajobrazowy urządzony, 7 – granica Krakowa

1
Panorama Krakowa – widok od strony kopca Kościuszki, 1851 r. (wg B. Stępczyńskiego)

2
Panorama Krakowa – widok z kopca Krakusa, 1970 r.

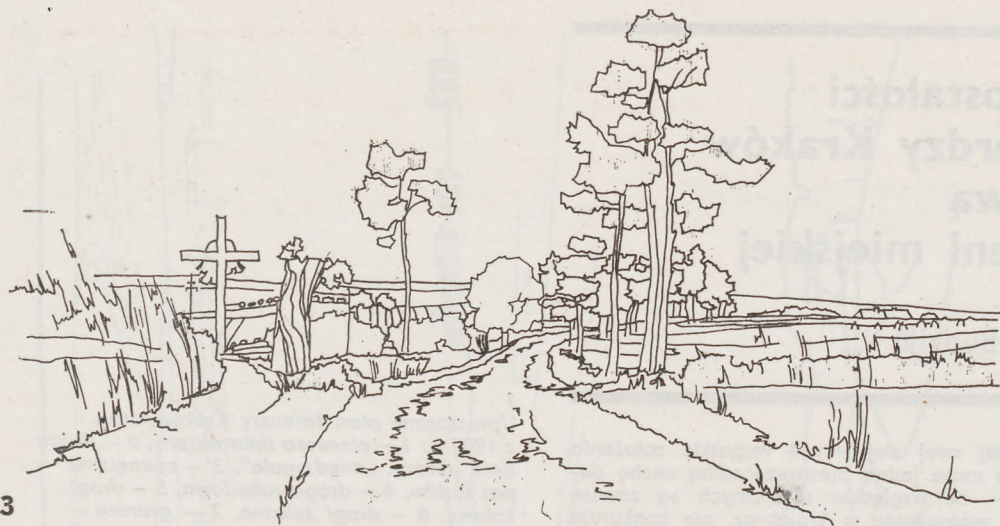
3
Panorama Nowej Huty i Krakowa – widok z kopca Wandy, 1970 r.

4
Widok na Kraków z Błoni Zwierzynieckich, 1970 r.

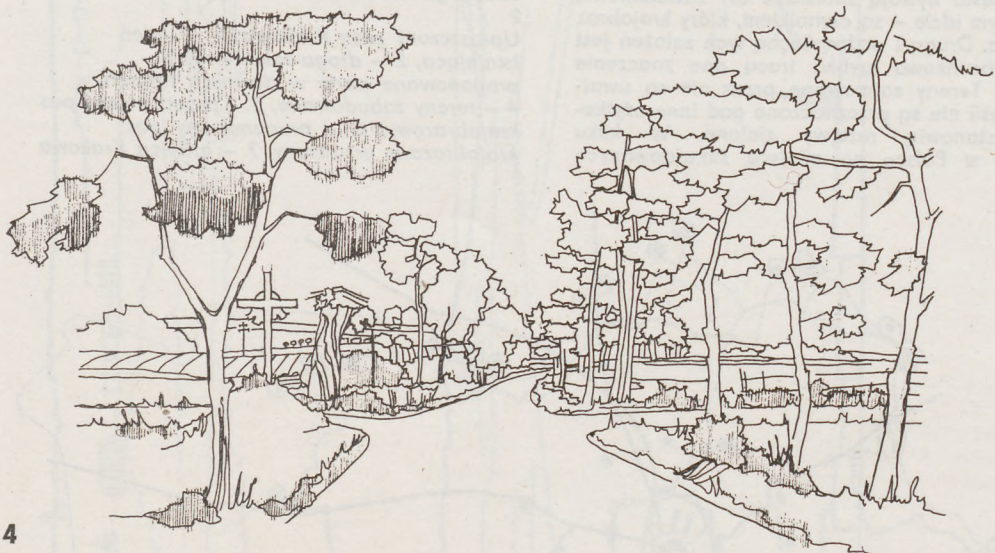
5
Panorama Krakowa – widok z kopca Kościuszki, 1970 r.

6
Panorama Krakowa od północy – widok z drogi na Olkusz, 1970 r.

Rysunki autorki

3

4

5

6

7

8

założeń fortyfikacyjnych powstały miejskie tereny zielone. W Gdańsku na takich terenach założono parki wodno-zielone, we Wrocławiu wykorzystano dawne fosy. Szczególnym przykładem jest Kraków. Wbrew pozorom Kraków ma w porównaniu z innymi miastami w Polsce niewiele terenów zielonych. Położenie zaś miasta jest pod względem zdrowotnym niekorzystne. Leży ono w inwersyjnej niecce doliny Wisły na styku dwóch krain geograficznych – Pogórza Karpackiego i Jurv Krakowsko-Wieluńskiej.

Miasto otaczają wzgórza obu tych krain. Szerokie zakola przedzierającej się przez nie Wisły też nie ułatwiają przewietrzania doliny. Przemysł zaś lokowany na osi wschód-zachód po obu stronach miasta powoduje, iż znad Krakowa nie znikła niemal nigdy gruba soczewka smogu, łatwo widoczna przy zjazdach w dolinę miasta. Stąd też zapotrzebowanie na zielenie miejską jest tu ogromne, a z przyczyn szybko rosnącej zabudowy mieszkaniowej i nie dających się usunąć skutków wcześniejszych decyzji planistycznych – niejednokrotnie bardzo trudne do zrealizowania. Toteż Kraków jest jednym z pierwszych miast, w którym zwrócono uwagę na wykorzystanie dawnych założeń obronnych jako pasów zieleni miejskiej.

W latach dwudziestych XIX stulecia postanowieniem rady miejskiej założono „plantacje miejskie” na miejscu zasypanych fos średniowiecznego systemu murów obronnych. W skali ówczesnego Krakowa było to założenie śmiałe i duże: 22 ha parku miejskiego otaczającego całe śródmieście. Do tej pory planty stanowią jeden z większych kompleksów zielonych miasta. One to stwarzają owo złudzenie „zielonego Krakowa”, bowiem każdy mieszkaniec czy przyjezdny, korzystając z centrum kulturalno-handlowego, zamkniętego w ich obrębie, jest zmuszony kilkakrotnie przejść je w różnych punktach.

Po zajęciu Krakowa przez Austro-Węgry miasto stało się miastem granicznym z Rosją, granica bowiem przebiegała o niecałe 20 km na północ. Stało się również ważnym punktem strategicznym. Stąd też na przełomie XIX i XX w. Austriacy zmieniali Kraków w twierdzę. Wokół miasta powstają pierścienie fortów.

3
Droga forteczna do fortu Zielonki (stan obecny)

4
Droga forteczna do fortu Zielonki (po korekcie krajobrazowej)

5
Widok na fort w kierunku na Mistrzejowice (stan obecny)

6
Widok na fort w kierunku na Mistrzejowice (po korekcie krajobrazowej)

7
Droga rokadowa w kierunku na Mistrzejowice (stan obecny)

8
Droga rokadowa w kierunku na Mistrzejowice (po korekcie krajobrazowej)

Rysunki autora

Pierwszy zespół obronny umacnia Wawel jako cytadelę, wokół zaś ówczesnego miasta na przedpolach, mniej więcej o 5 do 6 km od centrum, założone zostają ziemne szańce jako zewnętrzny pas obronny. Zaostrzające się konflikty międzynarodowe z końcem XIX i na początku XX wieku powodują, iż system ten jest uznany za niewystarczający. Około 1885 r. twierdza Kraków ulega jeszcze raz przebudowie. Miasto właściwe zostaje otoczone wałami i fortami. Tworzą one pierwszy pierścień obrony, znajdujący się na linii obecnych al. Trzech Wieszczów, ulic Kamiennej i Prandoty, al. Marchlewskiego oraz ul. Powstańców Warszawy. Z tej strony Wisły na tym pasie obrony istniało osiem fortów. Dotychczas zachowały się dwa: fort na Kleparzu i przy ul. Kamiennej.

Po południowej stronie Wisły pierwsza linia obrony przebiegała ulicami Szwedzką, Matecznym, obiegała wzgórze Krzemionek i ul. Dekerta, zamykała się przy Wiśle. Pozbawiona większych fortów posiadała tylko szańce ziemne. W tym czasie cytadela zostaje przeniesiona do fortu pod kopcem Kościuszki i fortu Krzemionki. Szańce pierwszej alternatywy obrony zostają wzmocnione tworząc tzw. pas pośredni. Powstaje trzeci, zewnętrzny pas fortów głównego pierścienia obrony w liczbie 32. Forty te, wzniesione według najnowszych systemów, są przykładem ówczesnej sztuki fortyfikacyjnej. Prócz Verdun jest to jeden z nielicznych zachowanych systemów obronnych.

Ostatni pas obrony połączono 60-kilometrową drogą rokadową*, świetnie wpasowaną w krajobraz.

Opisana wyżej twierdza Kraków miała posłużyć jako kanwa do dalszego układu planistycznego miasta i zakładania nowych terenów zielonych. Wskutek zakazu zabudowy przedpola twierdzy XIX-wieczny Kraków rozbudował się w pasie między plantami a pierwszym pasem obrony twierdzy, jako pierścień wokół średniowiecznego miasta.

Po pierwszej wojnie światowej następuje likwidacja wałów obronnych i niektórych fortów pierwszego pierścienia fortyfikacji. Powstał projekt, aby w tym właśnie miejscu założyć drugie planty. Możliwości były duże, obowiązywał zakaz zabudowy na przedpolu twierdzy, które w znacznej części należały do twierdzy, a więc do miasta. Niestety, możliwości tych nie wykorzystano. Przeróżne spekulacje tymi terenami powodują, iż w większej części zostają one wykupione przez prywatnych właścicieli i zabudowane kamienicami czynszowymi. Uratowany został tylko wąski pas byłych wałów obronnych. Zamieniono go zresztą na arterię komunikacyjną, która z biegiem czasu przejmie na siebie rolę ważnej obwodnicy miejskiej, ograniczając pas zieleni do minimum. Jeśli dodamy, że obecnie wszelkie instalacje biegną pod tym pasem i że jest on często przekopywany dla ich remontu, że jezdnie są poszerzane, aby sprostać zapotrzebowaniu komunikacji współczesnej, trudno uznać aleje Trzech Wieszczów, Marchlewskiego i Powstańców Warszawy jako pas zieleni.

Z przedpola twierdzy jako zieleni miejską uratowano niektóre odcinki, jak: Błonia Krakowskie, park Jordana i park Krakowski; ponadto zachowano zieleni wśród wzniesionych na tym terenie zabudowań UJ. W planie miasta stanowi to niewielkie tereny zielone.

Po drugiej stronie Wisły na terenach byłych fortyfikacji uratowano jedynie szczątkowy, pięknie położony na Krzemionkowskich Wzgórzach park Bednarskiego.

Obecnie przez tereny fortów pierścienia II założono magistralną trzecią obwodnicę, łączącą nowo wzniesione osiedla mieszkaniowe, która ma przejąć ruch tranzytowy. Forty zaś zostały włączone jako niewielkie tereny zielone tych osiedli.

Jako jeszcze nie tknięty w większej swej części pozostał trzeci i ostatni pas 32 fortów leżących już w obrębie wielkiego Krakowa. Z fortów tych, położonych na otaczających miasto wzgórzach, roztacza się szeroki widok na przedpola Krakowa i na samo miasto. Poniżej, stokami tych wzgórz, przebiega łącząca je droga rokadowa byłej twierdzy. Droga ta obiega całe miasto dając możliwość obserwacji panoramy Krakowa. W większej części była ona zadrzewiona ze względów strategicznych. W latach pięćdziesiątych w Katedrze Planowania Krajobrazu i Terenów Zielonych Politechniki Krakowskiej powstał projekt, aby wzdluż drogi fortecznej utworzyć pas zieleni, a przede wszystkim pas terenów nadających się do jednodniowej rekreacji, dostępnej środkami

komunikacji miejskiej. Teren ten, obejmujący samą drogę wraz z otuliną użytków rolnych, jak też istniejące forty, stanowiłyby rezerwy zielone dla rozwijającego się szybko miasta, tworząc wokół niego pas zielony.

Forty z biegiem lat zarosły kępami zieleni wysokiej, tworząc naturalne parki, o powierzchni 8 do 10 ha. Stanowią one własność państwową i tylko w części są użytkowane, pozostałe to magazyny lub ugory zarosłe chwastem. Łączy je w jedną całość droga, przy której znajdują się licznie rozsiane szańce i mniejsze obiekty, jak np. ziemne działobitnie, stanowiące również potencjalną przestrzeń pod zielenią.

Forty zlokalizowane na szczytach wzgórz są doskonałymi punktami widokowymi na miasto i w głąb przedpola. Niektóre z nich są punktami wyjściowymi dla tras wycieczkowych. I tak: fort Bielany i fort Olszanica – w tzw. zachodni rejon wypoczynkowy doliny Mnikowa. Forty Tonia, Pękowice, Zielonki, Bibice prowadzą w tereny Ojcowskiego Parku Narodowego, w dolinę Prądnika i dalej w Jurę Krakowsko-Wieluńską. Mistrzejowice i Dłubnia stanowią początek ciekawych wzgórz lessowych pociętych pięknymi jarami. Frot Lasówka stanowić może przystań na Wiśle, która jest drogą do Puszczy Niepołomickiej. Pozostałe forty na południe od Krakowa otwierają drogę na Pogórze Karpackie. Tak więc na terenach okalających forty powinny być założone parki, urządzenia sportowe, boiska, natomiast w pomieszczeniach fortecznych można urządzić restauracje, kawiarnie, a w wypadku punktów etapowych dalszych wycieczek – bazy noclegowe. Doprowadzone do porządku, mogą się stać same przez się obiektami atrakcyjnymi dla zwiedzających. Niektóre z nich mogą być oddane harcerstwu lub innym organizacjom jako bazy, albo też klubom jeździeckim, które będą mogły urządzić tam stajnie, pomieszczenia klubowe, jak też tereny jeździeckie. Można by też przeznaczyć niektóre na stanowiska dorożek konnych obwożących turystów po drodze rokadowej.

W projekcie założono, iż droga ta będzie szlakiem łączącym pierścień parków fortecznych. Przebiega bowiem ciekawym krajobrazem, który uporządkowany może i powinien stanowić park kulturowy, otulinę miasta, a zarazem zaplecze ogrodnictwo-sadownicze dla Krakowa.

Wśród podmiejskich upraw warzywnych, ogrodowych i sadów powinna być urządzona zieleni śródpola. Na niektórych terenach powinno się zachować dawną i założyć nową sieć dróg śródpolnych, dostępnych dla turysty, zaprojektowanych i zazielenianych tak, aby uniknąć dzikiego wytyczania tras, a co za tym idzie – niszczenia upraw. Należy przy nich przewidzieć miejsca wypoczynkowe, jak ocienione ławy czy polanki.

Inne tereny przejmą na siebie tylko tranzyt turystyczny i zostaną urządzone jedynie jako widokowe. „Forty-parki”, jak też cała droga forteczna, powinny stanowić pierścieniowy park kultury dla miasta, wolny od zabudowy i służący jedynie regeneracji sił – już w niedługim czasie milionowego miasta. Połączenie miasta z takim pierścieniem, poza drogami wychodzącymi z Krakowa promieniście na Warszawę, Olkusz, Katowice, Zakopane czy Rzeszów, którymi można szybko dojechać środkami komunikacji miejskiej, powinno też zapewnić system spacerowy promienisty na następujących szlakach:

- Błonia – kopiec Kościuszki – las Wolski – fort Bielany,
- Rondo Branowickie – fort Mydlniki,
- fort Krowodrza – Prądnik Biały – Zadworze – fort Pasternik,
- Barbakan – Kleparz – fort Kamienna – dolina Prądnika, Marszowiec – Zielonki; ta trasa może spełnić rolę skansenu obronnych założeń Krakowa, posiadając pełne założenia fortyfikacyjne,
- park Bednarskiego – kopiec Krakusa – Wola Duchacka, fort Rajsko i Swoszowice,
- skały Twardowskiego – wzgórze fortu Winnicy – fort Skotniki.

Poza tym Nowa Huta obejmuje już drogę forteczną i forty wschodnie. Jak wiadomo, Przemysł, który posiada podobne założenia forteczne, już realizuje je jako pas rekreacji bliskiej i zieleni wokół miasta.

Życzyć by sobie należało, by projekt wykorzystujący wolne tereny poforteczne Krakowa doczekał się też realizacji.

* W tym przykładzie – droga równoległa do linii obrony – (red.)

Rehabilitacja krajobrazu wyrobisk popiaskowych¹

Maria Bańska

Wyrobiska popiaskowe powstają w wyniku odkrywkowej eksploatacji piasku. Ich geneza w Polsce sięga 1901 r., gdy po raz pierwszy w kopalni „Miłowice” zastosowano do wypełniania wyrobisk powstałych w wyniku eksploatacji podziemnej węgla mieszaninę wody z piaskiem. Deformacje terenu nad zamulonymi w ten sposób wyrobiskami są znacznie mniejsze od odkształceń, które występują przy zawalaniu się starych chodników.

Zastosowanie podsadki pływnej² w górnictwie węgla kamiennego pozwoliło na eksploatację zasobów węgla znajdujących się pod terenami zabudowanymi dzięki znacznemu złagodzeniu szkód górniczych. Obecnie 40% całego wydobycia węgla kamiennego w Polsce odbywa się przy zastosowaniu metody eksploatacji na podsadzkę plyną, a stały wzrost zapotrzebowania na piasek stwarza poważny problem zabezpieczenia odpowiednich terenów pod kopalnie odkrywkowe piasku.

Jednak w wyniku eksploatacji odkrywkowej następuje wyłączenie dużych obszarów z dotychczasowego użytkowania na długi okres oraz znaczną dewastację i tak już stosunkowo ubożego krajobrazu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Ponieważ w granicach terenów przeznaczonych do eksploatacji piasku znalazły się duże obszary leśne, powoduje to ich niszczenie ze szkodą dla klimatu zadytmionego okręgu Górnego Śląska.

Stąd też tak ważna stała się rekultywacja terenów zniszczonych przez przemysł.

W 1961 r. uchwałą Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów Resort Górnictwa został zobowiązany do rekultywacji wyrobisk popiaskowych.

Równocześnie Komisja do Spraw Ochrony Powierzchni przy Wyższym Urzędzie Górnictwa ustaliła, że rekultywacja będzie polegała przede wszystkim na zalesieniu terenów poeksploatacyjnych. Drugą odmianą rekultywacji wyrobisk jest napełnianie ich wodą. Ten sposób stosowany jest najczęściej na tych terenach, z których nie można odprowadzić wód gromadzących się w wyrobisku sposobem grawitacyjnym.

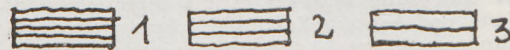
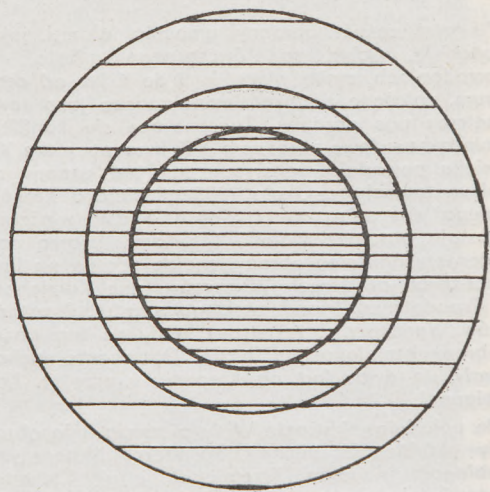
Niektóre wyrobiska przeznaczone na centralne zwałowiska odpadów górniczych i przemysłowych. Podejmowanie rekultywacji bez oparcia się na pogłębionych studiach i na koncepcji zagospodarowania przestrzennego obszaru obejmującego szersze otoczenie wyrobiska, a także z pominięciem planu zagospodarowania całych rejonów strefy obrzeżnej GOP, w wielu wypadkach doprowadza do błędnych decyzji. Zalesianie obszarów, które są łatwo dostępne z terenów miast i stanowią potencjalne tereny wypoczynku, bez uwzględnienia kompozycji plastycznej, utrudnia ich adaptację na tereny parkowe czy parki leśne.

Również zalewanie wodą wyrobisk bez uprzedniego ukształtowania rzeźby dna i brzegów oraz bez zapewnienia dostępności do zbiorników z terenów otaczających uniemożliwia ich adaptację dla celów kąpieliskowych. Z drugiej strony wybór sposobu rekultywacji bez uwzględnienia warunków środowiska geograficznego jest również nieprawidłowy. Przykładem błędnego zagospodarowania jest wyrobisko popiaskowe Chechło, które przeznaczone na ośrodek rekreacji przyrodniczej. Wyrobisko to jest położone na dziale wodnym. Obawa przed odpływem wód z napełnianego akwenu na tereny otaczające spowodowała podjęcie decyzji o betonowaniu dna wyrobiska, co wielokrotnie powiększyło koszty rekultywacji.

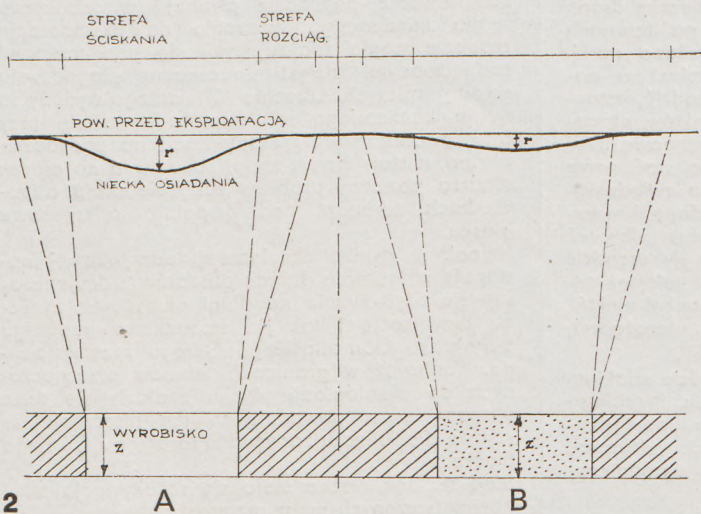
Również położenie wyrobiska w zasięgu szkodliwego oddziaływania gazów z pobliskiej huty cynku nie predysponuje tego obszaru dla celów rekreacyjnych. Błędy dotychczasowe wynikły z braku metody dotyczącej sposobu zagospodarowania terenów wyrobisk popiaskowych³. Wybór sposobu zagospodarowania powinien być oparty

1

4

2

A

B

WALORY
UŻYTKOWE

NATURA
FIZYCZNA

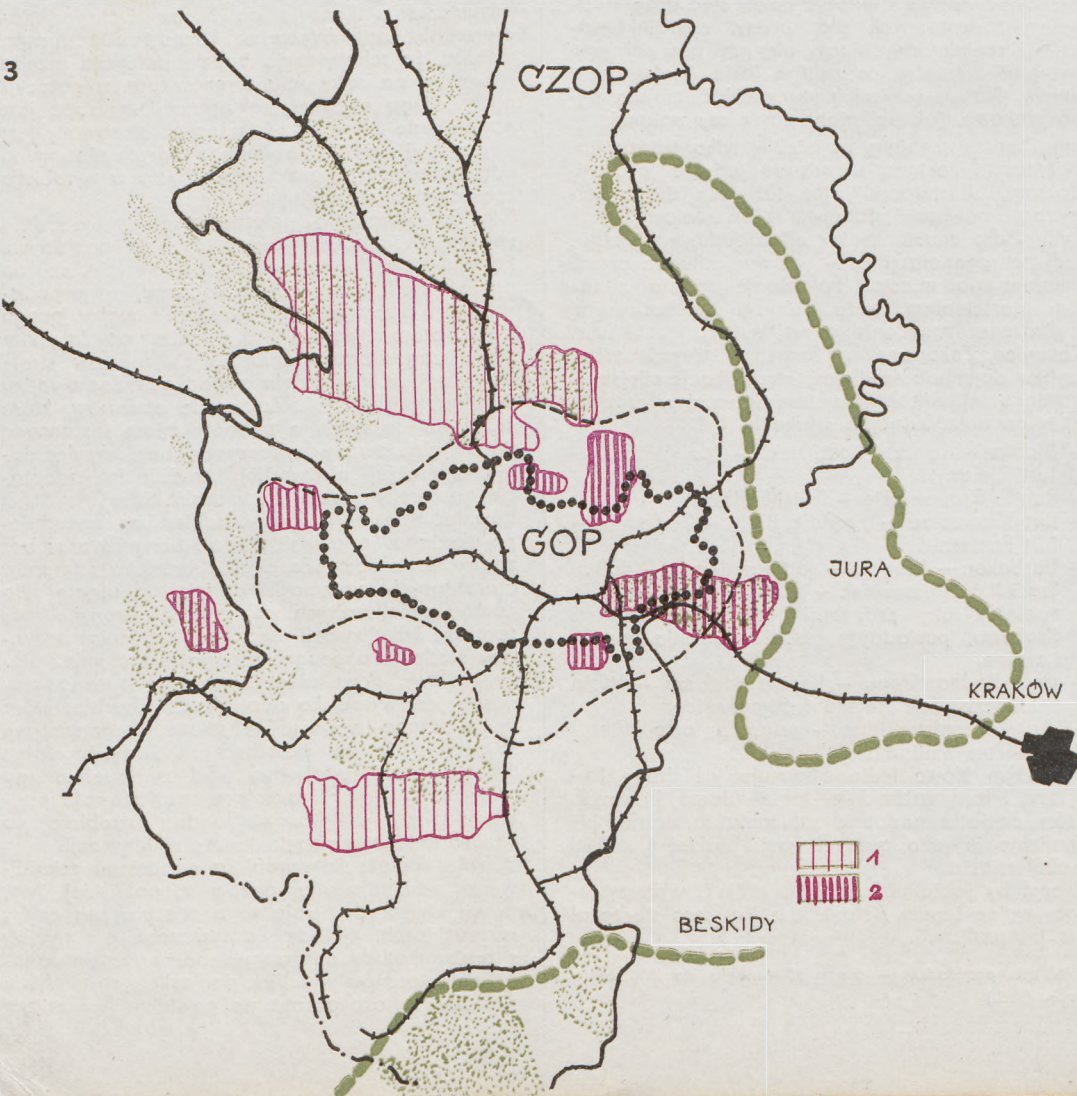
P_0

WALORY
UŻYTKOWE
POŻĄDANE

NATURA
FIZYCZNA
PROJEKT.

P_1

5

3

1
Piaskownia Szczakowa. Widok wyrobiska po eksploatacji odkrywkowej

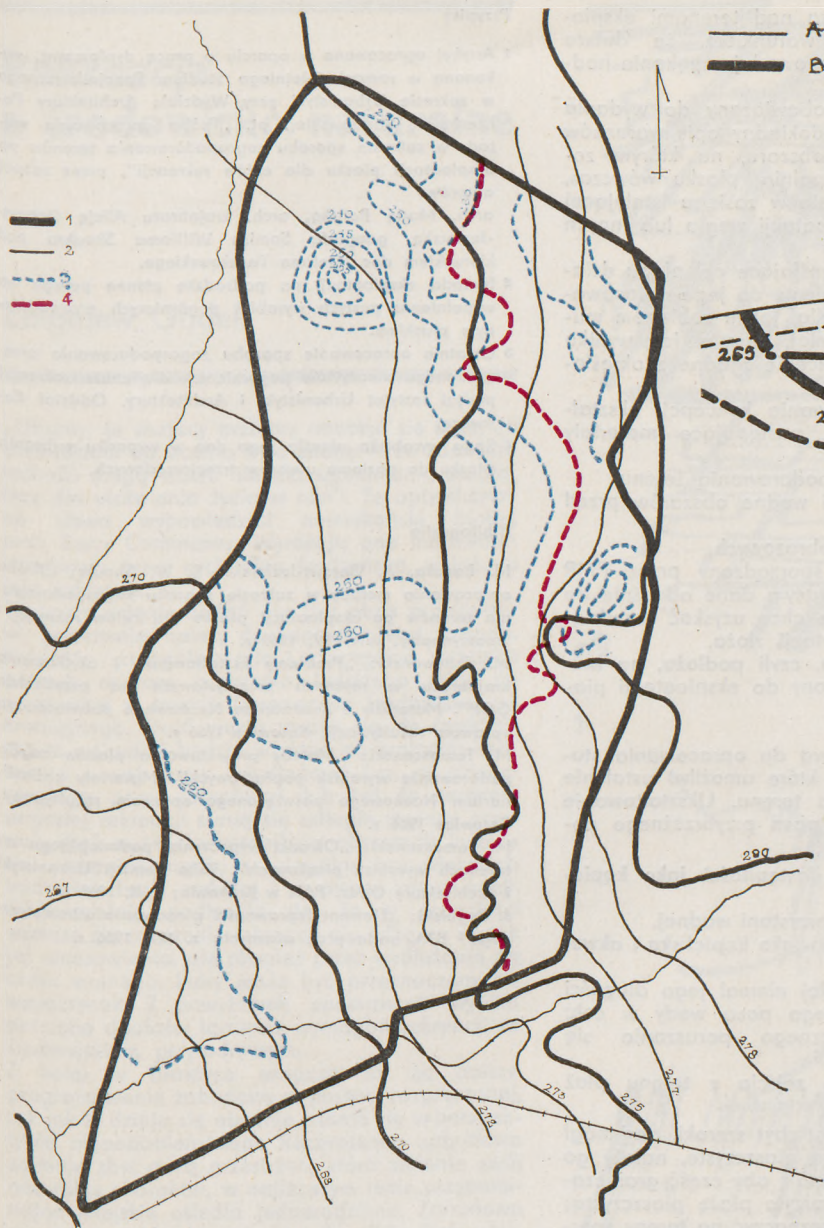
2
Schemat deformacji powierzchni powstałej wskutek eksploatacji podziemnej węgla: A – niecka osiadania powstała w wyniku zawalania się pustych chodników ($r = 70\%$ z), B – niecka osiadania powstała po zastosowaniu podsadzki płynnej do zamulania wyrobiska ($r = 10\%$ z)

3
Lokalizacja rejonów eksploatacji piasku na terenie konurbacji Śląsko-Krakowskiej: 1 – projektowane tereny eksploatacji na 2000 r., 2 – tereny istniejących kopalń piasku

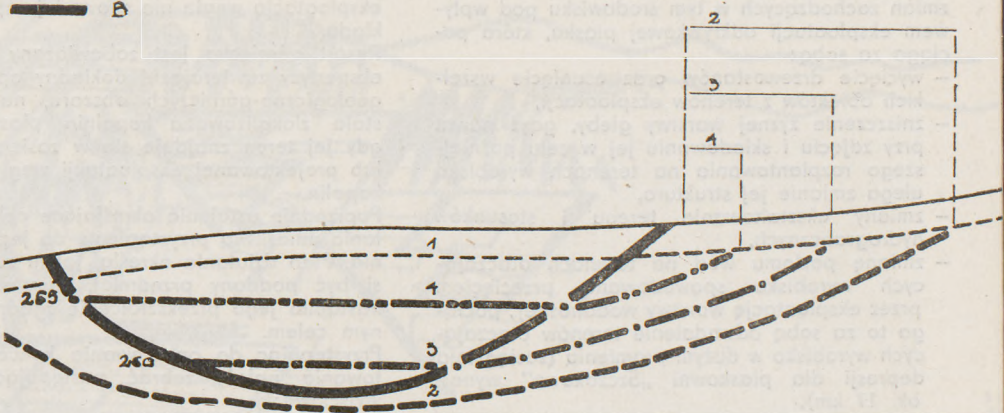
4
Graficzne przedstawienie omawianego problemu: 1 – obszar wyrobiska, 2 – obszar, na którym wystąpiły zmiany gruntowo-wodne (w zasięgu leja depresji), 3 – obszar, na którym mogą nastąpić zmiany sposobu użytkowania w wyniku zaprojektowania na nim rejonu rekreacji

5
Schemat logiczny planu działania (wg J. Regulskiego): P_0 – przedmiot w stanie początkowym, P_1 – przekształcony przedmiot w wyniku realizacji planu działania

6
Projektowana piaskownia „Kuźnica Warężyńska” – studium hipsometryczne: 1 – zarys linii wykopu wg PMPPW, 2 – warstwy terenu, 3 – warstwy spągu, 4 – przyjęta rzędna piętrzenia zbiornika

— A
— B

7
Schemat zależności zasięgu leja depresji na terenach otaczających wyrobisko od wysokości piętrenia wody w zbiorniku:

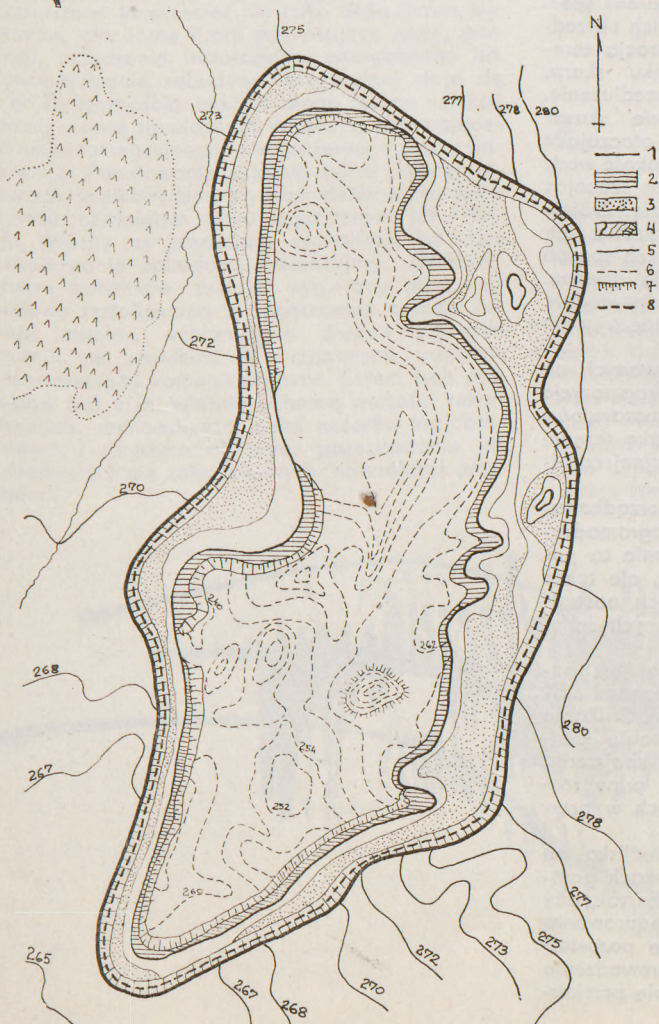
A – poziom powierzchni terenu, B – obrys wyrobiska; 1 – poziom zwierciadła wody przed eksploatacją.

Poziom zwierciadła wody i związany z nim zasięg leja depresji: 2 – w momencie zakończenia eksploatacji, 3 – w wypadku piętrenia wody do niższej rzędnej, 4 – w wypadku piętrenia wody do wyższej rzędnej

6 | 7
8 | 9

8
Koncepcja ukształtowania rzeźby projektowanego zbiornika wodnego na terenach piaskowni „Kuznica Wąreżyńska” (wg projektu opracowanego przez zespół: Alicja Gotowt-Jeziorska, Samir William Shoukr, Maria Bańska); 1 – obrys zbiornika, 2 – pas płytkiej wody, 3 – plaża piaszczysta, 4 – plaża trawiasta, 5 – warstwiec terenowe, 6 – warstwiec dna zbiornika, 7 – skarpy, 8 – ciąg pieszy na tarasie skarpy

9
Schemat funkcjonalny projektowanego rejonu wypoczynku „Kuznica Wąreżyńska”: 1 – tereny zainwestowania miast, 2 – lasy, 3 – tereny zbiorników wodnych na obszarach wyrobisk popiaskowych, 4 – tereny zwalowiska podziemnego, 5 – ośrodki wypoczynku

na rozeznaniu praw rządzących równowagą środowiska przyrodniczego oraz na uchwyceniu zmian zachodzących w tym środowisku pod wpływem eksploatacji odkrywkowej piasku, która pociąga za sobą:

- wycięcie drzewostanów oraz usunięcie wszelkich obiektów z terenów eksploatacji,
- zniszczenie żywej warstwy gleby, gdyż nawet przy zdjęciu i składowaniu jej w celu późniejszego rozplantowania na terenach wyrobiska ulega zmianie jej struktura,
- zmiany ukształtowania terenu i stosunków hydrograficznych,
- zmianę poziomu wód na terenach otaczających wyrobiska spowodowaną przecięciem przez eksploatację warstwy wodonośnej; pociąga to za sobą odwodnienie terenów otaczających wyrobisko w dużym promieniu (zasięg leża depresji dla piaskowni „Szczakowa” wynosi ok. 17 km),
- zmianę warunków klimatycznych poprzez utworzenie niecki inwersyjnej.

Zmiany zachodzące w środowisku są bardzo duże i dlatego rehabilitacja krajobrazu terenu wyrobiska, czyli jego naprawa, w wypadku eksploatacji odkrywkowej jest szczególnie skomplikowana. Polega ona na ratowaniu siedliska, w którym została naruszona równowaga stosunków przyrodniczych, i na ukształtowaniu nowego siedliska przy wykorzystaniu warunków, które w sposób najwłaściwszy wskazują rodzaj zagospodarowania terenu.

Na terenach obrzeżnych okręgu przemysłowego przede wszystkim należy dążyć do wyboru takiej rehabilitacji krajobrazu wyrobisk, aby mogły one pełnić funkcje wypoczynkowe dla jego mieszkańców. Najbardziej atrakcyjnym sposobem zagospodarowania wyrobisk popiaskowych jest przeznaczenie ich na tereny rekreacji przyrodnej.

W tym wypadku rehabilitacja krajobrazu polega na zmianie sposobu użytkowania w dostosowaniu do nowo wytworzonych warunków. Aby można ją przeprowadzić prawidłowo, należy wykonać projekt ukształtowania rzeźby wyrobiska przed rozpoczęciem eksploatacji piasku. Projekt ten, oparty na przeprowadzonych badaniach, zadecyduje o takim sposobie eksploatacji, aby stanowiła ona jednocześnie przygotowanie terenu dla żądanej funkcji. Dlatego udział architekta, jako naczelnego dysponenta w opracowywanym planie działania, którego celem jest przekształcenie terenu wyrobiska w rejon rekreacyjny, zaczyna się w momencie wydania lokalizacji dla kopalni odkrywkowej piasku. Pierwszym zadaniem komórki planowania przestrzennego jest ustalenie rodzaju przyszłego zagospodarowania terenu zdewastowanego przy uwzględnieniu korelacji funkcjonalno-przestrzennych, jakie powinny nastąpić w wyniku przeznaczenia zrehabilitowanego wyrobiska na określone użytkowanie.

W szczególności chodzi o łatwość powiązania terenów rekreacyjnych z osiedleńczymi, terenów przeznaczonych na centralne zwałowiska z terenami przemysłowymi, poprawę warunków klimatycznych terenów osiedleńczych itp. Oznacza to konieczność opracowania planu zagospodarowania przestrzennego całego rejonu. Związki przestrzenne między terenami zainwestowania miejskiego a terenami obrzeżnymi, na których występują kopalnie piasku, oraz istniejące na tych terenach warunki zdrowotno-klimatyczne decydują o sposobie przyszłego wykorzystania wyrobiska. W wypadku przeznaczenia terenu zdewastowanego na rejon rekreacji należy przede wszystkim zbadać, czy istnieje możliwość przeprowadzenia rehabilitacji krajobrazu wyrobiska przez utworzenie zbiornika wodnego. Wybór tego sposobu zagospodarowania jest nie tylko najbardziej atrakcyjny z punktu widzenia rekreacyjnego, lecz również umożliwia przywrócenie względnej równowagi geologicznej środowiska, zakłóconej przez eksploatację. O możliwości wprowadzenia zagospodarowania wodnego zadecydują przede wszystkim trzy czynniki:

- naturalna możliwość napełnienia wyrobiska wodą,
- warunki górnicze,
- związane z tymi dwoma czynnikami warunki geologiczne.

Najkorzystniejsze warunki utworzenia zbiornika wodnego występują wówczas, gdy stanowi on zlewnię wód.

Ponadto należy zbadać, czy bilans wodny zapewni utrzymanie odpowiedniej ilości wody w zbiorniku.

Występowanie w utworach spągu⁴ warstw ilów i glin, które nie przepuszczają wód, umożliwia

zaprojektowanie zbiornika nad terenami eksploatacji węglowej pod warunkiem, że dalsza eksploatacja węgla nie spowoduje spękania nadkładu.

Resort górnictwa jest zobowiązany do wydania ekspertyzy zawierającej dokładny opis warunków geologiczno-górnich obszaru, na którym została zlokalizowana kopalnia piasku wówczas, gdy jej teren znajduje się w zasięgu istniejącej lub projektowanej eksploatacji węgla lub innych kopalni.

Poprzednie ustalenia określające cel planu działania umożliwią przystąpienie do jego opracowania. Plan działania określa, jakim zabiegiem musi być poddany przedmiot, aby w ich wyniku nastąpiło jego przekształcenie zgodne z określonym celem.

Przystępując do opracowania koncepcji ukształtowania należy zebrać następujące materiały wyjściowe:

- inwentaryzację zagospodarowania terenu,
- hipsometrię i⁵ stosunki wodne obszarów przed eksploatacją,
- studium wartości krajobrazowych,
- projekt eksploatacji sporządzony przez PMP PW z opisem zawierającym dane odnośnie do ilości m³ piasku, jakie chce uzyskać przedsiębiorstwo przy eksploatacji złoża,
- mapę warstwic spągu, czyli podłoża, na którym zalega przeznaczony do eksploatacji piasek,
- mapę hydrologiczną.

Materiały te są podstawą do opracowania studium hipsometrycznego, które umożliwi ustalenie koncepcji ukształtowania terenu. Ukształtowanie rzeźby dna zbiornika i pasa przybrzeżnego powinno zapewnić:

- dobre warunki jego dostępności jako kąpieliska,
- możliwość lokalizacji przystani wodnej,
- podział użytkowania go jako kąpieliska i akwenu sportów wodnych,
- zabezpieczenie na całej niemal jego długości linii brzegowej płytkiego pasa wody w celu zapewnienia bezpiecznego poruszania się wzdłuż brzegów,
- umożliwienie łatwego zejścia z terenu plaży do wody.

Jeżeli pas nadbrzeżny jest zbyt szeroki, aby mógł w całości stanowić plażę piaszczystą, należy go podzielić na dwie części tak, aby część granicząca z pasem wodnym tworzyła plażę piaszczystą; pozostałą zaś można przeznaczyć na tereny sportowe lub tereny zabaw dziecięcych po ich uprzednim zazielenieniu. Tam, gdzie konfiguracja terenu wznosi się łagodnie w kierunku skarp, powinny one stanowić optyczne jej przedłużenie. Należy wtedy projektować nachylenie skarpy w stosunku 1:5, aby wciągnąć tereny otaczające w krajobraz zbiornika. Tam, gdzie głębokość wody przy brzegu jest znaczna, strome skarpy rzucając cień na wodę podkreślają jej głębokość. Zróżnicowanie stopnia nachylenia skarp wzdłuż ich przebiegu powoduje, że wytworzony w ten sposób krajobraz sugeruje zmiany użytkowania akwenu. To wrażenie można pogłębić przez odpowiednie zaprojektowanie zieleni na terenach otaczających zbiornik.

Pozostawienie zielonych przestrzeni otwartych na obszarach, które zostały wciągnięte w kompozycję zbiornika, oraz stworzenie zielonych parawanów na stromych brzegach podkreśli plastykę terenu, a zarazem zapewni stworzenie harmonijnej całości kompozycji nowego siedliska.

Przyroda jest harmonijną całością, uporządkowanym łańcem, a nie przypadkowym nagromadzeniem różnorodnych składników. Harmonia ta polega nie tylko na układzie elementów, ale także na ich wzajemnych stosunkach, na ich następstwie logicznym, powiązaniu i wzajemnych refleksach.

Powietrze na przestrzeniach otwartych jest nasyczone blaskiem, a zamknięte pod koronami starych drzew – tworzy mroczną przestrzeń. Szukanie tego światła i cienia w komponowaniu krajobrazów wymaga nie tylko talentu i spojrzenia malarskiego, ale również znajomości praw rządzących układem stosunków panujących w przyrodzie.

Sposób, w jaki należy wykształcić siedliska na terenie obszarów o zmienionych stosunkach gruntowo-wodnych oraz na terenie wyrobiska tak, aby namalowane plamy na planie zagospodarowania przestrzennego oznaczające zielenie nie pozostały tylko na papierze, wymaga przeprowadzenia wielu badań i analiz, których omówienie przekracza ramy niniejszego artykułu.

Przypisy

- 1 Artykuł opracowano w oparciu o pracę dyplomową, wykonaną w ramach 2-letniego Studium Specjalistycznego w zakresie Urbanistyki przy Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej, pt. „Próba opracowania metody w zakresie sposobu zagospodarowania terenów po eksploatacji piasku dla celów rekreacji”, przez zespół autorów: arch. Marię Bańską, arch. krajobrazu Alicję Gotowt-Jeziorską, geografa Samira Williama Shoukra pod kierunkiem doc. Stefana Tworowskiego.
- 2 Metoda eksploatacji na podsadzkę płynną polega na wypełnieniu pustych wyrobisk pogórnich przewodnym piaskiem.
- 3 Ostatnio opracowanie sposobu zagospodarowania przestrzennego nieużytków pogórnich dla celów rekreacji podjął Instytut Urbanistyki i Architektury, Oddział Katowice.
- 4 Spąg wyrobiska określa jego dno w wypadku wybrania piasku do poziomu utworów trzeciorzędowych.

Bibliografia

- M. Bańska, A. Gotowt-Jeziorska, S. W. Shoukr: „Próba opracowania metody w zakresie sposobu zagospodarowania terenów po eksploatacji piasku dla celów rekreacji” (maszynopis), WA PW, 1969 r.
- M. Dziewoński: „Problemy kształtowania i użytkowania krajobrazu w rejonach przemysłowych na przykładzie GOP”. Materiały z Seminarium Naukowego poświęconego sprawom rekultywacji, Katowice 1966 r.
- M. Tomaszewski: „Metody projektowania planów zagospodarowania wyrobisk popiaskowych”. Materiały z Seminarium Naukowego poświęconego sprawom rekultywacji. Katowice 1966 r.
- M. Tomaszewski: „Ośrodki wypoczynku podmiejskiego na terenach wyrobisk popiaskowych”. Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddz. PAN w Krakowie; t. II, 1968 r.
- J. Regulski: „Elementy sprawności planowania urbanistycznego” IUA, seria prac własnych; z. 127, 1966 r.

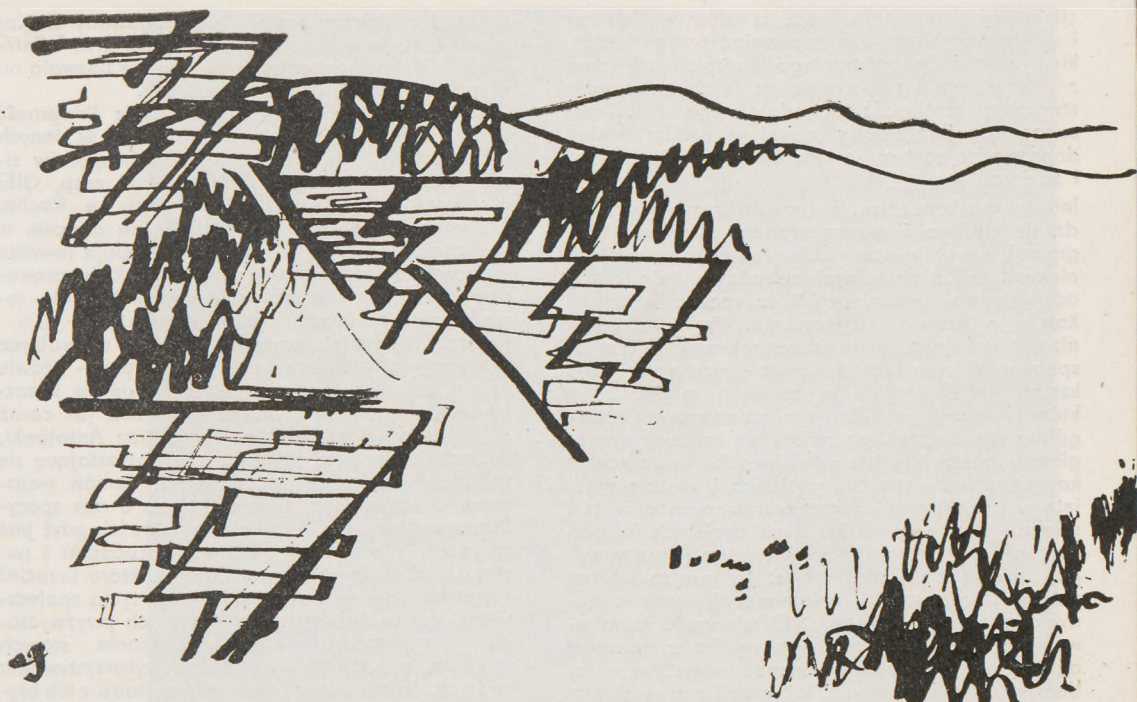
Rekreacja a środowisko naturalne

Zbigniew Gądek

„Ufajmy, że wszyscy możemy nauczyć się tego, co architektom od dawna było znane – że zdobycze techniki mogą służyć nie dla ujarzmania świata, lecz dla ułatwienia życia w nim”. Te optymistyczne słowa wypowiedział amerykański biolog prof. Barry Commoner. Wyrażają one możliwości chronienia przez architekta środowiska, w którym żyje człowiek.

Takie rozumienie zadań nie jest obce architektowi, przeciwnie, należy do kanonów jego zawodu. Jednakże szczególną rolę i szczególne wycucie potrzeb ochrony otoczenia ludzkiego musi on przejawiać w trakcie formowania środowiska rekreacyjnego. Dość często uważa się, że środowisko to wchodzić będzie w skład naturalnego otoczenia nowej formy osiedleńczej (np. w postaci ciągłego pasa zabudowy) lub też że terenem przyszłej rekreacji staną się odległe regiony przyrody (być może pierwotnej) na obszarach jeszcze nie zurbanizowanych, a osiągalne bez większych trudności dzięki szybkiej i sprawnej komunikacji. Równocześnie podkreśla się, że w przyszłości wzmoże się znaczenie rekreacji nie tylko na skutek jej umasowienia, ale również przez wydłużanie się czasu wolnego, który może być przeznaczony na wypoczynek. Z powyższych spostrzeżeń wynika potrzeba dbałości łączenia wymagań rekreacji ze środowiskiem przyrodniczym.

Z kolei w praktyce oznacza to, że dalsze programowanie zabudowy w postaci rozproszonej, tak jak to dzieje się obecnie, stanie się w perspektywie niepodobniństwem. Rozproszona zabudowa zajmuje zbyt dużą przestrzeń, która zmienia swój naturalny charakter, w najlepszym razie przypominając miejskie osiedla jednorodzinne. Zabudowa rozproszona to przecież nie tylko duża liczba budynków, ale liczne drogi pokrywające teren, parkingi, urządzenia instalacyjne, energetyczne itp. Koncentrowanie zabudowy rekreacyjnej staje się więc koniecznością, tylko tą drogą można uzyskać realną szansę rozwiązania problemu wzrastającego ruchu rekreacyjnego i równoczesnej ochrony środowiska. Powstawanie ostatnio silnie skoncentrowanych, wielkowiarynkowych ośrodków w krajach o wysoce rozwiniętym ruchu turystycznym, jak Francja, Włochy czy Szwajcaria, sygnalizuje już takie kształtowanie zabudowy rekreacyjnej. „Willowy” system budynków zostaje wypierany przez zabudowę kształtowaną w zagęszczone zespoły lub duże obiekty, wchłaniające drobne jednostki łącznie ze wszelkimi towarzyszącymi usługami i urządzeniami komunikacyjnymi. Celem tych projektów jest m.in. właśnie ochrona wartości rekreacyjnych, zachowanie w pełni walorów krajobrazowych i turystycznych przez pozostawienie jak największych nie zabudowanych, naturalnych przestrzeni.

1

2

Ponadto nowe propozycje skoncentrowanej zabudowy wyrażają szczególną dbałość o zapewnienie wszechstronnych warunków wypoczynkowych, w tym także w zakresie rozrywki i kultury, oraz tworzenie dogodniejszych warunków dla życia zbiorowego – tworzenia bezpiecznej strefy o ruchu wyłącznie pieszym, izolację od hałasu ruchu motorowego, zapewnienie ciszy dla mieszkań oraz bezpośredniego kontaktu z przyrodą i słońcem. Konflikt między próbą zapewnienia optymalnych warunków egzystencji a masowością ruchu i jego nadmiernym skupianiem rozstrzyga tu forma koncentracji. Duże walory wykazują układy

1
Propozycja intensywnie skoncentrowanej zabudowy rekreacyjnej. Zabudowa punktowa ochraniająca pokrycie terenu. Autor Z. Gądek

2, 3
Propozycja zabudowy linearnej. Autor Z. Gądek

3

silnie wydłużone, pasmowe, a głównie linearne i spiętrzone. Mogą one zapewniać przede wszystkim łatwą bezpośrednią kontakt mieszkańców z otoczeniem, a przy dużym skoncentrowaniu stwarzają możliwość dogodniejszego rozłożenia zagęszczonej zabudowy (dzięki jej rozciągnięciu), doprowadzając tym samym do uzyskania izolacji i zacisza.

Intensywna koncentracja (powstająca z nagromadzenia dużego i przemieszanego użytkowo programu) wywołuje oczywiście skomplikowany układ elementów funkcjonalnych zabudowy. Jednak przy odpowiedniej organizacji i tu można osiągnąć korzystne warunki użytkowania. Prawidła organizacji funkcjonalno-przestrzennej, zmierzające do spełnienia tego zasadniczego wymagania, wykształcone pierwotnie w centrach miejskich (w których wygoda użytkowania ma znaczenie szczególnie zasadnicze), pojawiają się także w analogicznej postaci w przyszłościowych propozycjach kompleksowych struktur miejskich i zostały przejęte w projektowaniu skoncentrowanych obiektów rekreacyjnych, nabierając cech swoistych. Wspólne cechy dotyczą głównie pionowego (warstwowego) układu użytkowania (jest to bardzo istotna nowość), integracji i przemieszania zróżnicowanych jednostek programu. Odmienność kształtowania obiektu rekreacyjnego wynika z pewnych ograniczeń, dyktowanych przede wszystkim układem pokoi mieszkalnych, który podlega większym rygorom w porównaniu z innymi pomieszczeniami obiektu, ze względu na potrzebę nasłonecznienia, uzyskania widoków i wglądu w otaczający krajobraz. Układ obiektu, jaki z tego wynika, wymaga niejednokrotnie rozwiązań jednotraktowych, często z korytarzem o prostym przebiegu, zapewniającym jednakowo dobre warunki dla wszystkich pokoi. W każdym przypadku, czy to będzie układ powyższy, czy obustronnie obudowany korytarz, czy charakterystyczne dla intensywniej koncentracji obudowanie warstwą mieszkaniową części struktury zawierające wielkoprzestrzenne usługi, przeważającą tendencją jest wydłużenie układu, a nie skupianie jego w zwartą masę zabudowy.

Obiekt rekreacyjny ze względu na swoje zadania wypoczynkowe wymaga szczególnego zapewnienia ciszy i spokoju dla użytkowników. W rozwiązaniach skoncentrowanych wyczuwa się znaczenie tego postulatu i w założeniach wielu projektów podkreślana bywa konieczność wytworzenia dobrych warunków izolacji od źródeł hałasu, którym są przede wszystkim usługi i urządzenia komunikacyjne oraz zaopatrzenia. Wykształcił się więc system rozlokowania jednostek użytkowych o charakterystycznym pionowym układzie; we wszystkich niemal obiektach rekreacyjnych występuje ten sam porządek: najniższej warstwy komunikacyjno-gospodarczej, najwyższej mieszkalnia, w środku warstwa pozostałych usług. W układzie warstw można wydzielić zatem strefy ciszy i hałasu, a warstwa środkowa (usługi) staje się pasem izolacyjnym między częścią mieszkaniową a komunikacyjną. Ponadto, oczywiście, stosowana bywa izolacja akustyczna konstrukcji czy wydzielenie tras dworców i parkingów w zamkniętych pomieszczeniach, jednak odsunięcie się od źródła hałasu jest sposobem z reguły najprostszym.

Obecnie większość nowych propozycji zabudowy rekreacyjnej projektowana jest według omawianych zasad, a dalsze cechy ich rozwiązania wynikają oczywiście już z przyjętej koncepcji. I tak np. w projekcie ośrodka w Savoie (dla 24 tys. narciarzy – autorzy: architektki Grillo i Durru) przyjęto linearny układ obiektów o intensywnie skoncentrowanej zabudowie, ułożonych serpentynowo na stoku. Przeprowadzona przez nie droga doprowadza użytkownika wprost do pokoju i garażu (w tym samym obiekcie), a następnie umożliwia mu zjazd stamtąd na nartach. W ten sposób wytworzono sprężony układ funkcjonalny: droga kołowa – parking – mieszkanie – droga narciarska. W projekcie konkursowym na centrum narciarskie w dolinie Belleville dla 25 tys. osób (autorzy: architektki Candillis, Josic i Woods) połączono trasą komunikacji monorailowej – niezależnie od dojazdu samochodem – kilka dużych obiektów silnie skoncentrowanych, lokując w nich przystanki, a ruch wewnętrzny ze względu na rozległość zabudowy usprawniono przez zastosowanie ciągów eskalatorów (zabudowa na spadku). W projektach o linearnym układzie jednostki turystycznej Ami-La-Plagne we Francji (autor: arch. M. Bezacon) oraz w ośrodku wypoczynkowym „Na Wierchołku” w Alpach Szwajcarskich (proj. zesp. ACAU) dominującą rolę w całości układu odgrywają wewnętrzne ulice z licznymi i różnorodnymi usługami, które skupiają życie zbiorowe. Ruch

pieszy i motorowy został rozsegregowany w kierunku pionowym. Lokalizacja obiektu „Na Wierchołku” dzięki koncentracji świadomie pozwala na nienaruszanie otaczającej przyrody.

Dążenie do uzyskania korzyści przez linearność i intensywną koncentrację występuje w innych propozycjach, jak m.in. w ośrodkach sportów zimowych w Avoriaz we Francji (proj. zesp. GLE) czy La Daille (autorzy: architektki Le Roche, J.C. Bernard). Obiekty te znajdują się obecnie w realizacji. Analogiczne dążenia występują również w teoretycznych poszukiwaniach polskich, prowadzonych m.in. w środowisku krakowskim dla terenów rekreacyjnych Podhala i Podtatrz.

Niestety, oddźwięk nowych tendencji w praktyce realizacyjnej w Polsce jest – jak dotąd – prawie żaden, zabudowę rekreacyjną realizuje się w rozproszeniu. Już dzisiaj można spostrzec, jak coraz żłośniejszy wyraz przybiera krajobraz Antałówki, Szczyrku, Jaszowca, znikający pod rozrastającą się zabudową w formie rozproszonych domów wczasowych. Ten sposób budowania ma u nas specyficzne podłoże. Nie wynika z racjonalności, gdyż jest sprzeczny z zasadami planowej gospodarki i postępowymi dążeniami rozwojowymi, które przecież zarysowały się w wielu dziedzinach życia społecznego. Jest to następstwo tradycyjnych przyzwyczajej i nieuzasadnionego powtarzania starych wzorców, a także nieumiejętności wykorzystywania cudzych doświadczeń i wyciągania nauki z ich błędów. Inwestorzy nadal marzą o posiadaniu własnej rezydencji wczasowej, chociażby na kilkanaście łóżek, oczywiście na działce wydzielonej i ogrodzonej plotem. Nie przejmują się nieekonomicznością eksploatacji takiego obiektu, a propozycje integracji zabudowy wywołują u nich ostre sprzeczności. Przeciwnie natomiast, bez oporów przejmowana jest wspólnota urządzeń instalacyjnych, energetycznych, ogrzewania czy pralni, bowiem tutaj zrozumiałe są korzyści wspólnego użytkowania i konieczności kredytów na ich budowę. Na tym tle powstaje dziwny paradoks. Architekt, posądzony o irracjonalizm, ocenia racjonalnie korzyści płynące ze wspólnoty zabudowy i przegrywa przez irracjonalne stanowisko inwestora, dążącego bezpodstawnie do rozproszenia, co zmierza wprost do zniszczenia środowiska naturalnego.

Nowa, scalona, zabudowa może być realizowana w Polsce, bowiem na pewno nasz system gospodarczo-społeczny bardziej sprzyja takim rozwiązaniom niż system krajów zachodnich. Wymaga to jednak przede wszystkim przyjęcia warunków pełnej ochrony środowiska naturalnego, w którym pojawia się zabudowa rekreacyjna. Niezbędny jest również inny system finansowania, odmienna organizacja budowy, jak i późniejszej eksploatacji. Budowa powinna być rozdzielona na dwa zasadnicze etapy. Pierwszy, realizowany przez inwestora „nadzrędnego”, obejmowałby tworzenie superstruktury, składającej się z podstawowych elementów konstrukcyjnych – jak podpory, stropy czy główne poziomy, między którymi można wmontowywać kondygnacje, z ciągami i urządzeniami instalacyjno-energetycznymi. W tym etapie mogłyby być budowane niektóre wspólne usługi, np. parkingi, centralne kuchnie dla lokali gastronomicznych, pralnie itp. Tak powstałby obiekt, a raczej sztuczne tereny „do wynajęcia”, na których „lokalni” inwestorzy realizowaliby drugi etap budowy przez wypełnianie ich według swoich indywidualnych życzeń. Dwustopniowość realizacji mogłaby lepiej zaspokoić zróżnicowane potrzeby w szerokiej skali ilościowej i jakościowej, być korzystna zarówno dla inwestorów bogatych, jak i biedniejszych, ochraniałaby teren i powodowałaby obniżenie kosztów realizacji oraz większą elastyczność kształtowania zabudowy w rozumieniu modernizacji i rozbudowy, a także wymiany użytkowania. Niektóre z opisanych nowych propozycji wchodzą dopiero w życie (należy żałować, że pojawiają się poza granicami Polski). Praktyczne ich stosowanie wykaże zapewne różnice i niedoskonałości w stosunku do teoretycznych zamierzeń, niemniej jednak można już być pewnym, że zapewnią ochronę i nienaruszalność wartości naturalnych terenów wypoczynkowych w stopniu większym niż nawet najlepsza konwencjonalna zabudowa rozproszona. Przy dużym jednak skoncentrowaniu, istotnym warunkiem staje się takie rozwiązanie, które gwarantuje optymalne warunki wypoczynku – w przeciwnym razie zasada koncentracji jest bezcelowa, gdyż ratując przyrodę godzi w człowieka.

Problemy i dyskusje

O architekturze ludowej, rekreacji i krajobrazie

Krystyna Pawłowska

Powszechnie wiadomo, że twórcy architektury współczesnej w Polsce chętnie w życiu prywatnym korzystają z form prymitywnej architektury ludowej. Tkwi w niej przecież cenna oryginalność. Trzeba stwierdzić, że tylko kilku krajom udało się stworzyć w zakresie architektury współczesnej narodową odrębność. Takiej odrębności i my szukamy. Na razie jednak nasza architektura współczesna jest w Polsce, ale nie jest polska. Czy droga nawiązywania do architektury regionalnej, ludowej, jest słuszną, pozostaje problemem dyskusyjnym. Niewątpliwie jest jednak to, iż oryginalność tę w wydaniu zabytkowym należy zachować.

Jak to zrobić?

W tym miejscu zawsze pada odpowiedź: Przenieść do skansenu! Otwórzmy zeszyt „Materiałów i sprawozdań konserwatorskich województwa krakowskiego” poświęcony parkom etnograficznym¹. Opracowanie to, podkreślając na wstępie znaczenie zagadnienia i pilną potrzebę jego jak najszybszego rozwiązania, przedstawia projekt sieci parków etnograficznych woj. krakowskiego.

Założenia tego projektu są wynikiem kompromisu między naukowo-teoretycznymi ustaleniami a rzeczywistymi możliwościami. Całość problemu ma być rozwiązana na zasadzie wielostopniowej. A więc przede wszystkim przewidziane jest stworzenie Wojewódzkiego Parku Etnograficznego w trzech terenowych oddziałach: w Nowym Sączu, Tarnowie i na Podhalu. Koncepcja rozbicia na oddziały jest z całą pewnością słuszną. Tworzenie wojewódzkiego skansenu-giganta na terenach włączonych do miasta Krakowa natrafiłoby na pewno na wiele trudności (niewłaściwa sytuacja krajobrazowa większości obiektów, olbrzymi obszar trudny do uzyskania i prawidłowego zagospodarowania). Koncepcja rozbicia zgodna jest również z tendencją deglomeracji ruchu turystycznego.

Drugim stopniem jest sieć parków regionalnych. Są to dla terenów: Spisza – Niedzica, Orawy – Zubrzyca Górna, Gorców – Rabka, Jury Krakowsko-Częstochowskiej – Pieskowa Skała, ziemi żywieckiej – Tresna, ziemi chrzanowskiej – Lipowiec, oraz terenów przyszłego zalewu w Czorsztynie – Łopuszna.

Ponadto proponowane jest zachowanie licznych zespołów wiejskich i małomiasteczkowych in situ: Chochołów, Lanckorona, Lipnica Murowana, Ciężkowice, Zakliczyn.

W planie ujęta jest również sieć żywiolowo dotąd powstających „izb regionalnych”.

To wszystko.

Bardzo mało i bardzo wiele. Bardzo mało wobec masy istniejących jeszcze zarejestrowanych i nie zarejestrowanych zabytków, bardzo wiele w zestawieniu z obecnym stanem i możliwościami rozwojowymi parków etnograficznych. Rzeczywistość jest bowiem niewesoła. Z przewidzianych 10 parków tylko 3 są obecnie realizowane (Nowy Sącz, Zubrzyca Górna, Lipowiec), można realizować jeszcze następne dwa (Pieskowa Skała, Łopuszna). Istnieje wprawdzie projekt skansenu podhalańskiego, ale wybranie i uzyskanie lokalizacji okazało się problemem nie do załatwienia w ciągu 20 lat (1950–1970). Jednocześnie ze zrozumiałych powodów stara architektura ludowa niknie w oczach. Perspektywy realizacji pozostałych skansenów (Tarnów, Zakopane, Niedzica, Tresna i Rabka) są tak dalekie, że zanim to nastąpi, cały ten piękny dorobek budownictwa ludowego może już ulec dewastacji. Gdy do tego obrazu dodamy jeszcze, że ostatnio pod znakiem zapytania znalazło się zachowanie szalasów tatrzańskich, okaże się, że wielu najciekawszym zabytkom budownictwa drewnianego w woj. krakowskim grozi całkowita zagłada. W tej sytuacji władze konserwatorskie są bezsilne, mimo że robią wszystko, co leży w ich kompetencji, aby do

tej zagłady nie dopuścić. Szeroko zakrojone prace, aby odszukać, zarejestrować i zabezpieczyć zabytki budownictwa drewnianego, są prowadzone od wielu lat. Rejestr jest stale aktualizowany, a problem objęty pracami naukowymi. A więc z tego punktu widzenia jesteśmy przygotowani do realizacji planu. Konserwator wojewódzki nie ma jednak własnych możliwości realizacyjnych. Musi czekać na inicjatywę terenową, która czasami jest (Zubrzyca Górna, Nowy Sącz, Lipowiec, Pieskowa Skala), lecz częściej jej nie ma. Reasumując, można przypuszczać, że plan sieci parków etnograficznych nie zostanie w pełni zrealizowany. Co gorsze – nawet pełna realizacja planu nie załatwia całkowicie problemu ochrony wartości architektury regionalnej. Park etnograficzny to muzeum traktujące pojedynczy budynek jak eksponat. Zebranie możliwie jak największej liczby przykładów i zestawienie ich według określonej systematyki etnograficznej to nie wszystko. Przecież piękno i wartość architektury drewnianej polega często na układzie przestrzennym zespołu (np. wieś złożona z zagród – okółów), bądź też na sytuacji krajobrazowej (np. szałas tatrzańskie). Można te wartości chronić in situ, lecz w bardzo ograniczonym rozmiarze.

Architektura ludowa potrzebuje więc bogatego mecenasa.

W odniesieniu do zabytków architektury murowanej sytuacja przedstawia się następująco: dzieła najwybitniejsze podlegają konserwacji i zamieniane są na muzea, te mniej znaczne mogą być zachowane tylko wtedy, jeśli uzyska się dla nich nową starannie dobraną funkcję. Przykładów można przytoczyć wiele. A więc: zamki, dwory, twierdze zamieniane na schroniska, hotele czy domy pracy twórczej, kamieniczki staromiejskie przeznaczane na kluby, sklepy, restauracje itd. itd. Te zabytki, które nie są w odpowiedni sposób użytkowane, niszczone lub są systematycznie dewastowane, jak np. większość dworów szlacheckich. Polityka adaptowania zabytków do nowych potrzeb jest uzasadniona ze względów ekonomicznych, a jednocześnie pomogła i pomaga ocalić wiele cennych relikwii kultury. Jest faktem, że zabytków, które istnieją dzięki nowemu ich wykorzystywaniu, jest o wiele więcej niż zabytków wyłącznie muzealnych. Muzeum może zapewnić lepszą ochronę, lecz jego sterylna atmosfera nie zawsze sprzyja pełnemu odczuciu zabytku czy dzieła sztuki. Chyba dlatego tak chętnie widzimy w salach muzealnych spektakle teatralne czy koncerty, a w parku etnograficznym występy zespołów regionalnych.

Czy nie powinno się zastosować podobnej polityki także do obiektów budownictwa ludowego? Straciły one swoje dawne wartości użytkowe, zwłaszcza gdy ich właściciele z rolników stali się chłoporobotnikami. Niektóre z nich mogą obecnie służyć jako baza dla rekreacji. Koncepcja ta może być realizowana w różnych wariantach. Można ją wykorzystać dla większych zespołów i pojedynczych obiektów in situ, jak również tworzyć zespoły z obiektów przenoszonych. W planie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przewidziane jest właśnie takie wykorzystanie zespołu Starego Sącza. W podobny sposób można by uchronić inne niszczące zespoły małomiasteczkowe. Poza tym są jeszcze w Polsce wsie złożone w znacznym stopniu z chałup zabytkowych. Są one niemal gotowymi skansenami, a jeżeli znajdują się w miejscu dogodnym do rekreacji, mogą stać się turystyczną bazą, pozostawione in situ. Przywrócenie dawnych funkcji karczmom w Suchej i Jelesni jest próbą w tym zakresie w odniesieniu do pojedynczych obiektów. Próba na pewno udana, gdyż na tle szarej typowości naszej architektury rekreacyjnej oryginalność jest cenna. Przydanie funkcji rekreacyjnej zabytkowym zespołom pozostawionym in situ może być zastosowane tylko w bardzo ograniczonym zakresie. Zazwyczaj pojedyncze chałupy, stodoły, spichlerze czy młyny są rozrzucone między już zupełnie nową zabudową. Nie mogą one być objęte zakazem burzenia ze względu na wartość zabytkową, ponieważ byłoby to sprzeczne ze współczesnymi potrzebami wsi. Realną możliwością zachowania pewnej części zabytków architektury ludowej jest gromadzenie ich w punktach dużego nasilenia ruchu turystycznego w celu utworzenia z nich nie muzeów, lecz ośrodków turystycznych. Tę formę użytkowania budownictwa drewnianego będę nazywać w artykule skansenem turystycznym. Nasuwa się pytanie, czy ten sposób użytkowania nie spowoduje stopniowej dewastacji obiektu? Przypominam jednak, że propozycja tu przedstawiona dotyczy jedynie zabytków, które uległyby niebawem całkowitemu zniszczeniu. Koncepcja ta bowiem nie sta-

1

2

3

4

ra się konkurować z ideą skansenu-muzeum. Obejmuje tylko te liczniejsze zabytki, które nie znalazły się w programie parków etnograficznych. Warto zaznaczyć, że propozycja skansenu turystycznego daje dużą swobodę w projektowaniu. Nie obowiązuje tu bowiem systematyka etnograficzna i przedstawienie całokształtu architektury regionu. Do takiego ośrodka rekreacyjnego można przenosić chałupy tylko z najbliższych okolic. Nie ma wtedy potrzeby tworzenia sztucznych mikrokrajobrazów dla właściwej ekspozycji poszczegól-

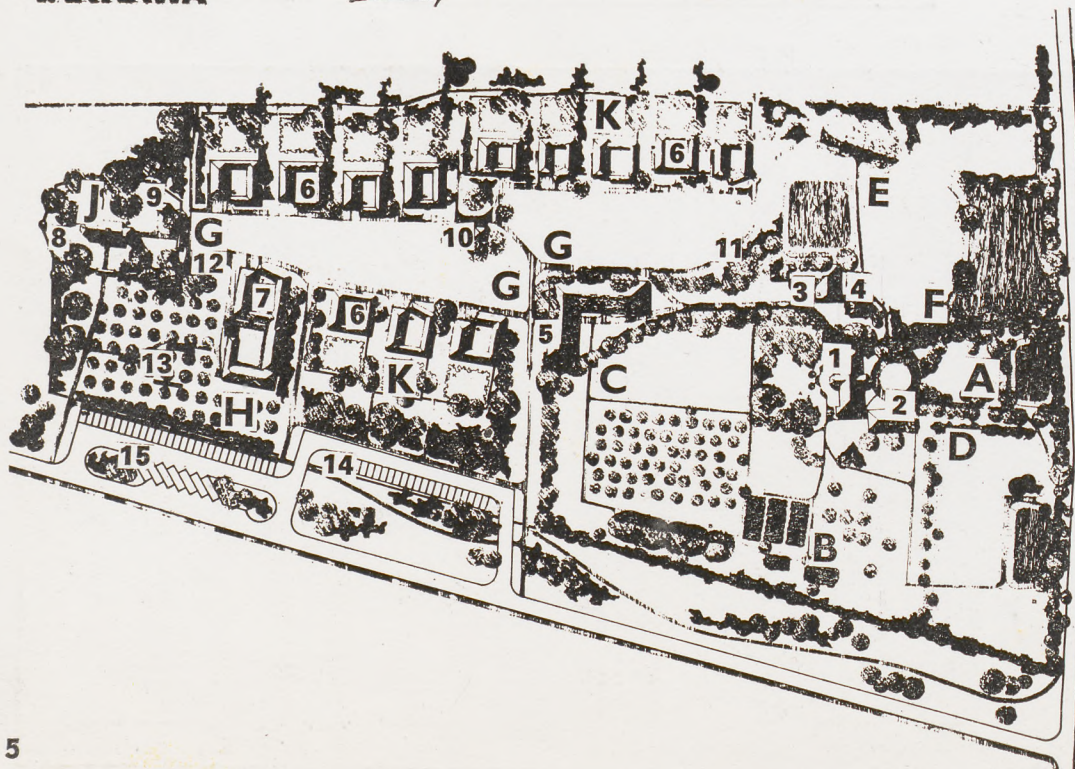
nych obiektów². Co więcej, można odtworzyć lub od nowa przedstawiać dawny układ przestrzenny wsi, często bardzo charakterystyczny i interesujący. Można wreszcie uwzględnić w skansenie turystycznym część wyraźnie muzealną. Tak więc z punktu widzenia konserwatorskiego parki etnograficzne muzealne i skanseny turystyczne mogą się nawzajem uzupełniać pod względem ilościowym i jakościowym. Innym problemem jest przydatność zabytkowego budownictwa ludowego do pełnienia nowych

- 1 Chalupa „w paski” z Przegini Duchownej, pow. krakowski. Fot. autorki
- 2 Odrzwia z okuciami chałupy z Przeciszowa, pow. oświęcimski. Fot. autorki
- 3 Chalupa „w paski” z Kaszowa, pow. krakowski. Fot. St. Bednarek

4 Pieskowa Skała. Projekt parku etnograficznego wykonany w Zakładzie Planowania Terenów Zielonych i Krajobrazu Politechniki Krakowskiej. Autorzy architekci: Janusz Bogdanowski, Maria Łuczyńska-Bruźda, Krystyna Dąbrowska-Budziło; 1 – muzeum – zamek i założenie parkowe, A1 – turystyczna baza noclegowa – adaptowany zespół pofolwarczny, A2 – część muzealna – obiekty zabytkowe przeniesione z obszaru Jury Krakowsko-Częstochowskiej

5 Tarnawa. Projekt skansenu turystycznego – praca dyplomowa Krystyny Pawłowskiej wykonana pod kierunkiem arch. Janusza Bogdanowskiego. Część istniejąca – adaptowana: 1 – dwór – recepcja, jadalnia, administracja, ekspozycja mebli, obrazów i porcelany, 2 – oficyna dworska – kuchnia, 3 – stajnie – pomieszczenia gospodarcze, 4 – kurnik – pomieszczenia gospodarcze, 5 – stodoły – noclegi zbiorowe, łazienki, A – ogród ozdobny, B – ogród wypoczynkowy, C – ogród owocowo-warzywny, D – rosarium, E – stawy, F – plac trawiasty do gier i zabaw; część projektowana: 6 – zagrody-okóły chłopskie – noclegi w pomieszczeniach 2- i 3-osobowych, 7 – zagroda-okół sołtysa – ekspozycja, 8 – kościółek drewniany – ekspozycja, 9 – dzwonnica drewniana, 10 – olejarnie – ekspozycja mechanizmu, 11 – kapliczka przydrożna, 12 – studia, 13 – ule, 14 – parking wewnętrzny, 15 – parking zewnętrzny, G – plac wiejski – „nawisie”, H – sad, I – otoczenie kościoła i kapliczki, K – ogródki przydomowe

TARNAWA

5

funkcji. Oczywiście, w związku z tendencją do zachowania również we wnętrzu właściwego charakteru, wyposażenie chałup nie może dorównywać standardowi nowoczesnego ośrodka wczasowego, niewątpliwie jednak taki typ wypoczynku znajduje licznych amatorów.

Jednym z trudniejszych problemów architektury rekreacyjnej jest jej stosunek do krajobrazu. Ruch turystyczny koncentruje się wokół wartości przyrodniczych i kulturowych. I właśnie w takich najbardziej eksponowanych krajobrazowo miejscach powstaje wiele kiosków, domków campingowych, bud i baraków. W większości wypadków te półśrodki są lub mogą być zastępowane oryginalną architekturą współczesną, lecz nie zawsze. Czasem nawet najdyskretniejsza architektura współczesna psuje atmosferę zabytkowego naturalnego lub kulturowego krajobrazu. Takim miejscem jest np. Ojcowski Park Narodowy i położony w jego obrębie zamek w Pieskowej Skale. Projekt (rys. 4) stworzenia parku etnograficznego pod zamkiem z częścią obsługującą ruch turystyczny (noclegową i gastronomiczną) jest wszechstronnym rozwiązaniem wielu problemów. Na terenie parku i na jego obrzeżu znajduje się wiele zarejestrowanych i nie zarejestrowanych zabytków budownictwa ludowego. Trudno dążyć do zachowania ich na dawnych miejscach (zwłaszcza dotyczy to tych, które nie tworzą zwartych grup) wobec akcji zmierzającej do przywrócenia przyrodzie stanu jak najbardziej naturalnego. Jednocześnie trudno wyobrazić sobie lepszą formę usług turystycznych w bezpośrednim sąsiedztwie zamku. Niestety, do realizacji części usługowej skansenu ani żadnej innej formy usług turystycznych w tym miejscu nie dojdzie ze względu na niemożność prawidłowego odprowadzania ścieków. W wypadku zamku w Pieskowej Skale problem jest wyraźny, bo i zabytek wielkiej wartości, i wokoło aż park narodowy, ale problem pozostaje ten sam w przypadku np. dworców szlacheckich. Są one często zamieniane na domy wczasowe, kolonijne itp. Wtedy w zabytkowym ogrodzie pojawiają się domki campingowe, tak jak we wnętrzu dworu żelazne łóżka. Ta prowizorka okazuje się niebawem trwalsza, niż to wyobrażali sobie organizatorzy. Potem, gdy „starocie” (bo tak na tym etapie nazywają się zabytki) zaczynają przyszkadzać prowizorkę, likwiduje się je, lecz to już zupełnie oddzielny problem.

Studialną propozycję innego rozwiązania przedstawia projekt ośrodka turystycznego w Tarnawie (rys. 5). Jest on pomyślany jako ogólnodostępna baza turystyczna, mógłby być jednak inwestowany i użytkowany przez jakiś związek zawodowy czy twórczy lub wręcz osoby prywatne. Lokalizacja tego ośrodka jest powiązana (z punktu widzenia potrzeb rekreacji) z Ojcowskim Parkiem Narodowym, natomiast ze względów konserwatorskich pomyślana jest dla ekspozycji w zespole zagrod-okołów w bezpośrednim sąsiedztwie istniejącego założenia dworskiego i parku. Wieś Tarnawa (pow. Olkusz) leży w zasięgu występowania wsi o zabudowie okołowej. Okoły są oryginalnym, już dość rzadko spotykanym zabytkiem. Piękno bryły jednej zagrody wielokrotnie się w obrazie całej wsi przez malownicze spiętrzenie różnej wysokości dachów. Takich ciekawych zjawisk jest wiele (rys. 1, 2, 3), jeśli popatrzymy na sprawę z punktu widzenia przestrzennego i krajobrazowego.

* * *

Jest ich wiele, było jeszcze więcej, ale wkrótce zapewne wcale nie będzie. Bogata drewniana zagroda jest już dziś rzadkością. Pozostały jedynie drewniane chaty należące do biedaków. Moda na ludowość szerzy się u nas w bardzo różnej formie. Od muzyki i tańca, poprzez stroje aż do mebli, wnętrza, architektury. Nawet statek „Stefan Botory” ma swoją góralską karczmę. Taka stylizacja bywa dobra, zła lub bardzo zła. Sztuki ludowej w nieskalanej formie jest już bardzo niewiele. Dlatego tworzenie „pod region” musi dziwić, gdy jednocześnie autentyczny region ginie niezauważony. Rozwiązując problem ochrony budownictwa ludowego zjednajmy sobie potentata finansowego, jakim staje się rekreacja.

Przypisy:

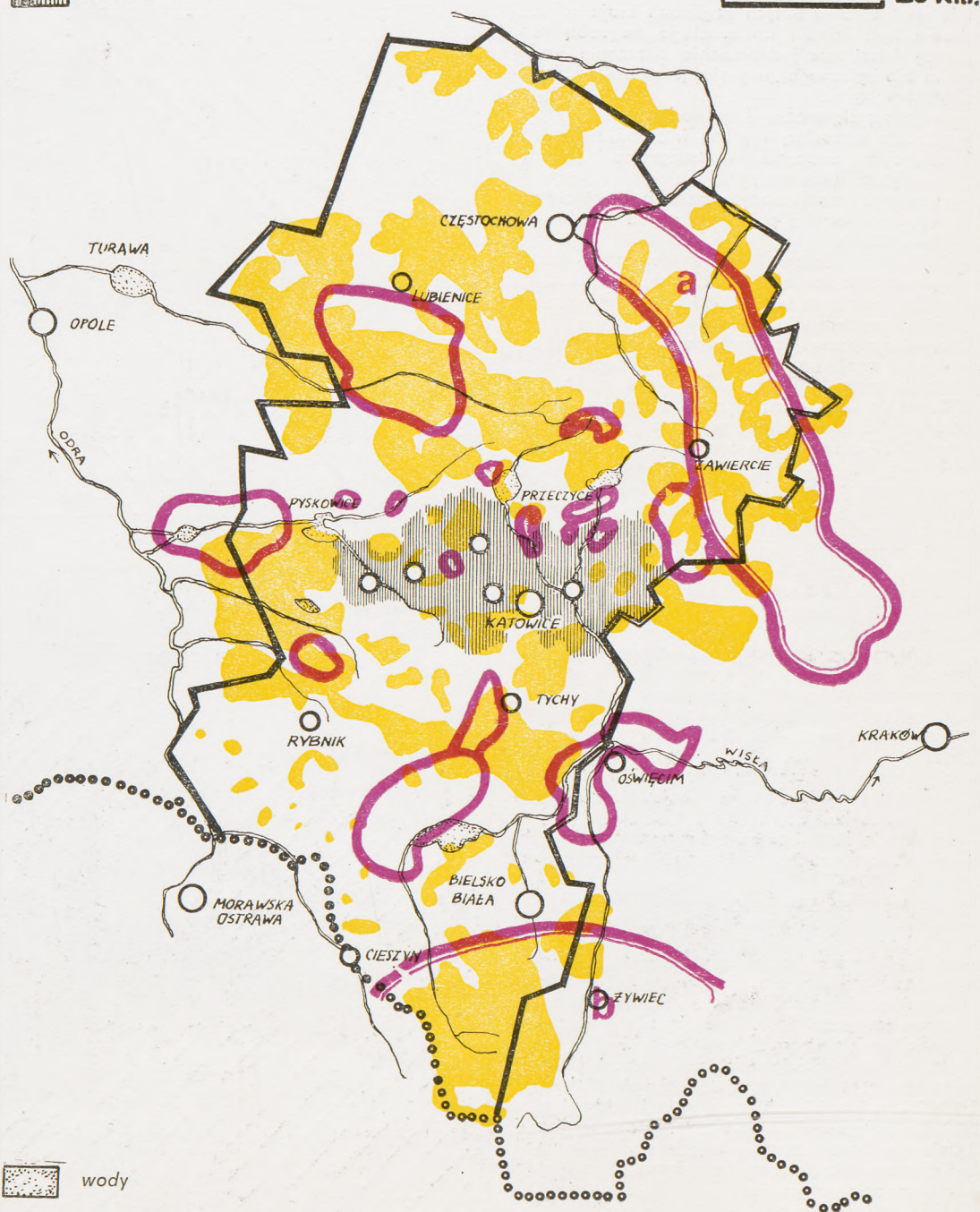
¹ Materiały i sprawozdania konserwatorskie województwa krakowskiego. Wojewódzki Konserwator Zabytków, Zespół Dokumentacji Zabytków. Kraków 1969 r.

² Takie założenie przyjęto przy tworzeniu skansenu w Bukareszcie.

Projektowanie terenów wypoczynkowych na obszarze GOP

Marian Dziewoński

- granica państwa
- granica województwa
- granica GOP

- wody
- lasy
- rejon rekreacyjny:
- granice terenów wielkiej turystyki i wypoczynku dłuższego

Krajobraz kulturowy, niezależnie od jego wartości estetycznych, jest zawsze legitymacją dobrej lub złej gospodarki na określonym terenie, jest wykładnikiem pozytywnego lub negatywnego stosunku człowieka do przyrody i otoczenia, jest obrazem kultury i zacołania.

Jeśli rozwój przemysłu jest koniecznością gospodarczą i wykładnikiem postępu, a zmiany, jakich on dokonuje w otoczeniu, są konsekwencją sposobu i tempa produkcji, to trzeba zadać pytanie, jak urbanisci mogą w takich warunkach wpływać na przeobrażenie środowiska?

To pytanie jest szczególnie ważne w stosunku do terenów skoncentrowanego przemysłu, zwłaszcza surowcowego, który dokonuje w środowisku przyrodniczym największych zniszczeń.

1 Plan zagospodarowania przestrzennego zespołu miast i osiedli GOP. Rejonizacja terenów wypoczynkowych.

2

Zespół miast i osiedli GOP. Centralne
zwałowiska i piaskownie (1980 r.)

3

Zespół miast i osiedli GOP. Średnie zapylenie
atmosfery

4

Zespół miast i osiedli GOP. Zanieczyszczenie
związkami siarki (w mg $SO_2/100\text{ cm}^2$
powierzchni $PbO_2/dob.$)

5

Ośrodek sportów wodnych „Pogoria”
w Dąbrowie Górniczej

6

Lasek Bytkowski w Siemianowicach
na terenach szkód górniczych

7

Piaskownia Bór

Fotografie: M. Tomaszewski

Świadome kierowanie procesem „świadomego niszczenia” może ułatwić architektom krajobrazu przyszłą rekonstrukcję i przeobrażenie krajobrazu, a nawet tworzyć nowe wartości, trudne do zrealizowania w warunkach gospodarki zachowawczej. Do takich okęgów, w których przeobrażenia środowiska są zaskakujące i zmiany bardzo szybko postępują, należy Górnośląski Okręg Przemysłowy.

Nie spotykane w innych częściach kraju zagęszczenie hut, kopalń itp. pociąga za sobą silny rozwój miast, ale jednocześnie niszczenie środowiska biologicznego, zagrażając zdrowiu ludzkiemu.

Rozwijający się przemysł spowodował:

- zatrucie atmosfery i gleby w stopniu przekraczającym znacznie dopuszczalne stężenia (Chorzów 30-krotnie),
- zatrucie ściekami wody w rzekach (powstały deficyt wody trzeba pokrywać z wód beskidzkich i jurajskich),
- zniszczenie zieleni i znacznych połaci lasów, wskutek eksploatacji piasku i sypania hałd, co spowodowało m. in., że 5300 ha terenów zostało wyłączonych z użytkowania.

Charakterystyczne jest porównanie wskaźnika zieleni parkowej na terenie GOP, który wynosi $10\text{ m}^2/M$, oraz hałd i wyrobisk – $33\text{ m}^2/M$. Jeśli dodamy do tego przemieszanie zabudowy mieszkaniowej z przemysłem, otrzymamy prawdziwy obraz GOP o wyraźnych cechach dezurbanizacyjnych.

Obraz dezurbanizacji i brzydoty powstał w wyniku bezplanowej gospodarki, dyktowanej pseudoekonomią inwestorów lub tak zwaną „koniecznością gospodarczą”.

Ten stan zmusza do podjęcia radykalnych prób rekonstrukcji oraz twórczego przeobrażenia krajobrazu. Udział planistów przestrzennych jest tu nieodzowny.

Czynnikami inspirującym i koordynującym porządkowanie gospodarki na terenie GOP jest plan zespołu miast i osiedli opracowany przez Wojewódzką Pracownię Urbanistyczną*.

W zakresie rekonstrukcji krajobrazu plan przewiduje:

- oczyszczenie atmosfery przez realizację koncepcji scentralizowanego ciepłownictwa i elektryfikację kolei,
- likwidację hałd i nieużytków poprzemysłowych,
- rejonizację przemysłu w zespołach przestrzennych,
- uzdrowienie gospodarki wodno-ściekowej,
- przebudowę drzewostanu lasów otaczających GOP,
- rygorystyczną ochronę krajobrazu obrzeża przed występującą dewastacją przemysłu, zwłaszcza układów zielonych, traktowanych jako bariery chroniące przed łączeniem się miast oraz rozlewaniem aglomeracji.

Opracowane w Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej materiały** i podjęta uchwała KW PZPR i PWRN w Katowicach w sprawie likwidacji nieużytków poprzemysłowych weszły w fazę realizacji i dają pozytywne rezultaty w zakresie rekultywacji krajobrazu. Na szczególną uwagę zasługują następujące zarządzenia:

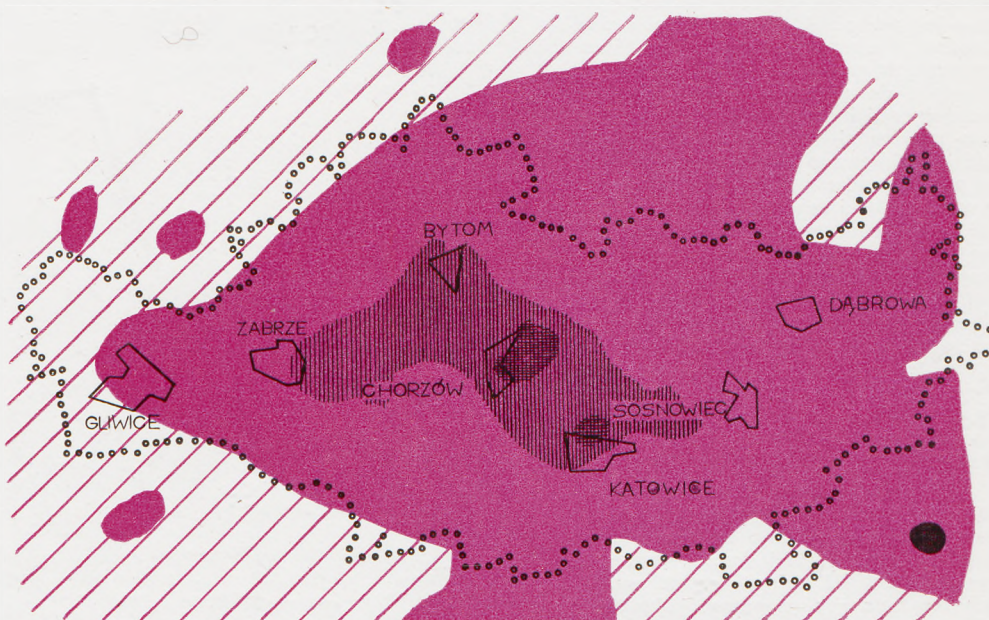
- zagospodarowywanie i likwidacja hałd,
- zagospodarowywanie wyrobisk popiaskowych, kamieniołomów, zapadlisk poeksploatacyjnych,
- organizacja zieleni na terenach poprzemysłowych,
- organizacja terenów wypoczynkowych na bazie istniejących i tworzonej wartości krajobrazowych.

zespoły zakładów przemysłowych
powiązanych z piaskowniami
i zwałowiskami

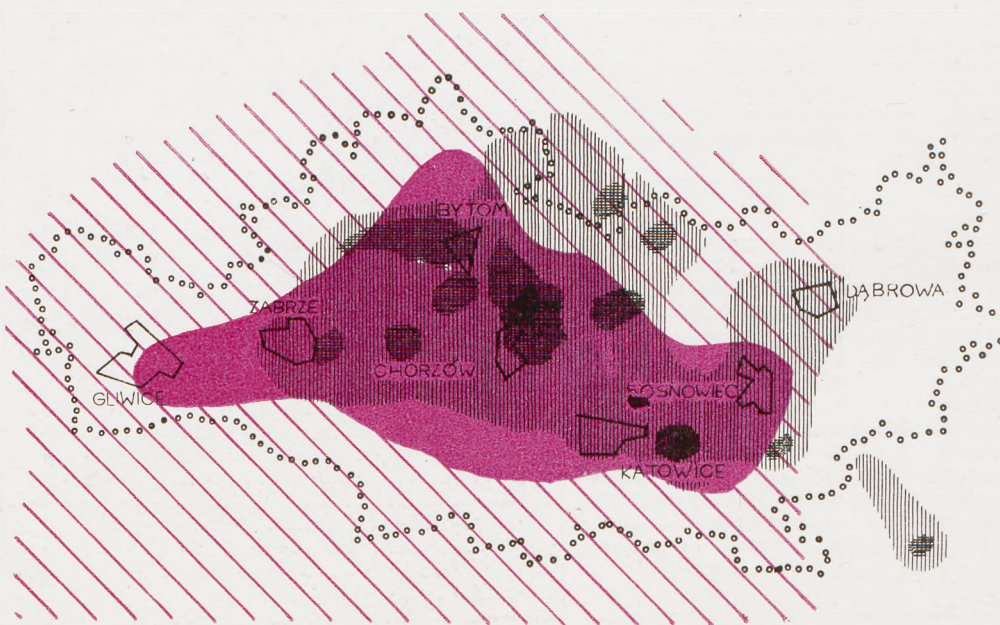
piaskownie do rekultywacji
centralne zwałowiska
piaskownie

kierunki rozwiązań

poniżej $0,5\text{ g/m}^2/dob.$
 $0,5-1,0\text{ g/m}^2/dob.$
 $1,0-2,0\text{ g/m}^2/dob.$

$2,0-5,0\text{ g/m}^2/dob.$
powyżej $5,0\text{ g/m}^2/dob.$

poniżej $0,8\text{ mg}$
 $0,8-1,2\text{ mg}$
 $1,2-1,5\text{ mg}$

$1,5-1,9\text{ mg}$
 $1,9-2,2\text{ mg}$

W oparciu o ustalenia planu generalnego realizuje się zasadę centralizacji zwalowania kamienia dołowego z kopalń, żużla wielkopiecowego i pyłów dymnicowych. Wyznaczane na obszarze GOP zbiorniki, utworzone po eksploatacji piasku, przejmują cały nadmiar odpadów nie wykorzystanych do podsadzki pływnej w kopalniach lub do prefabrykacji elementów budowlanych. Po wyrównaniu i nawiezieniu humusu są one obsiewane przedplonami lub wprost zalesiane. Po ich uformowaniu i zazielenieniu mogą one stanowić cenny element krajobrazu miejskiego jako punkty widokowe, górkę saneczkowe itd. Włączane są także w system parków miejskich i zieleni stref ochronnych. Wyniki doświadczeń przeprowadzanych przez Zakład PAN w Zabrze na hałdach w GOP wskazują na ich duże wartości użytkowe i krajobrazowe. Niekiedy wyrobiska popiaskowe, zapadliska terenowe oraz kamieniołomy można przystosować odpowiednio do kąpiel i sportów wodnych. Zbiorniki takie są tym bardziej cenne, że tworzą nowe elementy krajobrazowe i klimatyczne na ubogim w wodę dziale wodnym.

Przykłady intensywnego wykorzystania zbiorników Pogorii w Dąbrowie Górniczej (do 50 000 użytkowników), Czechowic, Przechlebia, Dzierżna, Doliny Trzech Stawów w Katowicach, Paprocana w Tychach świadczą o dużym ich znaczeniu przy rozwiązywaniu potrzeb wypoczynku dla mieszkańców GOP. W perspektywie przewiduje się wytworzenie dalszych zbiorników wodnych. Wśród nich zbiorniki w Kuźnicy Wąreżyńskiej i ujęcia wodne w innych miejscowościach spełniać będą rolę głównych terenów wypoczynku nad wodą. Skala tych założeń kwalifikuje je do miana „Pojezierza GOP-owskiego”.

Udostępnienie tych zbiorników dla celów wypoczynkowych wymaga odpowiednio wczesnej ingerencji urbanistów wszystkich specjalności. Narzucenie systemu eksploatacji piasku, kształtowania dna, rysunku linii brzegowej, wysokości spiętrzenia wody oraz ochrony wartości przyrodniczych otoczenia daje zadowalające wyniki w późniejszym zagospodarowaniu.

Jako przykład może posłużyć plan i realizacja zagospodarowania brzegów zalewu w Przeczycach pod Siewierzem^{***}. Zalew ten powstał w wyniku budowy dwóch zapór w dolinie rzeki Czarnej Przemszy koło miasta Siewierza w celu zaopatrzenia elektrowni Łagisza w wodę chłodniczą. Zbiornik spiętrza wodę czystą. Położenie na obrzeżu GOP daje możliwości zagospodarowania zbiornika dla celów rekreacji ludności GOP i Częstochowskiego Okręgu Przemysłowego.

Plan miał na celu stworzenie aktu formalno-prawnego dla właściwej polityki lokalizacyjnej obiektów rekreacyjnych.

Dla osiągnięcia tego dążono do komasacji w sektorach usług pokrewnych jednorodnych funkcjonalnie inwestycji (niezależnie od inwestora). Każdy z czterech ustalonych sektorów projektowany jest kompleksowo (projekty realizacyjne) przez jeden zespół projektowy, a realizowany przez inwestora powierniczego sukcesywnie w miarę zgłoszeń inwestorskich. Wszystkie obiekty usługowe: gastronomia, handel, rozrywki, sport, zieleni i uzbrojenie terenu, mają być inwestowane i użytkowane wspólnie, co pozwoli na stosowanie wyższego standardu.

Wyklucza się przydzielanie na własność terenu lub jego pobraża jakiegokolwiek indywidualnemu inwestorowi.

W podobny sposób są opracowane plany inwestowania terenów byłej piaskowni: Dzierżna II – 600 ha, Pogorii II, III – 150 ha, Kuźnicy Wąreżyńskiej – 1100 ha. Będą one stanowić bezpośrednie zaplecze wypoczynkowe dla centralnych i wschodnich miast GOP. Przyjmując perspektywiczną liczbę ludności, określoną przez plan generalny na ok. 2 mln, zakłada się, że 1 mln użytkowników będzie korzystać z terenów rekreacyjnych.

W toku opracowania wyznaczono 3 zasadnicze strefy wypoczynku:

1. Strefa wypoczynku bliskiego, jednodniowego, obejmuje: parki spacerowe, zielonice, parki ludowe, parki leśne, tereny rekultywowane, leśne tereny rekreacyjne i ośrodki wypoczynku świątecznego. Granice tej strefy określa czas dojazdu z 4 centralnych ośrodków GOP środkami komunikacji masowej, nie przekraczający 1 godziny.
2. Obrzeżna strefa wypoczynku półtoradniowego obejmuje: wydzielone krajobrazowo rejony rekreacyjne, których atrakcyjność określają wa-

runki przyrodnicze, występowanie obiektów zabawkowych i starych założeń parkowych. Czas dojazdu z centrum GOP środkami komunikacji masowej nie przekracza półtorej godziny. Pojazdy indywidualne skracają ten czas do ok. 1 godziny.

3. Strefa wypoczynku kilkudniowego obejmuje tereny dłuższego wypoczynku osiadłego i turystyki. Przyjmując średnio dwugodzinny czas dojazdu z centrum GOP – w opracowaniu wzięto pod uwagę jedynie zachodnią część Beskidów i obszar Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Strefa ta ulega znacznym zmianom przestrzennym w zależności od środków transportu i może sięgać w rejon tatrzański i babiogórski, zwłaszcza po zrealizowaniu drogi turystycznej przez przełęcz Krowiarki na Witów. Będzie to najkrótsze i krajobrazowo najatrakcyjniejsze połączenie Śląska z rejonami Babiej Góry, Tatr i Podtatrza.

Ustalając podział stref na tereny w różnych funkcjach wypoczynkowych, założono ramowy program urządzeń rekreacyjnych w określonych zespołach funkcjonalno-przestrzennych. Jak widać z krótkiego przeglądu, praca nad zagadnieniami wypoczynku i turystyki oraz rekonstrukcji krajobrazu na Górnym Śląsku ma wiele aspektów i wymaga wielokierunkowych badań studialnych, a także współpracy wielu dyscyplin naukowych. Jednakże konsekwentna działalność urbanistów oraz sprawna międzyresortowa organizacja projektowo-realizacyjna mogą dać w krótkim czasie pożądane efekty.

Działalność taka powinna być rozwinięta przez wszystkie szczeble koncepcyjne, od planowania wieloprzestrzennego poprzez plany szczegółowe do realizacji.

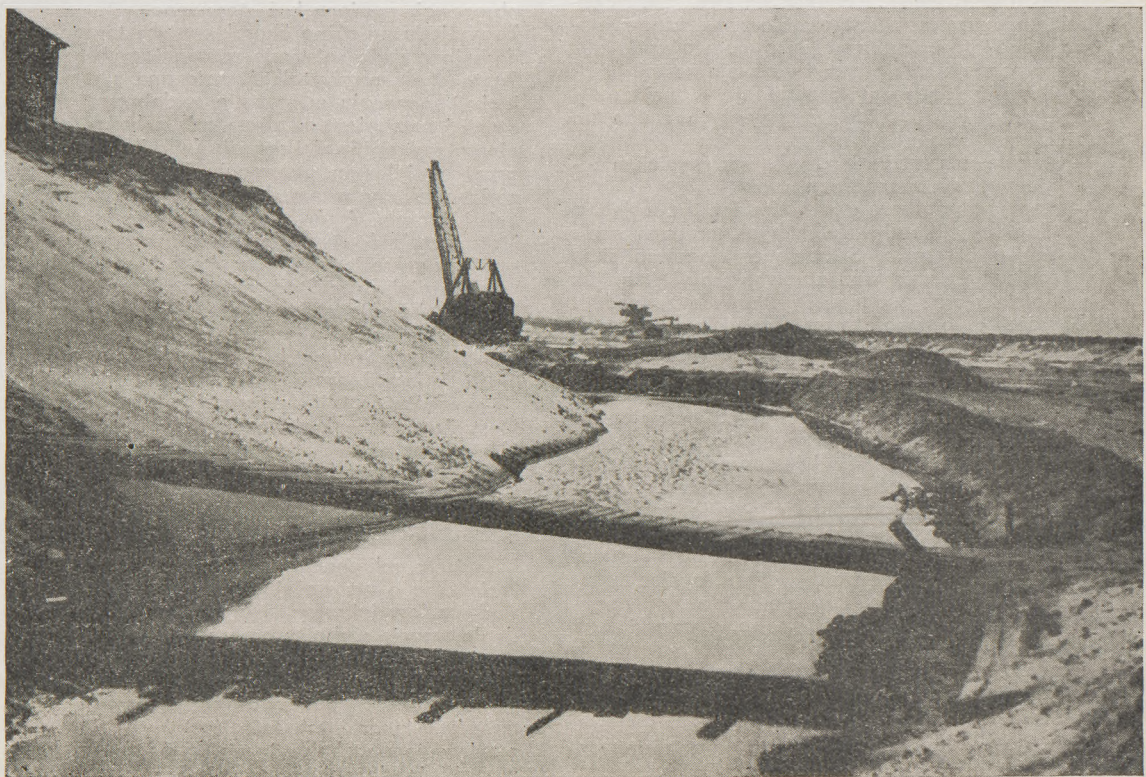
Większość tematów powinna być rozwiązywana systemem konkursowym dla zapewnienia wysokiego poziomu opracowań i wybrania optymalnych realizacji. Chodzi przecież o stworzenie takiego krajobrazu kulturowego, który będzie legitymacją naszej narodowej kultury i gospodarności.

Przypisy:

* Skład zespołu opracowującego plan: generalny projektant – arch. Marian Dzięwoński, demografia – Anzelm Gorywoda, Roman Niśkiewicz, Seweryn Walkowiak; przemysł – Stefan Jurga, Jan Tobiasz; mieszkalnictwo – arch. Wojciech Armata, Anna Skowronek; usługi – Emil Siomka, arch. Ruda Jurga, arch. M. Tomaszewski; uzbrojenie – Wacław Herniczek; rolnictwo – Irena Porębska. Współpraca techniczna – Cecylia Breitschdel, Witold Kołban, Stanisław Małacki, Jan Satała.

** Autorzy: wypocznik i zieleni – arch. Marian Dzięwoński, arch. Marek Tomaszewski; likwidacja hałd i nieużytków – Stefan Jurga, Jan Tobiasz.

*** Autorami planu są: architekci Jan Friedel, Jadwiga Polak, Maria Wiczyńska; program – Zdzisław Szerbiński; uzbrojenie – Wacław Herniczek.

Studium rekreacji i turystyki dla powiatu olkuskiego

Maria Łuczyńska-Bruzda
Ludmiła Flagorowska

Gwałtowny rozwój industrializacji i postępująca urbanizacja stwarzają potrzebę szczególnej troski o człowieka, o jego wypoczynek.

Obok tego powstaje problem zabezpieczenia wartości kulturowych i krajobrazu kraju.

Zdajemy sobie sprawę, że dla doraźnych korzyści gospodarczych jednego pokolenia mogą zniknąć nieodwracalnie wartościowe elementy krajobrazu naturalnego. Na tym tle zaistniała potrzeba opracowania tematu uwzględniającego zagadnienia związane z funkcją rekreacyjno-turystyczną oraz ochroną krajobrazu. Znalazło to wyraz w postaci przedstawionego tu opracowania wykonanego z inicjatywy i na zlecenie Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Olkusza¹. Opracowane materiały poza wartością dokumentacyjną i koncepcyjną stanowią krok naprzód w działalności projektodawczej, jako nowy kierunek metodyczny, który mógłby być zastosowany na innych terenach, tam gdzie występuje zagadnienie wypoczynku.

Temat niniejszy w zakresie metody oparto na pracach zapoczątkowanych i prowadzonych pod kierunkiem prof. dra Zygmunta Nováka na Wydziale Architektury, Politechniki Krakowskiej. Najogólniej polega ona na wnikliwym wydobyciu istniejących walorów terenu, zaanektowaniu ich jako gotowych form parkowych i odpowiednim zabezpieczeniu dla celów turystyki i rekreacji. W części studialnej przyjęto jako podstawę metodyczną odnośnie do podziału na jednostki krajobrazowe, wartościowania i strefowania krajobrazu, prace J. Bognanowskiego² oraz prace Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej³.

W części koncepcyjnej oparto się na pracy zespołowej na temat Jurajskiego Parku Krajobrazowego, wykonanej pod kierunkiem Zygmunta Nováka w 1954 r. oraz w 1965 r. Idee i zasady, jakimi kierowano się przy wyznaczaniu Jurajskiego Parku Krajobrazowego, omawiali autorzy na łamach „Architektury” w latach 1963 oraz 1967⁴.

Opracowanie składa się z trzech części.

Część pierwszą oparto na studiach terenowych oraz na materiałach planistycznych, wydobywając dwa podstawowe kierunki, tzw. pozytyw i negatyw, uwidocznione na odrębnych planszach.

Plansza pierwsza pt. „Wyznaczenie zakresu i charakteru ograniczeń użytkowania turystyczno-rekreacyjnego” (rys. 2) przedstawia podstawowe elementy rozwoju jako przyczyny rozwoju funkcji przemysłowo-wydobywczej i osadniczej z jednej strony, a z drugiej jako skutki negatywnych zmian na otoczenie. Szczegółne znaczenie ma:

- stopień zniszczenia lasów, będący wynikiem zanieczyszczenia powietrza, oraz
- stopień zagrożenia wód. (W związku z głęboką eksploatacją rud na niektórych terenach woda zanika okresowo. Sytuację tę pogarsza silne zanieczyszczenie wód zarówno głębinnych, jak i cieków oraz nadmierny pobór wód ze źródeł).

Zagrożenie o charakterze specjalnym stanowi powstawanie piaszowni na obszarach zalegania piasku. Ich eksploatacja pogarsza sytuację wodną (dalsze obniżenie poziomów) oraz stan zalesienia. Szczególnie wyraźna jest suma tych zjawisk, szkodliwych nie tylko na obszarze powiatu.

Na planszy drugiej pt. „Wyznaczenie potencjalnych możliwości użytkowania turystyczno-rekreacyjnego” (rys. 3) przedstawiono z jednej strony elementy organizacji turystyki, a więc układ sieci komunikacyjnej i szlaki piesze, z drugiej — wielostronne krajoznawcze walory terenu, a więc czyste źródła i cieków wodne, Pustynię Błędowską, rezerwy przyrodnicze i krajobrazowe, Ojcowski Park Narodowy, wreszcie ogromne bogactwo zabytków przyrody i kultury, a w szczególności bogate w formie skały jurajskie i z nimi związane jaskinie, grodziska oraz zamki obronne.

Część drugą opracowania oparto na analizie wartości krajobrazowych poszczególnych jednostek,

na jakie podzielono cały obszar. Analiza ta, przeprowadzona pod kątem przydatności turystycznej, byłaby podstawą do ustalenia, czy należy zachować wartości danej jednostki w nie zmienionym stanie, czy też przekształcić ją dla potrzeb rekreacyjno-turystycznych lub ograniczyć szkodliwy wpływ na jednostki sąsiednie.

Na planszy trzeciej zaznaczone są jednostki krajobrazowe (rys. 4) odpowiadające obszarom jednolitym pod względem ukształtowania i pokrycia.

Jako punkt wyjścia przeanalizowano zagadnienie ukształtowania terenu, tworząc odpowiednią siatkę podziału. Wyodrębniono typowe formy krajobrazowe, występujące na obszarze Jury. W aspekcie pokrycia terenu wyodrębniono grupy według stopnia urbanizacji — od najbardziej do najmniej ekspansywnych w rozwoju.

W wyniku badań stwierdzono, że na obszarze powiatu olkuskiego w grupie wzgórz i dolin skalistych przeważają jednostki o pokryciu leśnym. W grupie wzgórz i dolin bezskalnych równoważą się jednostki o pokryciu leśnym i wsiach skupionych — o zabudowie nie rozproszonej. W grupie obszarów sfalowanych jest mniej lasów, natomiast równoważą się wsię zwarte i rozproszone. W grupie obszarów płaskich, których w proporcji do pozostałych jest znacznie mniej, stosunkowo dużo jest powierzchni pokrytych lasem.

Ogółem występuje tu duże zróżnicowanie form poszczególnych jednostek, czyli bogactwo krajobrazowe obszaru.

Plansza czwarta zawiera klasyfikację wartości krajobrazu naturalnego i kulturowego z punktu widzenia rekreacyjno-turystycznego (rys. 5). Podziału wartościującego dokonano tu osobno w ramach poszczególnych typów krajobrazowych i ma on bezpośrednie znaczenie dla potrzeb zagospodarowania przestrzennego tego obszaru.

Na obszarze powiatu tereny o dużych wartościach koncentrują się w rejonach środkowo-zachodnim oraz południowo-wschodnim. Tereny zdewastowane przez przemysł i eksploatację surowców koncentrują się w rejonie zachodnim. Wokół tego rejonu występują również tereny zniszczone i oszpecone.

W części trzeciej opracowania, na analizie wartości krajobrazowych obszaru, oparto koncepcję stref ochronnych, jako formy zabezpieczenia podstaw dla rozwoju funkcji rekreacyjnych, a na analizie stanu istniejącego oraz na danych rozwojowych powiatu koncepcję organizacji sieci usług i komunikacji turystycznej z określeniem ich lokalizacji.

Plansza piąta obejmuje studium projektowanych stref ochronnych oraz studium organizacji sieci usług i komunikacji turystycznej (rys. 6). Wynikiem nakładania się studium wartości krajobrazowych na stan istniejący i przewidywany rozwój jest koncepcja strefowa. Bezpośrednie zestawienie koncepcji strefowej i studium wartości pozwala zaobserwować, jakie wymagania gospodarcze w zakresie kształtowania przestrzennego w danej strefie, w odniesieniu do wybranej jednostki krajobrazowej, powinny być stosowane.

Ze względu na różną charakterystykę terenu wyodrębniono dwie kategorie występujących tu stref. Są to strefy przekształceń, związane z rozwojem funkcji przemysłu w zakresie wydobycia, eksploatacji i przetwórstwa, oraz strefy ochrony, zabezpieczające możliwości rozwoju funkcji rekreacyjnej przy prawidłowym utrzymaniu funkcji osadniczej z nieuciążliwym przemysłem, rolno-osadniczej, leśnej i innych. Zarówno w strefach ochrony, jak i przekształceń uwzględniono podstawowe wymagania w zakresie kształtowania, ochrony i rekultywacji krajobrazu. Stąd niejako, niezależnie od funkcji charakteryzującej dany teren, określono jego udział w odniesieniu do funkcji rekreacyjno-turystycznej. Strefy ochrony obejmują:

- 1) strefę krajobrazu ochronnego: I — osiedleńczo-produkcyjną i II — rekreacyjno-turystyczną,
- 2) strefę parków krajobrazowych,
- 3) strefę rezerwatów krajobrazowych.

Strefa krajobrazu ochronnego osiedleńczo-produkcyjna (I) stanowi gros powierzchni całego powiatu. Strefa krajobrazu ochronnego rekreacyjno-turystyczna (II) stanowi pasmowe powiązania w obrębie strefy ochronnej. Tworząc przestrzenną sieć krajobrazu o przeważającym użytkowaniu leśnym, wodnym czy łąkowym — umożliwia jednocześnie deglomerację ruchu turystycznego przez pasmowe powiązania między poszczególnymi strefami o funkcji rekreacyjnej.

Strefa parków krajobrazowych (2) jest to strefa terenów rekreacyjnych, które zostały rozmieszczone z założeniem zachowania naturalnego krajobrazu w możliwie nie zmienionym stanie.

Strefa rezerwatów krajobrazowych (3) obejmuje najbardziej wartościowe obszary z punktu widzenia krajobrazu, przyrody oraz dóbr kulturalnych. Należą do niej niewielkie powierzchnie w granicach parków krajobrazowych.

Strefy przekształceń obejmują: strefę rozwoju przemysłu oraz strefę okresowej eksploatacji piasku, adaptowaną dla potrzeb rekreacji. Strefa rozwoju przemysłu, a więc intensywnego rozwoju kopalń, hutnictwa, zakładów przetwórczych i osadnictwa — ze względu na bezpośrednie otoczenie strefami o funkcji rekreacyjnej, wymaga likwidacji ujemnych wpływów industrializacji w oddziaływaniu na sąsiednie strefy. Dla potrzeb rekreacji adaptowane są obszary przeznaczone do intensywnej powierzchniowej eksploatacji piasku. Walory, jakie są możliwe do uzyskania na obszarach eksploatacyjnych (zalewy wodne na obszarach piaszkowych), kwalifikują tę strefę jako obszar rekreacji masowej.

Ponadto występują tu tereny podlegające ochronie specjalnej. Są to: Ojcowski Park Narodowy, rezerwy przyrody roślinne i wodne, zespoły zabytkowe, lasy ochronne wokół okręgów i zespołów przemysłowych oraz strefy ochronne zlewni wód. Spośród wstępnie zarysowanych okręgów w koncepcji Jury, w ramach powiatu olkuskiego wyodrębniono i skorygowano 7 okręgów. Koncepcję organizacji wypoczynku dla obszaru powiatu oparto na propozycji rozmieszczenia przestrzennego urządzeń turystycznych i komunikacji w obrębie całej Jury.

Zgodnie z przyjętym dla Jury systemem organizacyjnym urządzeń turystycznych, oparto się na: pasmie rekreacyjnym, biegnącym głównie wzdłuż zachodniego krańca Jury, usługach w każdym okręgu oraz obwodnicy turystycznej obiegającej cały Jurajski Park Krajobrazowy.

Rejony rekreacyjne dla powiatu olkuskiego wprowadzono w zachodniej części, ponieważ są to tereny łatwo dostępne dla pobliskich aglomeracji przemysłowych, a jednocześnie znajdujące się na trasie głównego ruchu skierowanego od strony GOP w stronę Ojcowskiego Parku Narodowego i w tym aspekcie mogące stanowić istotne odciążenie.

Rozmieszczenie usług jest możliwe bezkolizyjne, na zasadzie segregacji ruchu. W określone miejsca sprowadza się masowy ruch rekreacyjny, następnie masowy turystyczny, wreszcie indywidualny turystyczny, w miarę zainteresowań korzystającego. Wodrębniono również „miejsca ciszy”, polegające na stworzeniu warunków do wypoczynku w zupełnym spokoju i pięknym otoczeniu krajobrazowym.

Sieć komunikacji turystycznej, przecinając Jurę w postaci spłotu linii poprzecznych, umożliwiła dostęp do projektowanych urządzeń bezpośrednio lub przy pomocy komunikacyjnych sięgaczy. Istotnym elementem układu komunikacyjnego jest obwodnica turystyczna jurajska, która udostępnia całą Jurę. Dla prawidłowego funkcjonowania turystyki duże znaczenie mają ciągi piesze. Mogą one swobodnie przebiegać między ośrodkami turystycznymi w strefach parków krajobrazowych. Natomiast połączenia piesze między parkami krajobrazowymi przewidziano w strefie ochronnej rekreacyjno-turystycznej.

W ten sposób cały obszar powiatu stanowi powiązaną sieć obszarów nadających się dla penetracji turystycznej.

Na tle przedstawionego wyżej opracowania nawiązują się następujące pytania: Czy w imię wartości krajobrazowych przyrody i kultury Jury Krakowsko-Wieluńskiej, obszaru tak atrakcyjnego dla potrzeb wypoczynku i regeneracji sił ludzi pracujących w sąsiednich rejonach przemysłowych (Katowice, Kraków, Łódź), powinno się zahamować rozwój zespołów przemysłowych? Czy dla potrzeb uprzemysłowienia i rozwoju techniki w kraju, podnoszenia warunków bytowych miejscowej ludności, można nie liczyć się z wartościami terenu, na którym się działa?

Odpowiedź na te pytania brzmi: obydwa problemy muszą istnieć we wzajemnej korelacji. Powiat olkuski jest obszarem, na którym obok problemów intensywnego rozwoju gospodarczego istnieją problemy związane z właściwym użytkowaniem go dla celów rekreacji (rys. 1).

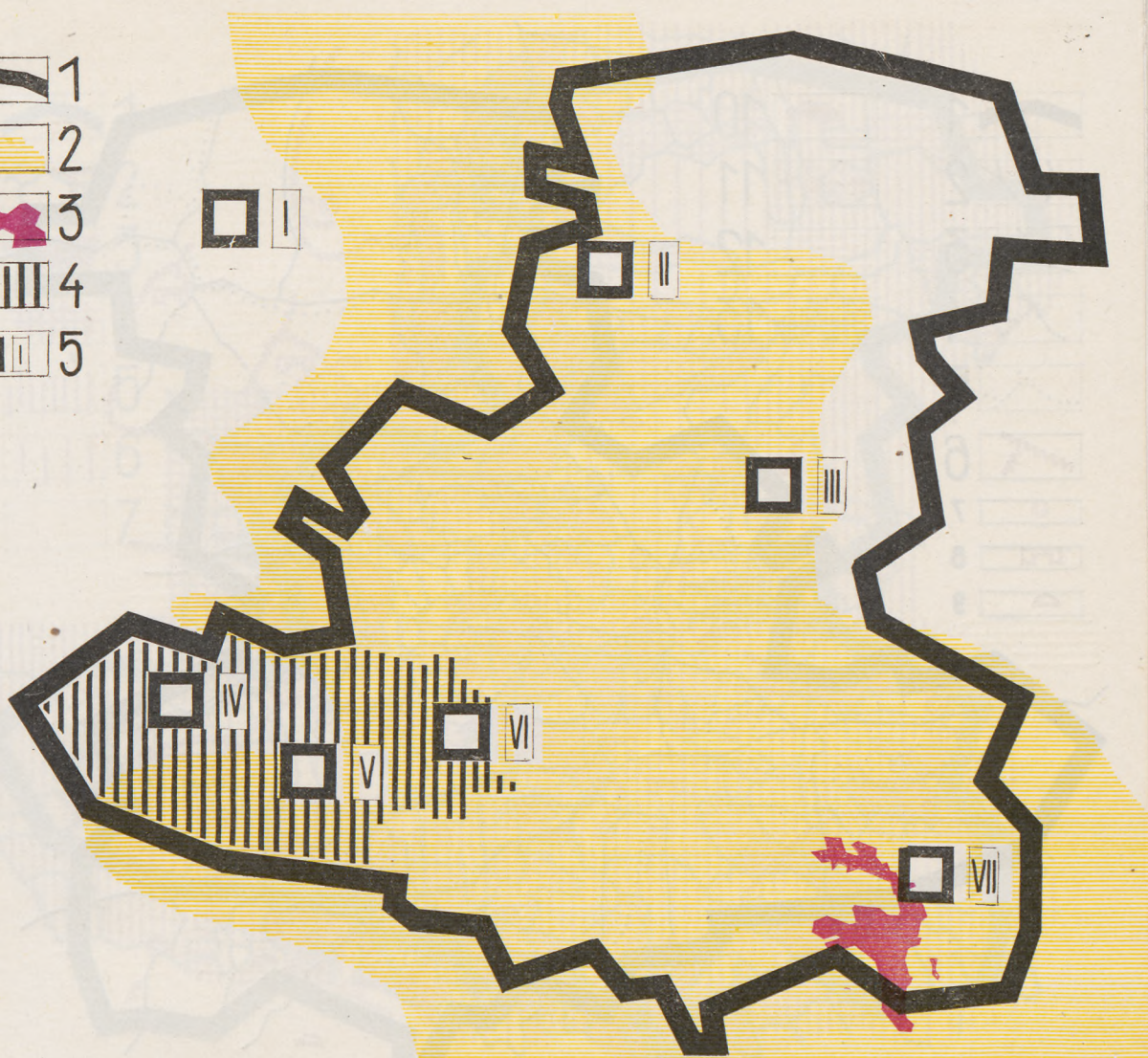
Przy dużym nagromadzeniu wartości kultury materialnej występuje tu ogromne bogactwo form krajobrazowych. Tu właśnie spotyka się tak charakterystyczne dla Jury skaliste doliny oraz wierzchowinowe ostańce, tutaj rozpościera się fenomen europejskiego krajobrazu — Pustynia Błędowska. Tu też znajdziemy najstarsze tradycje

przemysłowe. Za rozwojem przemysłu postępuje uprzemysłowienie powiatu. Wysokie osiągnięcia przetwórcze idą w parze z szybko postępującym zagospodarowaniem. Obszary o silnie rozwijającym się przemyśle związanym z eksploatacją górnictw i piaskową przenikają się z unikalnymi wartościami krajobrazu jurajskiego. Intensywne zainwestowanie przemysłowe i związana z nim dewastacja krajobrazu w postaci nieodwracalnych zmian struktury terenu (kopalnie, hałdy i wysypiska, wybieżyska i zapadliska), wyniszczenie pokrycia leśnego przez silne zanieczyszczanie powietrza, szczególnie drastyczne zakłócenia stosunków wodnych (deficyt wody w Niece Olkuskiej) graniczą z Parkiem Narodowym, rezerwatami przyrody i krajobrazu. Powiat olkuski jest coraz intensywniej użytkowany pod względem turystyczno-rekreacyjnym, ale użytkowanie to jest na ogół nie zorganizowane ze względu na brak odpowiednich usług.

Istniejący w ramach powiatu Ojcowski Park Narodowy jest głównym terenem ekspansji ze stratą dla samego Parku, jak i turystów, tłoczących się nadmiernie w jednym miejscu, podczas gdy cały powiat posiada walory turystyczne prawie równorzędne do istniejących w Parku. Na tym tle powstaje pytanie – jak racjonalnie zagospodarować powiat, aby wykorzystanie istniejących walorów terenu mogło być społecznie i ekonomicznie korzystne? Wydaje się, że dwie funkcje powinny tu dominować równorzędnie – rekreacja i przemysł – przemysł i rekreacja. Funkcja rolnicza wymagać będzie przy własnej odrębności poparcia wymienionych funkcji jako ich zaplecze żywielskie. Gospodarka leśna i wodna powinna zyskać szczególną rangę w ramach funkcji ochronnej, jako wskaźnik równowagi między funkcjami dominującymi. Na tym tle obszar ten wymaga utrzymania dotychczasowego

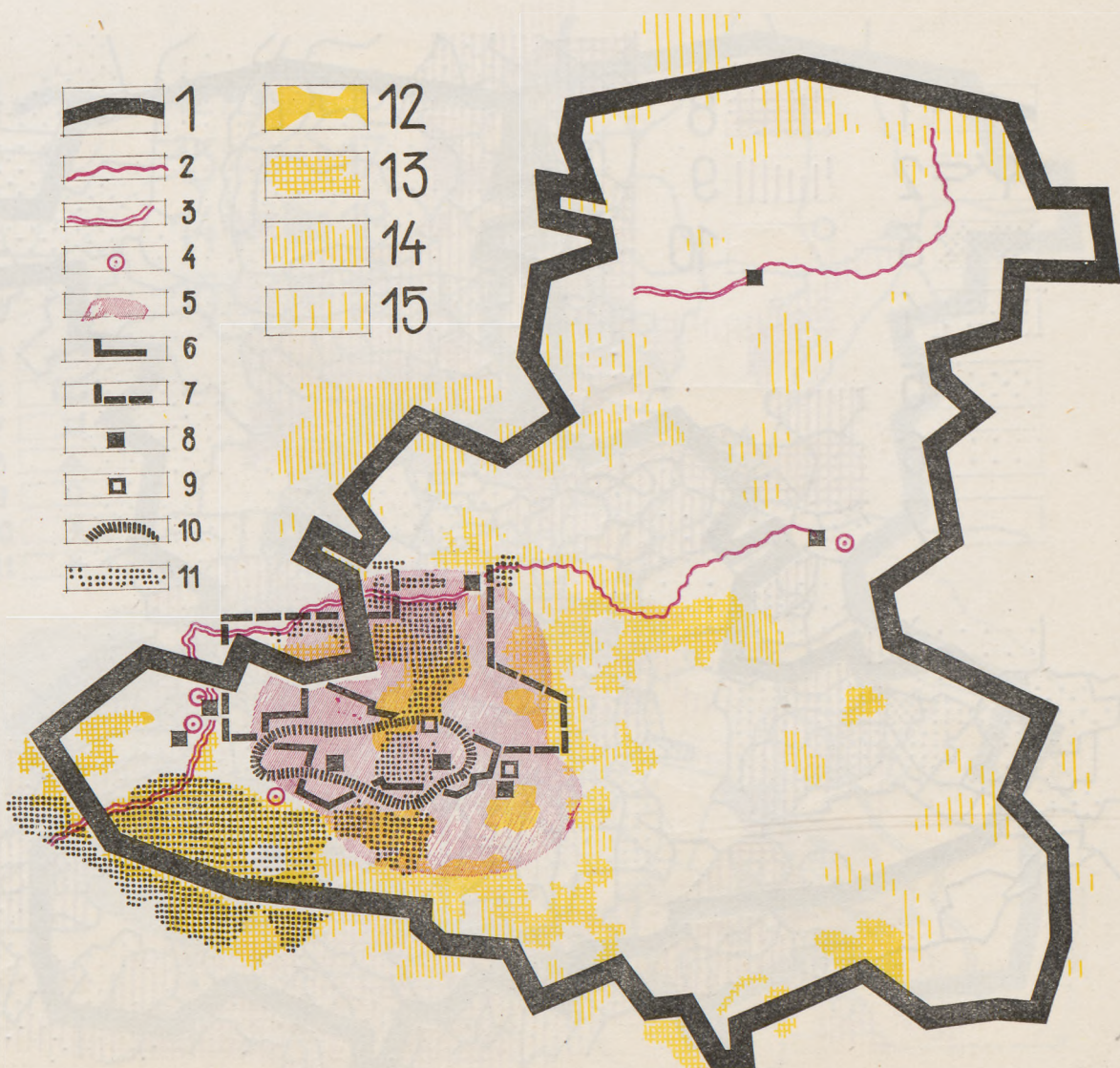
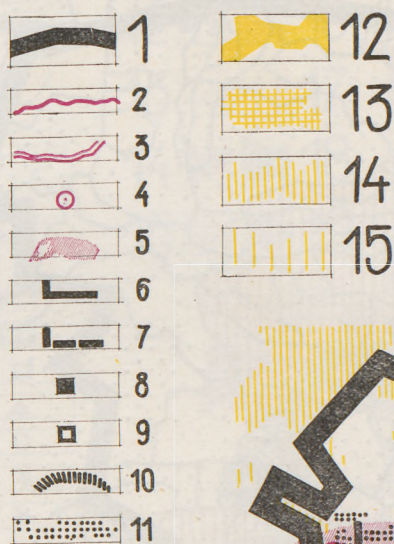
1
Studium rekreacji i turystyki powiatu olkuskiego. Podstawowe zespoły przestrzenne: 1 – granica powiatu, 2 – Jura Krakowsko-Wieluńska, 3 – Ojcowski Park Narodowy, 4 – Olkuski Okręg Przemysłowy, 5 – miasta: I – Zawiercie, II – Pilica, III – Wolbrom, IV – Sławków, V – Bukowno, VI – Olkusz, VII – Skala

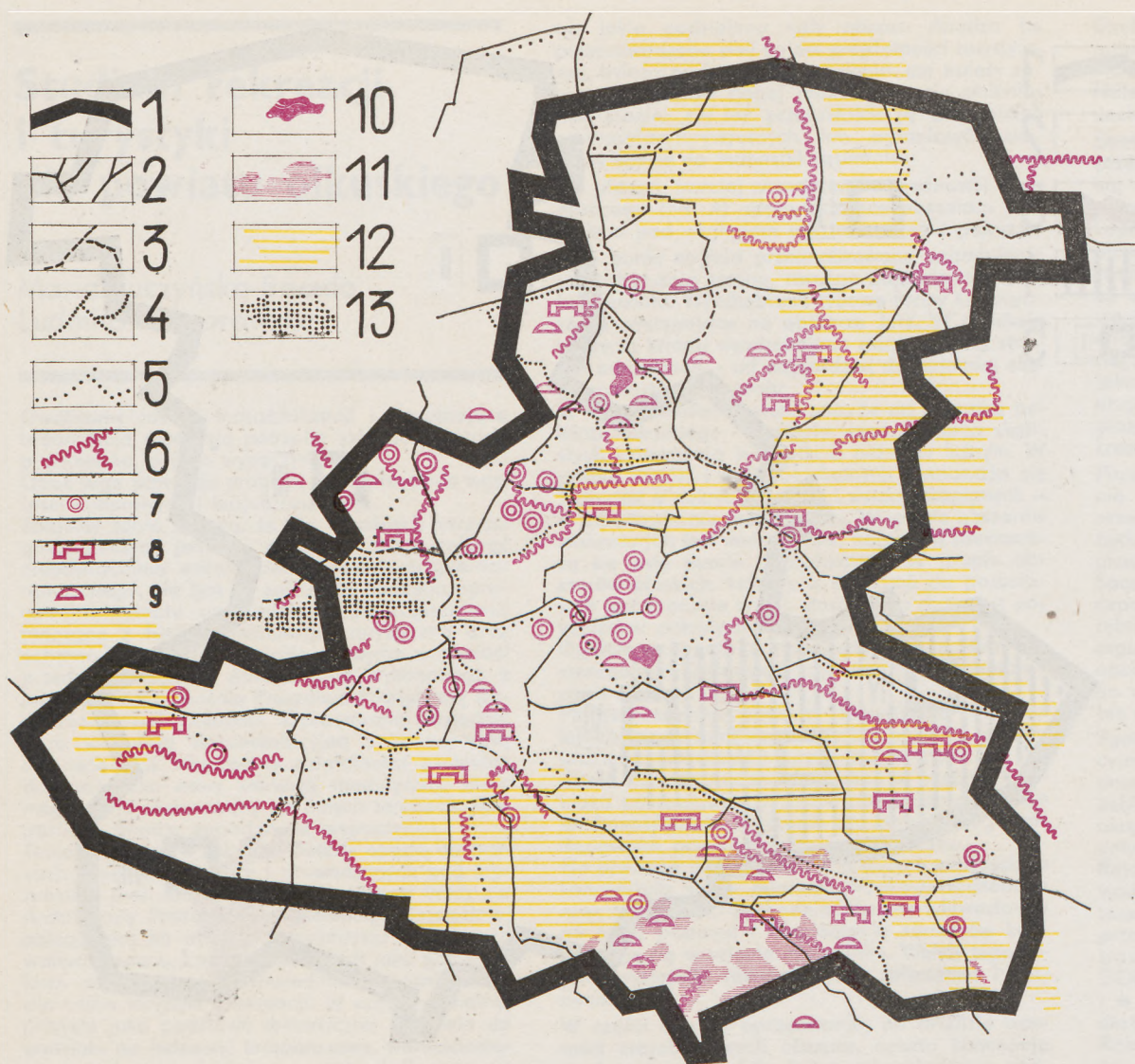
2
Wyznaczenie zakresu i charakteru ograniczeń użytkowania turystyczno-rekreacyjnego w oparciu o stan istniejący oraz dane rozwojowe zainwestowania powiatu olkuskiego: 1 – granica powiatu, 2 – wody płynące zanieczyszczone, 3 – wody płynące o najwyższym stopniu zanieczyszczenia (martwe), 4 – źródła zagrożone zniszczeniem, 5 – obszar, na którym występuje okresowy zanik wód, 6 – tereny eksploatacji górniczej, 7 – tereny o przewidywanej eksploatacji górniczej, 8 – obiekty przemysłowe istniejące, 9 – projektowana lokalizacja nowych inwestycji przemysłowych, 10 – zasięg rzeczywistego zadyrmienia powyżej dwukrotnych dopuszczalnych stężeń, 11 – zasięg zalegania piasku, 12 – lasy o bardzo dużym zniszczeniu, 13 – lasy o dużym zniszczeniu, 14 – lasy mało zniszczone, 15 – pozostałe lasy

1

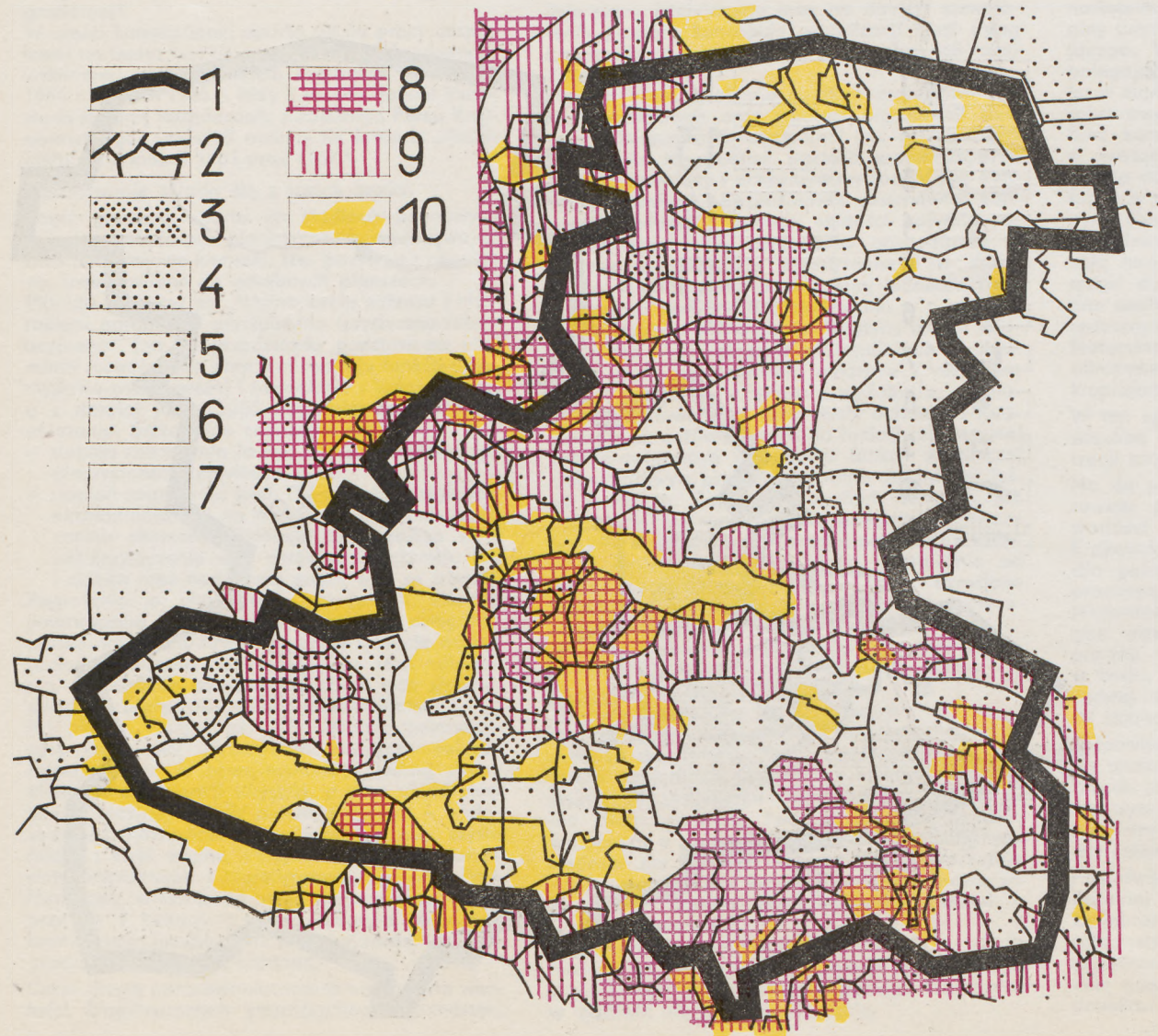
2

charakteru, jako obszar kontrastów krajobrazowych i gospodarczych, gdzie różne funkcje będą się przenikać i przeciwstawiać. Z punktu widzenia równowagi funkcji podstawowych, konieczne jest z jednej strony kompleksowe zainwestowanie turystyczno-rekreacyjne obszaru, z drugiej strony wprowadzenie urządzeń przeciwdziałających zanieczyszczaniu wód i powietrza.

3

3

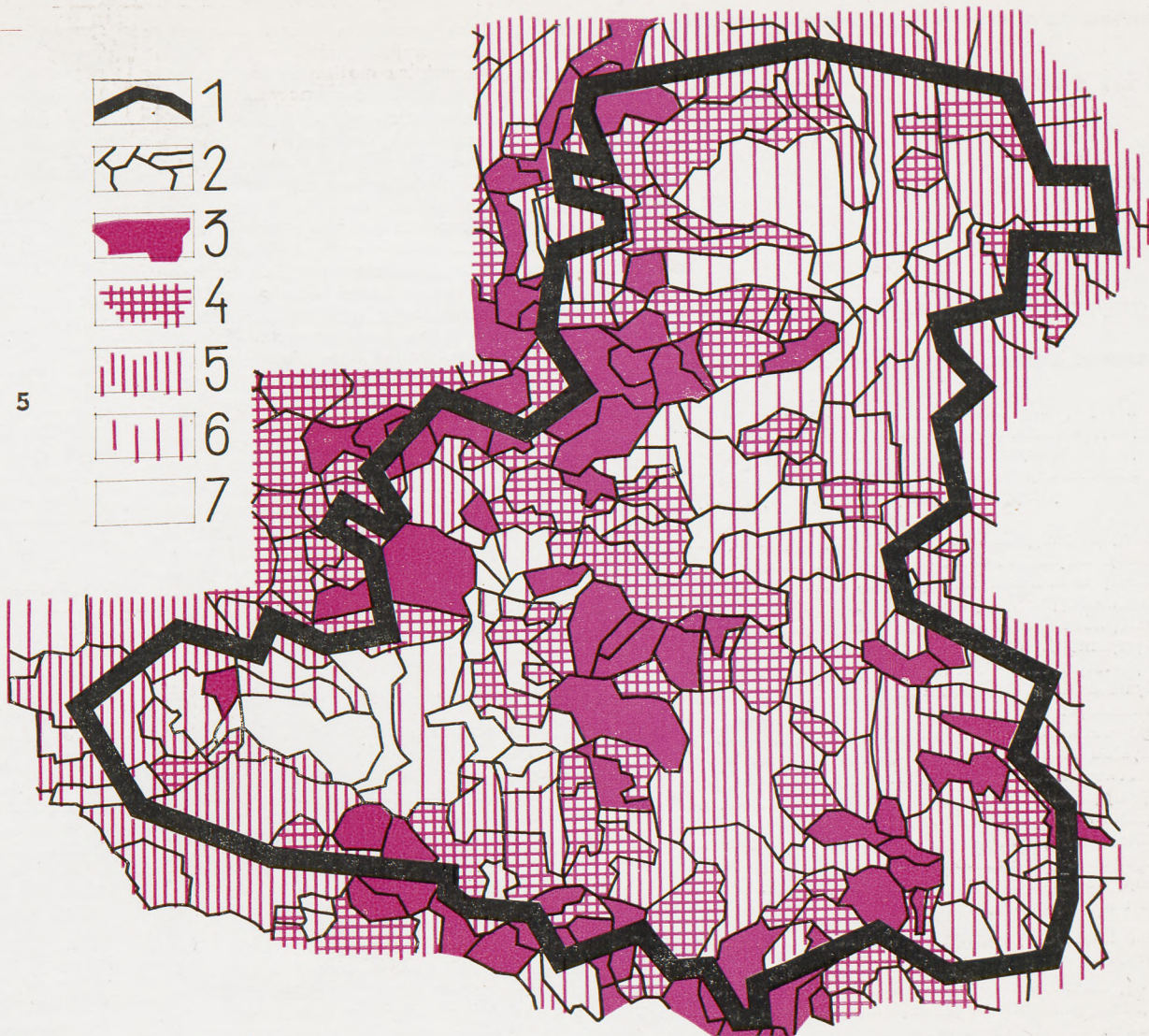
Wyznaczenie potencjalnych możliwości użytkowania turystyczno-rekreacyjnego w oparciu o stan istniejący oraz dane rozwojowe zainwestowania powiatu olkuskiego: 1 – granica powiatu, 2 – ważniejsze istniejące szlaki komunikacji kołowej, 3 – ważniejsze projektowane szlaki komunikacji kołowej, 4 – istniejące szlaki turystyki pieszej, 5 – projektowana sieć turystyki pieszej, 6 – wody płynące, czyste, nieskażone, 7 – ważniejsze źródła, 8 – zabijki kulturowe (ich zgrupowanie lub ważniejsze pojedyncze), 9 – zgrupowanie ważniejszych obiektów przyrodniczych, 10 – istniejące rezerваты przyrody i krajobrazu, z wyłączeniem Parku Narodowego, 11 – postulowane rezerваты przyrody i krajobrazu, 12 – lasy istniejące, 13 – teren pustylny

4

Wyznaczenie jednostek krajobrazowych w aspekcie przydatności turystyczno-rekreacyjnej: 1 – granica powiatu, 2 – granice między jednostkami krajobrazowymi, 3 – tereny zainwestowania miejskiego, 4 – tereny o zabudowie typu podmiejskiego, 5 – wsie z arealem o zabudowie rozproszonej, 6 – wsie z arealem o zabudowie zwartej, 7 – lasy, łąki, tereny pustylny i płaskie, 8 – wzgórza i doliny ze skałami, 9 – wzgórza i doliny bez skał, 10 – tereny silnie sfalowane

Przypisy:

- 1 Studium rekreacji i turystyki powiatu olkuskiego opracowane w Zakładzie Planowania Terenów Zielonych i Krajobrazu Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w latach 1968-70 przy konsultacji doc. dr arch. Zygmunta Nováka i doc. dr arch. Janusza Bogdanowskiego, przez dr arch. Marię Łuczyńską-Bruzda oraz mgr arch. Ludmiłę Flagorowską.
- 2 J. Bogdanowski: Architektura krajobrazu. Wybrane problemy studialne, projektowe i konserwatorskie, Kraków, 1968, oraz tegoż: Krajobraz i ruiny zamków. Teki Komisji Urbanistyki i Architektury, t. I, 1967.
- 3 Prace Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej O/PAN Kraków dotyczą m. in. tematu Studium Krajobrazowego Jury Krakowsko-Wieluńskiej. Przy opracowywaniu niniejszych plansz wykorzystano „Podział na jednostki krajobrazowe oraz ich wartościowanie” opracowane przez doc. dr arch. J. Bogdanowskiego i dr arch. M. Łuczyńską-Bruzda, jak też „Stopień zniszczenia lasów”, opracowane przez dr Marię Drzał.
- 4 Z. Novák: Ideowe i realizacyjne założenia Jurajskiego Parku Krajobrazowego. „Architektura” nr 8, 1963, str. 301-302. Z. Novák, J. Bogdanowski, M. Łuczyńska-Bruzda: Jurajski Park Krajobrazowy. „Architektura” nr 5/6, 1967, str. 212-217.

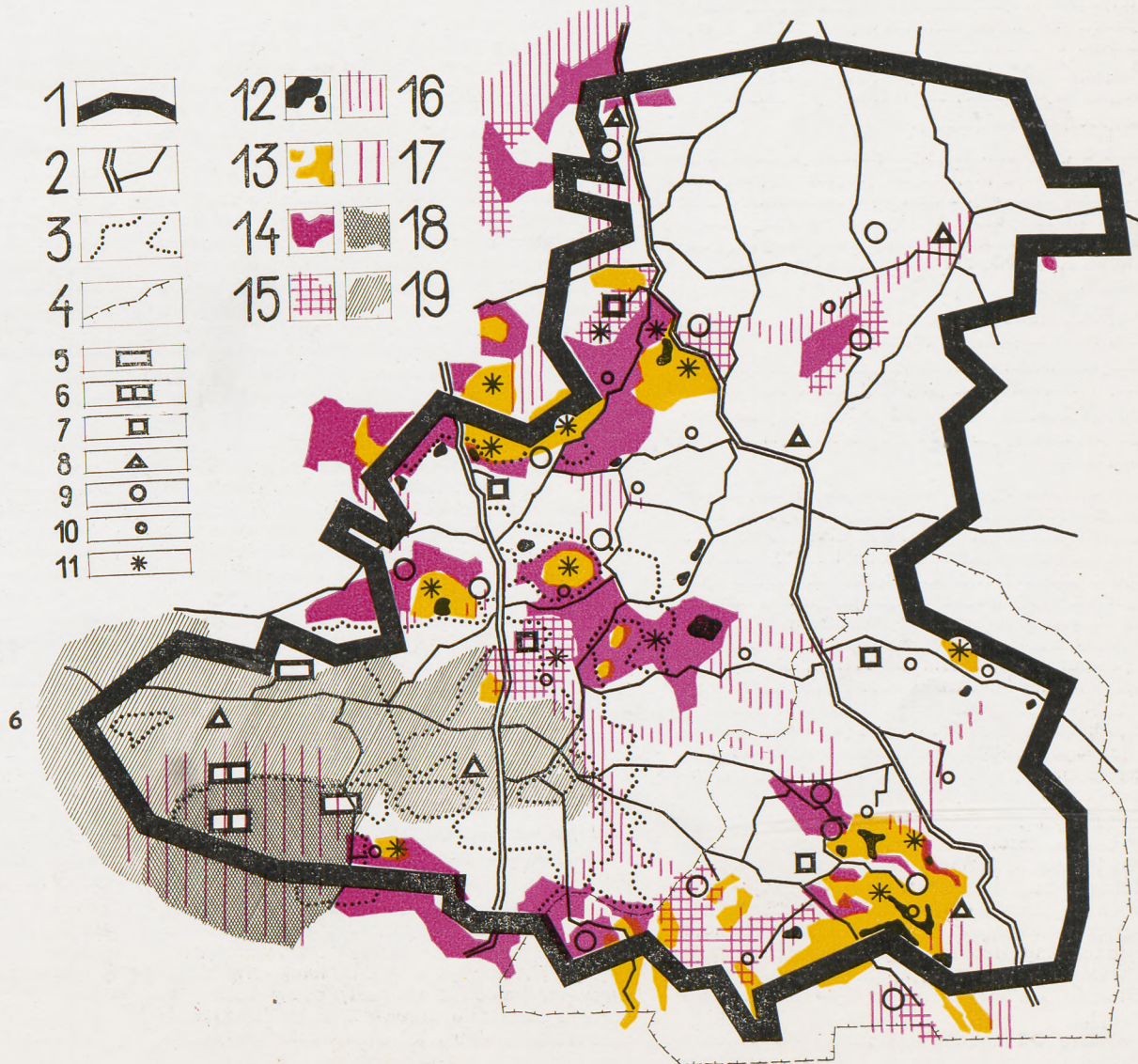

5

Klasyfikacja wartości krajobrazu naturalnego i kulturowego w aspekcie rekreacyjno-turystycznym:
1 - granica powiatu, 2 - granice pomiędzy jednostkami krajobrazowymi, 3 - tereny o najwyższych wartościach krajobrazowych, 4 - tereny o drugorzędnych wartościach krajobrazowych, 5 - tereny o małej wartości krajobrazu, 6 - tereny zniszczone i oszpecone przez rozproszoną zabudowę i negatywne oddziaływanie przemysłu, 7 - tereny zdevastowane przez przemysł i eksploatację surowców

6

Studium organizacji sieci usług i komunikacji turystycznej oraz projektowane strefy ochronne:
1 - granica powiatu, 2 - obwód jurajski oraz inne ważniejsze szlaki komunikacji kołowej, 3 - lasy ochronne wokół okręgów i zespołów przemysłowych, 4 - strefa ochrony zlewni wód, 5 - rejon rekreacji w strefie obrzeżnej Jury Krakowsko-Wieluńskiej (pełny program usług), 6 - rejon rekreacji (realizowany po rekultywacji terenu), 7 - główne ośrodki turystyczne poszczególnych okręgów, 8 - mniejsze ośrodki turystyczne (przy głównych szlakach komunikacyjnych), 9 - stacje turystyczne, zajazdy, a także miejsca wypoczynku pobytowego, 10 - postulowane miejsca ciszy, 11 - rezerваты przyrody roślinne i wodne, 12 - rezerваты krajobrazowe, 13 - parki krajobrazowe, 14 - parki krajobrazowe możliwe do zrealizowania po rekultywacji terenu, 15 - krajobraz ochronny rekreacyjno-turystyczny, 16 - krajobraz ochronny osiedleńczo-produkcyjny, 17 - tereny o okresowej eksploatacji przemysłowej, 18 - tereny o stałej eksploatacji przemysłowej

Turystyka a krajobraz

Danuta Ptaszycka-Jackowska

„Turystyka – podróże odbywane dla przyjemności, wypoczynku lub leczenia – piesze lub jakimikolwiek środkami komunikacji”

(Międzynarodowy Słownik Turystyczny)

Miarą atrakcyjności terenów turystycznych są ich walory krajobrazowe, środowiskowe, miejsca lub obiekty o cennych szczególnych oraz ustępność komunikacyjna i zagospodarowanie. Podczas gdy ustępność komunikacyjna i zagospodarowanie turystyczne są raczej elementami stałymi, to walory turystyczne oceniane są przeciwnie, zwykle bowiem poszukiwane są tereny o wartościach odmienne od tych, które cenią miejsce stałego zamieszkania i pracy. Jako najogólniejszy przykład można przytoczyć to, że ludność miast poszukuje terenów, w których decydującą rolę odgrywają elementy środowiska przyrodniczego, podapiarnym hasłem „słońce, woda, las”, natomiast ludność wiejska kieruje swoje zainteresowania turystyczne głównie do wielkich miast, co potwierdzają badania socjologiczne i statystyczne w Polsce i w innych krajach.

Ruch turystyczny rozwija się w kilku podstawowych formach:

- wypoczynkowa turystyka pobytowa związana z przebywaniem w jednej miejscowości przez okres wakacji czy urlopu,
- turystyka krajoznawcza i wędrownicza, której podstawowym elementem są wycieczki i wędrówki o charakterze poznawczym,
- turystyka specjalistyczna (taternictwo, speleologia, kajakarstwo, żeglarstwo itp.) oraz
- wypoczynek świąteczny.

Każda z tych form turystyki poszukuje dominanty innych walorów przy czym jedynie wypoczynek świąteczny ze względu na swą krótkotrwałość oraz różnorodność sposobów spędzania wolnego czasu nie ma zdecydowanego priorytetu wymagań. Podstawowe znaczenie dla turystyki mają następujące walory:

- wypoczynkowe: krajobraz, zalety klimatu, woda, las, niski stopień urbanizacji,
- krajoznawcze: osobliwości przyrody, zabytki kultury materialnej, zespoły krajobrazowe,
- specjalistyczne: cechy środowiska przyrodniczego umożliwiające uprawianie turystyki specjalistycznej.

We wszystkich typach walorów turystycznych występuje środowisko przyrodnicze, którego najistotniejszymi składnikami z punktu widzenia turystyki są rzeźba terenu, klimat, woda i szata roślinna. Niejako podsumowaniem tych elementów jest krajobraz, który można w tym przypadku określić jako krajobraz przyrodniczy, tworzony przez nie bezpośrednio lub pośrednio (np. klimat nie jest bezpośrednio elementem krajobrazu, ale wpływa i wpływa m.in. na ukształtowanie terenu, na roślinność). Współzależność składników środowiska przyrodniczego jest tak silna, że jakakolwiek zmiana jednego powoduje zachwianie równowagi, a przez to zmiany w środowisku i w efekcie końcowym – zmiany w krajobrazie.

Dla turystyki zasadnicze znaczenie ma stopień kontrastu w stosunku do miejsca stałego zamieszkania i pracy, unikalność, niecodziennosc, walory widokowe. Stąd na terenach najbardziej atrakcyjnych krajoznawczo obserwujemy wzmożony ruch turystyczny, który przez swą masowość i aktywność niejednokrotnie stanowi zagrożenie dla miejscowych wartości (przykłady najbardziej drastyczne to Morskie Oko w Tatrach oraz Ojcowski Park Narodowy).

Największe wymagania w stosunku do walorów środowiska przyrodniczego ma niewątpliwie wypo-

czynkowa turystyka pobytowa, której uczestnicy poszukują terenów najbardziej urozmaiconych, stwarzających potencjalne możliwości różnorodnego sposobu spędzenia czasu wypoczynku.

Dotychczas pobytowy ruch wypoczynkowy umieszczał się na najbardziej atrakcyjnych terenach i rozwijał na zasadzie tradycji i indywidualnej oceny. Obecna dynamika rozwoju ruchu turystycznego, przeładunek terenów tradycyjnych, rosnące zapotrzebowanie na nowe tereny, wzrastające wymagania odnośnie do dostępności komunikacyjnej i zagospodarowania turystycznego doprowadziły do konieczności ujęcia pod tym względem w pewne formy organizacyjne całego kraju, głównie w sensie przestrzennym. Należało skoordynować indywidualne oceny lokalne i stworzyć ogólnopolskie ramy, w których te oceny mogłyby się zmieścić. Dlatego też Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki – Zakład Zagospodarowania Turystycznego – przystąpił do opracowania kierunkowego planu zagospodarowania turystycznego Polski, którego jednym z podstawowych celów jest wyznaczenie terenów odpowiednich dla poszczególnych form turystyki. Część planu poświęconą wypoczynkowej turystyce pobytowej oparto na analizie walorów środowiska przyrodniczego Polski, jako elementu decydującego dla tego rodzaju turystyki. Ze względu na skalę planu analizę tę należy określić jako makroocenę środowiska.

Krajobraz w makroocenie środowiska dla turystyki

Przykładem makrooceny środowiska dla turystyki i roli krajobrazu, jaką w niej odegrał, jest studium środowiska² wykonane w ramach prac nad Kierunkowym Planem Zagospodarowania Turystycznego Polski. Studium obejmowało obszar Polski południowej (województwa: wrocławskie, opolskie, katowickie, krakowskie i rzeszowskie), a celem jego była ocena warunków naturalnych środowiska dla wypoczynkowej turystyki pobytowej i wyznaczenie rejonów fizjograficzno-turystycznych. Podstawę opracowania stanowił podział tego obszaru na jednostki geograficzne, które w wyniku analizy zostały przetworzone w rejonów jednorodnych z punktu widzenia fizjograficznego i funkcji turystycznych. Wobec specyfiki tego obszaru (który obejmuje również tereny górskie i podgórskie) szczególną uwagę zwrócono na te tereny, które znajdują się powyżej 200 m n.p.m., ponieważ pobliskie niższe położone obszary są znacznie mniej atrakcyjne. W analizie pominięto tereny silnie zurbanizowane i rejonów uprzemysłowionych, jak również strefy większych miast, w których przede wszystkim powinien rozwijać się wypoczynek świąteczny.

Na terenach stanowiących potencjalną strefę zainteresowań wypoczynkowej turystyki pobytowej przedmiotem oceny były takie elementy środowiska geograficznego, które decydują o walorach wypoczynkowych danego rejonu: warunki makroklimatyczne, wynikające z położenia nad poziomem morza, rzeźba terenu (różnice wysokości względnych), wody powierzchniowe odpowiednie dla kąpiel, uprawiania sportów wodnych, wody o walorach leczniczych (źródła mineralne) oraz lasy. Osobno wydzielono grupę walorów krajoznawczo-widokowych.

Ze względu na skalę opracowania (1:300 000) ocenę przeprowadzono metodą uproszczonej punktacji (odpowiednio do wartości danego elementu 1–2 pkt, a dla walorów krajoznawczo-widokowych wobec ich znaczenia i różnorodności 1–4 pkt). Metoda ta, niewątpliwie dyskusyjna, wydawała się jedyną umożliwiającą w tych warunkach stosunkowo obiektywne porównanie rejonów fizjograficzno-turystycznych oraz wydzielenie 3 grup (klas) rejonów:

grupa I – tereny o wybitnych walorach wypoczynkowych (10 – 13 pkt),

grupa II – tereny o bardzo korzystnych walorach wypoczynkowych (7 – 9 pkt),

grupa III – tereny o dobrych walorach wypoczynkowych (4 – 6 pkt).

Tereny o wartości od 1 do 3 pkt uznano za mało atrakcyjne dla potrzeb wypoczynkowej turystyki pobytowej.

W analizie nie przeprowadzono osobnej punktacji terenów odnośnie do możliwości uprawiania sportów zimowych, a tym samym odpowiednich dla turystyki pobytowej i w sezonie letnim i w sezonie zimowym, ponieważ elementy oceny zostały zawarte w określeniu warunków makroklimatycznych oraz rzeźby terenu i taka punktacja spowodowałaby nieporównywalność wyników dla sezonu pod-

stawowego, jakim jest okres letni. Stąd w zestawieniach i opracowaniach graficznych tereny odpowiednie dla turystyki zimowej zostały tylko specjalnie oznaczone.

Przy ocenie wybranych elementów środowiska geograficznego stosowano następujące kryteria:

– **Warunki makroklimatyczne.** W terenach górskich i podgórskich warunki te wynikają z wysokości położenia nad poziomem morza i ujęć je można w piętra klimatyczne. Najlepsze warunki klimatyczne dla turystyki pobytowej ograniczone są warstwicami 350–700 m n.p.m., z tym że z punktu widzenia klimatologii lekarskiej optymalne warunki istnieją na wysokości 500–600 m n.p.m. Wysokość, a tym samym i klimat mają bezpośredni i decydujący wpływ na okres trwania sezonu turystycznego. Powyżej 500 m n.p.m. na obszarach o zróżnicowanej rzeźbie terenu, istnieją na ogół korzystne warunki dla turystyki i sportów zimowych (grubość pokrywy śnieżnej i okres jej zalegania). Na tych podstawach przyjęto dla obszarów położonych powyżej 500 m n.p.m. 2 pkt, a dla terenów znajdujących się na wysokości 200–500 m n.p.m. – 1 pkt.

– **Rzeźba terenu.** Decyduje ona o wartościach krajoznawczych, wpływa na mikroklimat lokalny i warunkuje możliwości uprawiania niektórych sportów zimowych i turystyki specjalistycznej (nurciarstwo zjazdowe, wspinaczka, speleologia). Stąd ustalono dla terenów charakteryzujących się wysokościami względnymi powyżej 100 m – 2 pkt, a od 50 – 100 m – 1 pkt.

– **Wody powierzchniowe i lecznicze.** Były one klasyfikowane z punktu widzenia przydatności dla kąpiel i uprawiania sportów wodnych (kajakarstwo, żeglarstwo) oraz walorów leczniczych (źródła mineralne). Do wód nadających się do kąpiel zaliczono ciek i zbiorniki wodne czyste względnie o zanieczyszczeniu 1–2 klasy (założono, że w okresie kierunkowym możliwe będzie doprowadzenie ich do stanu czystości). Ze względu na możliwości piętrzenia i ujmowania wód (jazzy, zapory, baseny przepływowe itp.) uznano, że większość cieków wodnych terenów górskich i podgórskich będzie się nadawała do kąpiel.

Do wód odpowiednich dla sportów wodnych zaliczono naturalne i sztuczne zbiorniki wodne i większe rzeki. Natomiast klasyfikacja z punktu widzenia wód o walorach leczniczych (źródła mineralne) dotyczyła tych terenów, na których eksploatacja wód mineralnych istnieje lub jest przewidziana w długofalowych planach gospodarczych; pominięto źródła nie rozeznane lub o małej wydajności.

Za każdy z wymienionych typów przydatności wody przyznawano w klasyfikacji 1 pkt.

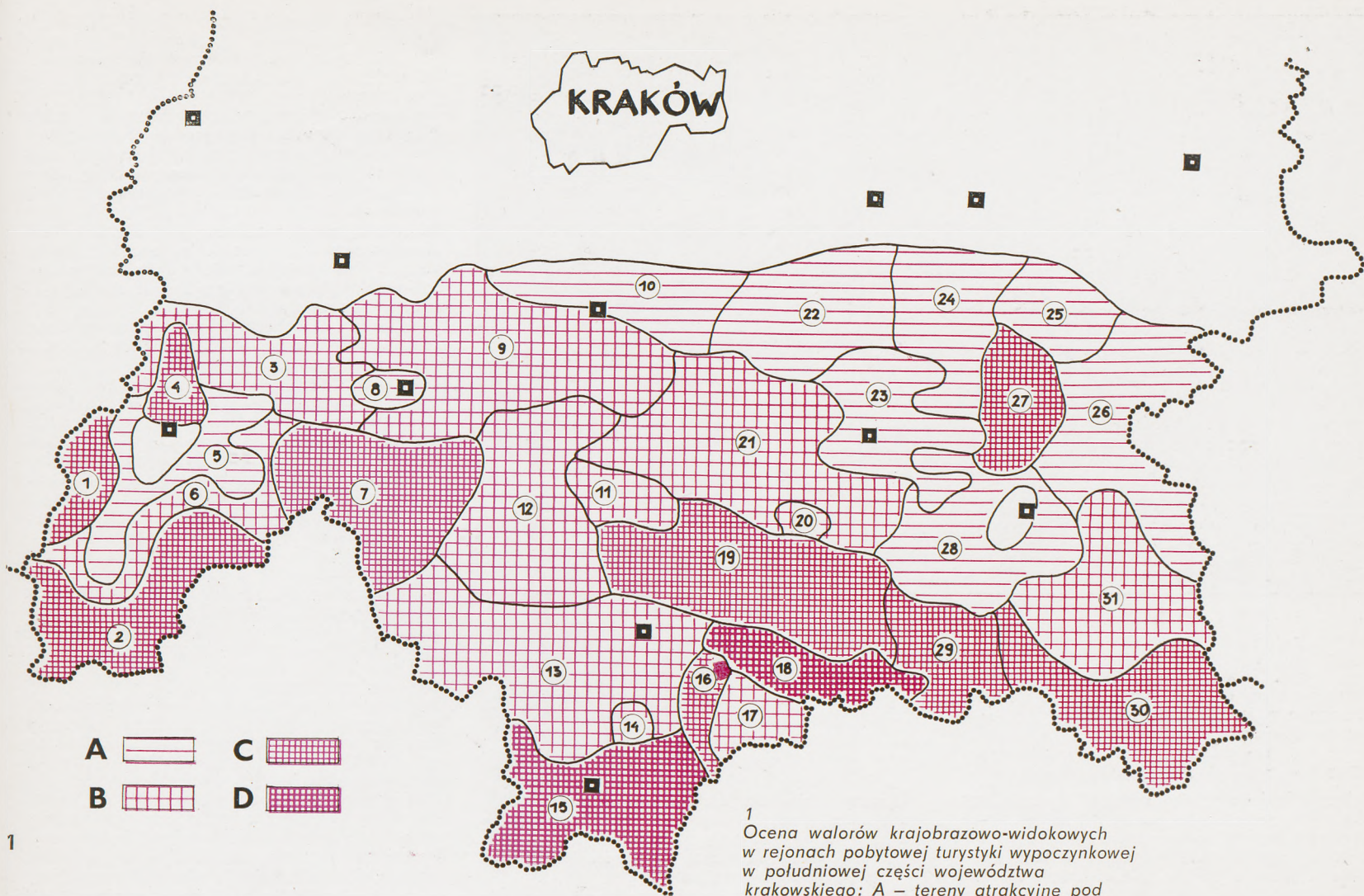
– **Lasy.** Z ogólnej powierzchni leśnej wydzielono te zespoły, które ze względu na typ siedliska oraz stan i skład drzewostanu odznaczają się dobrymi (1 pkt) lub wybitnymi (2 pkt) walorami wypoczynkowymi. Dodatkowo 1 pkt otrzymały rejonów, w których znajdują się parki narodowe stanowiące obiekty szczególnie atrakcyjne.

– **Walory krajoznawczo-widokowe.** Klasyfikacja walorów krajoznawczo-widokowych zawiera zawsze największą dawkę subiektywizmu, a jednocześnie walory te mają bardzo duże znaczenie dla turystyki. Stąd odstąpiono od zasady dwustopniowości klasyfikacji na rzecz większego zróżnicowania, które było tym bardziej konieczne, że tereny górskie i podgórskie odznaczają się bogactwem krajoznawczym. Specjalnie wyróżniono zespoły krajoznawczo-widokowe o unikalnych wartościach w skali kraju (np. Tatry, Pieniny z przełomem Dunajca), które otrzymały po 4 pkt. Pozostałe obszary podzielono na 3 klasy atrakcyjności, starając się grupować rejonów o podobnych wartościach krajoznawczo-widokowych. Do najwyższej klasy zaliczono m.in. zbiorniki wodne, które ze względu na niepowtarzalność występowania na terenach górskich i podgórskich stanowią ciekawe obiekty krajoznawczo-widokowe.

Najbardziej dyskusyjnym momentem klasyfikacji była ocena obszarów, które nie są atrakcyjne krajoznawczo, ale z których roztaczają się piękne widoki (np. Kotlina Żywiecka, Kotlina Nowotarska). Kompromisowo więc przyznano tego typu obszarom po 2 pkt.

W ogólnym problemie „turystyka a krajobraz” nie wystarcza samo wyznaczenie terenów atrakcyjnych dla turystyki taką czy inną metodą, w takiej czy innej skali. Na podstawie obserwacji obecnego ruchu turystycznego stwierdzić można konieczność ochrony krajoznawczo dla turystyki i przed turystyką.

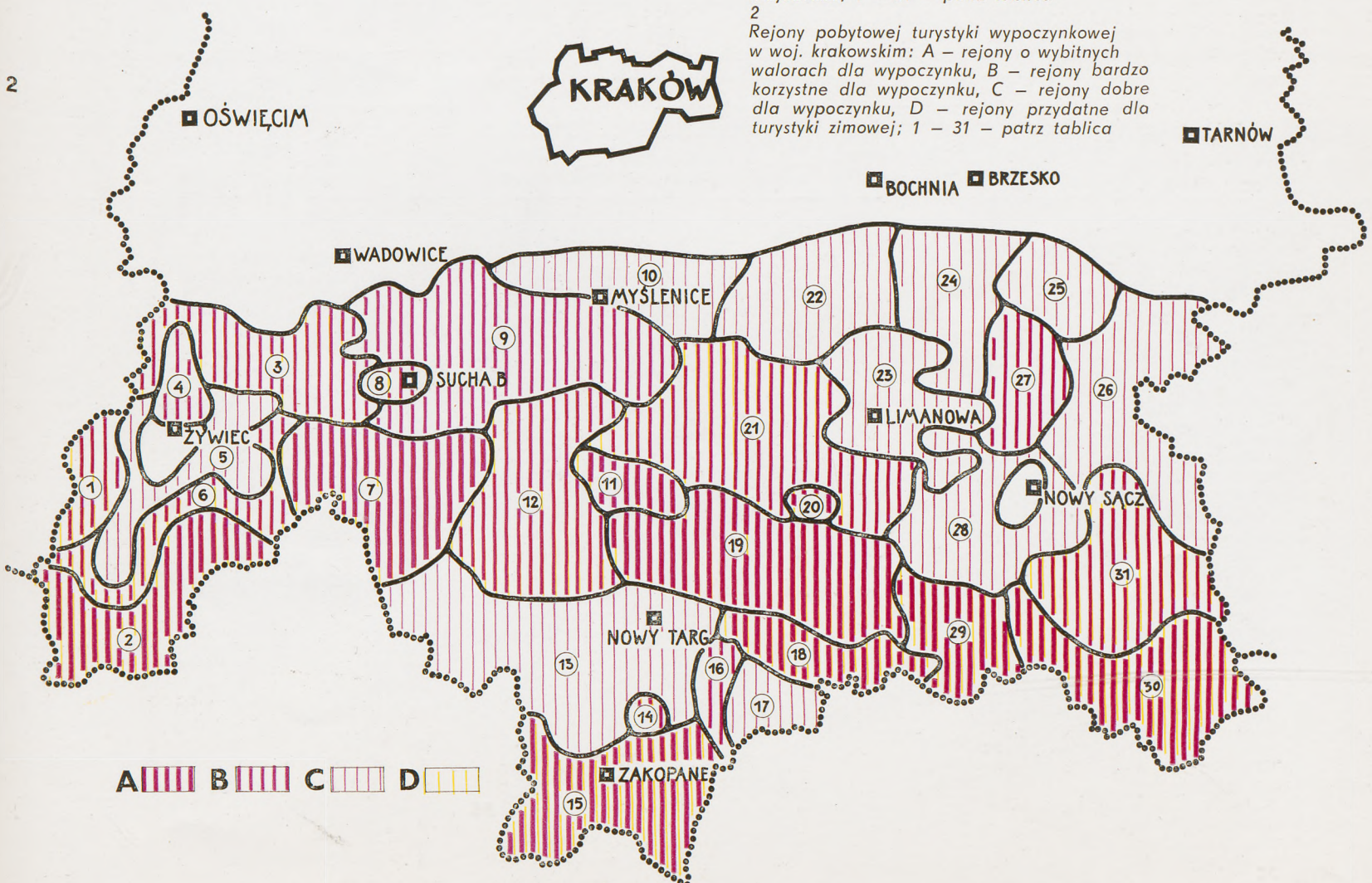
KRAKÓW

1
Ocena walorów krajobrazowo-widokowych w rejonach pobytowej turystyki wypoczynkowej w południowej części województwa krakowskiego: A – tereny atrakcyjne pod względem krajobrazu, B – tereny bardzo atrakcyjne, C – tereny wybitnie atrakcyjne, D – tereny o unikalnych wartościach krajobrazu; 1 – 31 – patrz tablica

2
Rejony pobytowej turystyki wypoczynkowej w woj. krakowskim: A – rejony o wybitnych walorach dla wypoczynku, B – rejony bardzo korzystne dla wypoczynku, C – rejony dobre dla wypoczynku, D – rejony przydatne dla turystyki zimowej; 1 – 31 – patrz tablica

KRAKÓW

3

3
Gorce – zespół o wysokim stopniu
atrakcyjności krajobrazowo-widokowej
Fot. St. Mularz

Ochrona krajobrazu dla turystyki i przed turystyką

Szybko postępująca urbanizacja i industrializacja naszego kraju powoduje znaczne zmiany środowiska w wielu rejonach oraz kurczenie się terenów o walorach turystycznych, zwłaszcza wypoczynkowych. Z drugiej strony rośnie zapotrzebowanie na te tereny wobec ogromnego rozwoju wszystkich form turystyki. Konieczna jest więc ochrona tych terenów.

Ochronę krajobrazu dla turystyki można określić z punktu widzenia przestrzennego jako makroochronę i mikroochronę. Makroochrona to ochrona krajobrazu większych obszarów dyktowana przez jednostki nadrzędne, np.:

- unikalne zespoły pierwotnego krajobrazu objęte przez Zarząd Ochrony Przyrody Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Leśnego ochroną przyrody jako parki narodowe i rezerwy, na ogół dostępne do zwiedzania dla turystów,

- rozwijana obecnie przez ZOP MLiPD akcja tworzenia parków krajobrazowych, którymi objęte będą tereny o atrakcyjnych walorach krajobrazu i gdzie będą się rozwijać funkcje turystyczne,
- wyznaczenie w ramach kierunkowego planu zagospodarowania turystycznego Polski (Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki) rejonów turystycznych, co stworzy podstawy ochrony wartości środowiska i krajobrazu na tych terenach.

Ponadto ogromne możliwości makroochrony krajobrazu stwarza planowanie regionalne i ogólna polityka lokalizacyjna. Na pograniczu makroochrony i mikroochrony krajobrazu znajduje się oddziaływanie planowania miejscowego, które poprzez projektowanie i decyzje o lokalizacji szczegółowej wywiera niejednokrotnie zasadniczy wpływ na krajobraz.

Obok makroochrony krajobrazu równie istotna, a chyba bardziej odczuwalna przez turystykę, jest ochrona krajobrazu w sensie mikroprzestrzennym, związana głównie z miejscowościami turystycznymi i miejscami przebywania turystów w ogóle. Dotyczy to przede wszystkim lokalizacji pojedynczych obiektów przemysłowych, nie związanych bezpośrednio z turystyką i wywierających szkodliwy wpływ na środowisko, a tym samym na krajobraz. Analogicznie bardzo łatwo jest zepsuć krajobraz niewłaściwą zabudową zarówno pod względem jej lokalizacji, jak i rozwiązań architektonicznych. Również nie bez wpływu na krajobraz pozostaje sposób prowadzenia dróg i zagospodarowania ich poboczy, sposób prowadzenia linii wysokiego napięcia, budowa masztów telewizyjnych itd.

Przykłady ochrony krajobrazu w mikroprzestrzeni można mnożyć i dojść do takich detali, jak ławka, kosz na śmieci, drogowy znak, tablica informacyjna – ich prawidłowego rysunku, koloru i sposobu ustawienia.

Istotny jest również sposób pokazania turystyce krajobrazu szczególnie poprzez prowadzenie dróg krajobrazowo-widokowych, których jest w Polsce bardzo mało, odpowiednie zagospodarowanie miejsc widokowych, właściwe prowadzenie szlaków turystycznych (niekoniecznie granią szczytową całkowicie zalesioną, ale przez polany z widokami), takie sytuowanie turystycznych obiektów budowlanych, które zapewni rozległe widoki na otaczający krajobraz.

Punktacja i klasyfikacja wyznaczonych rejonów fizjograficzno-turystycznych dla turystyki pobytowej na obszarze województwa krakowskiego

Lp.	Rejon	Powierz- chnia rejonu km²	Elementy kwalifikacyjne							Suma punktów	Klasa rejonu	Przydat- ność dla sportów zimowych
			klimat	rzeźba terenu	woda dla celów			lasy	walory krajobr.- widoko- we			
					kąpielis- kowych	sportów wodnych	leczni- czych					
1	Szczyrk-Przysłop (cz. w woj. katowickim)	90	2	2	1	—	—	1	3	9	II	x
2	Zach. cz. Beskidu Żywieckiego	300	2	2	1	—	—	2	3	10	I	x
3	Beskid Mały	300	2	2	—	—	—	1	2	7	II	x
4	Jezioro Żywieckie	65	1	2	1	1	—	1	3	9	II	—
5	Kotlina Żywiecka (bez Żywca)	189	1	1	1	—	—	—	1	4	III	—
6	Podnóże Beskidu Żywieckiego	178	2	2	1	—	—	2	2	9	II	x
7	Babia Góra	329	2	2	1	—	—	2+1	3	11	I	x
8	Sucha Beskidzka	35	1	2	1	—	—	—	1	5	III	x
9	Beskid Makowski	532	2	2	1	—	—	1	2	8	II	—
10	Myślenicki	210	1	1	1	—	—	1	1	5	III	—
11	Rabka	76	2	2	1	—	1	2	2	10	I	x
12	Orawsko-Jordanowski	393	2	2	1	—	—	1	2	8	II	x
13	Podhalański	572	2	1	1	—	—	—	2	6	III	—
14	Poronin	22	2	1	1	—	—	—	2	6	III	x
15	Tatrzański	324	2	2	1	—	1	2+1	4	13	I	x
16	Dolina Białki	71	2	1	1	—	—	—	3	7	II	—
17	Spiski	79	2	1	1	—	—	—	2	6	III	—
18	Pieniński	153	2	2	1	1	1	1+1	4	13	I	x
19	Gorczański	467	2	2	1	—	—	2	3	10	I	x
20	Szczawa	19	2	2	1	—	1	2	2	10	I	x
21	Beskid Wyspowy	512	2	2	1	—	—	2	2	9	II	x
22	Górna Stradomka	277	1	1	1	—	—	—	1	4	III	—
23	Limanowski	239	1	2	1	—	—	1	1	6	III	—
24	Górna Uswica	224	1	1	1	—	—	—	1	4	III	—
25	Kotlina Zakliczyńska	132	1	1	1	—	—	—	1	4	III	—
26	Zach. cz. Pogórza Ciężkowic- kiego	378	1	1	1	—	—	1	1	5	III	—
27	Jezioro Rożnowskie	157	1	2	1	1	—	1	3	9	II	—
28	Kotlina Sądecka	295	1	1	1	1	—	—	1	5	III	—
29	Zach. cz. Beskidu Sądeckiego	177	2	2	1	—	—	2	3	10	I	x
30	Krynicki	348	2	2	1	1	1	2	3	12	I	x
31	Płn.-wsch. cz. Beskidu Sądeckiego	339	2	2	1	—	—	1	2	8	II	x

I w tym miejscu zaczyna się proces odwrotny: konieczność ochrony krajobrazu przed turystyką. Mimo, że turystyka poszukuje najbardziej atrakcyjnych terenów, nie pozostaje ona bez wpływu na krajobraz, i to wpływu szkodliwego. Wpływ ten wywierany jest dwutorowo – z jednej strony powoduje go masowy ruch turystyczny koncentrujący się na niewielkich na ogół przestrzeniach, a z drugiej zagospodarowanie turystyczne, które w danym rejonie albo wyprzedza ruch turystyczny w czasie i przestrzeni (co należy uznać za właściwe), albo idzie w ślad za nim. Częściowo problemy masowego ruchu turystycznego mogą być rozwiązane przez właściwą jego organizację, ale w zasadzie sprawa wyeliminowania szkodliwego wpływu turystyki na krajobraz należy do tych, którzy zajmują się planowaniem przestrzennym i projektowaniem architektonicznym.

Prawidłowego rozwiązania funkcjonalnego i przystosowania terenów dla turystyki wymagają szczególnie tereny licznie odwiedzane przez turystów, głównie zaś rejon wypoczynku świątecznego. Niezorganizowanie przestrzenne terenu pod tym kątem powoduje pełną swobodę penetracji i w konsekwencji doprowadza do zniszczenia cennych walorów. Klasycznymi już przykładami są Morskie Oko, które w lecie – w niedzielę – odwiedzane jest przeciętnie przez 25–30 tys. osób (w sezonie letnim ok. 2 mln osób!), Giewont, na który w niedzielę letnią wchodzi ok. 9 tys. osób, wreszcie Ojcowski Park Narodowy o pow. 1440 ha, odwiedzany właściwie tylko w okresie letnim przez ok. 250 tys. osób, głównie uczestników wypoczynku świątecznego.

W takich przypadkach konieczna jest organizacja funkcjonalno-przestrzenna danego obiektu i jego otoczenia, jak np. znany plan zagospodarowania Ojcowskiego Parku Narodowego, plan zagospodarowania Narodowego Parku Kampinoskiego i projekt studialny Jurajskiego Parku Krajobrazowego. Są to przykłady makroochrony krajobrazu przed turystyką z jednoczesnym przystosowaniem terenów dla ruchu turystycznego, którego nie można wyeliminować całkowicie, lecz który trzeba ująć we właściwe ramy przestrzenne.

Podobne cele ma aktywizacja pasa Witów–Bukowina–Głodówka i Gorców (odciążenie Zakopanego) oraz zamknięcie ruchu kołowego do Morskiego Oka i budowa pawilonu gastronomicznego na Polanie Włosienica (ograniczenie masowego ruchu do Morskiego Oka i skrócenie czasu przebywania tam turystów).

Niejednokrotnie program zagospodarowania turystycznego³ danej miejscowości czy rejonu jest bardzo szeroki i jego lokalizacja powoduje znaczne przekształcenia w różnorodnych funkcjach, jak również zasadnicze zmiany krajobrazu. Zmiany te zależą nie tylko od wielkości programu zagospodarowania turystycznego, ale przede wszystkim od sposobu jego lokalizacji, formy architektoniczno-przestrzennej i funkcjonalności układu.

Równie istotna jest mikroochrona krajobrazu przed turystyką. W zakres jej wchodzi zagadnienie prawidłowej lokalizacji poszczególnych elementów zagospodarowania turystycznego, właściwe ich zaprogramowanie pod względem wielkości i funkcji oraz nadanie im odpowiedniej formy architektonicznej, co w sumie określić można jako wkomponowanie w krajobraz, ale w bardzo szerokim i wszechstronnym ujęciu. Przykładów nieuwzględnienia tych czynników jest wiele, a szereg realizacji wywołał i wywołuje nadal dyskusje, przy czym najwięcej jej jest wokół obiektów lokalizowanych poza terenami osiedleńczymi. Obecnie coraz powszechniejszym tematem są kolejki i wyciągi turystyczne, bez których nie może się obyć nowoczesna turystyka. Wylania się tu problem ich lokalizacji i wkomponowania w krajobraz, a przede wszystkim funkcjonalnego rozwiązania tere-
tenu, do którego dowodzi się turystów.

Paradoksalne właściwie zestawienie – ochrona krajobrazu dla turystyki i przed turystyką – jest rzeczywiste i trzeba, by prawidłowe funkcje i formy zlikwidowały ten paradoks.

Przypisy:

1 B.O. Rogalewscy: Walory turystyczne Polski. Skrypt. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Wrocław 1965 r.

2 Studium wykonano w Pracowni Krakowskiej Zakładu Zagospodarowania Turystycznego GKKFiT. Autorzy: mgr Antoni Jackowski i mgr inż. Danuta Ptaszycka. Skala opracowania 1:300 000.

3 Podstawowe typy bazy turystycznej: noclegowa, żywieniowa, komunikacyjna i towarzysząca.

Urządzenia turystyczne w ZSRR

(Korespondencja własna)

Mirosław Baranowski

Turystyka w Związku Radzieckim to jedna z najbardziej popularnych form odpoczynku szerokich mas ludności. Rozwojowi turystyki w tym kraju sprzyja wyjątkowa różnorodność i niezwykłość przyrody, bogata historyczna i kulturalna spuścizna, dużo niezwykle ciekawych obiektów socjalistycznego budownictwa, wzrost dobrobytu mas pracujących oraz umożliwienie wszystkim pracującym otrzymania corocznie płatnych urlopów i ulgowych przejazdów turystycznych. Przeciętna liczba osób uprawiających turystykę wynosi ponad 50 mln rocznie. Ogólnie w Związku Radzieckim wybudowano ponad 500 baz turystycznych, ok. 6000 uzdrowiskowych ośrodków turystycznych, stworzono całą sieć hoteli, moteli i campingów, baz turystycznych i obozów dla dzieci. Program KPZR przewiduje dalszą rozbudowę urządzeń turystycznych. Plany te są sukcesywnie wprowadzane w życie.

W ZSRR istnieją dwie organizacje formy turystyki – planowana i indywidualna. Rozwijają się też różne rodzaje turystyki: piesza, narciarska, wodna, samochodowa, motocyklowa, rowerowa, kolejowa i lotnicza. Nomenklaturą urządzeń turystycznych objęte są: hotele turystyczne, bazy turystyczne, schroniska i baraki, motele i campingi, obozy dziecięce.

Optymalna liczba miejsc w hotelu turystycznym wynosi od 500 do 1000 miejsc, w bazie turystycznej od 300 do 500, a w motelach i campingach od 200 do 400 miejsc.

W ostatnich latach w ZSRR prowadzone są prace nad projektami i budową wielkich ośrodków turystycznych na 3000 do 8000 miejsc, położonych przeważnie w wysokogórskich rejonach kraju, z którymi turystyka, zwłaszcza narciarska, jest orga-

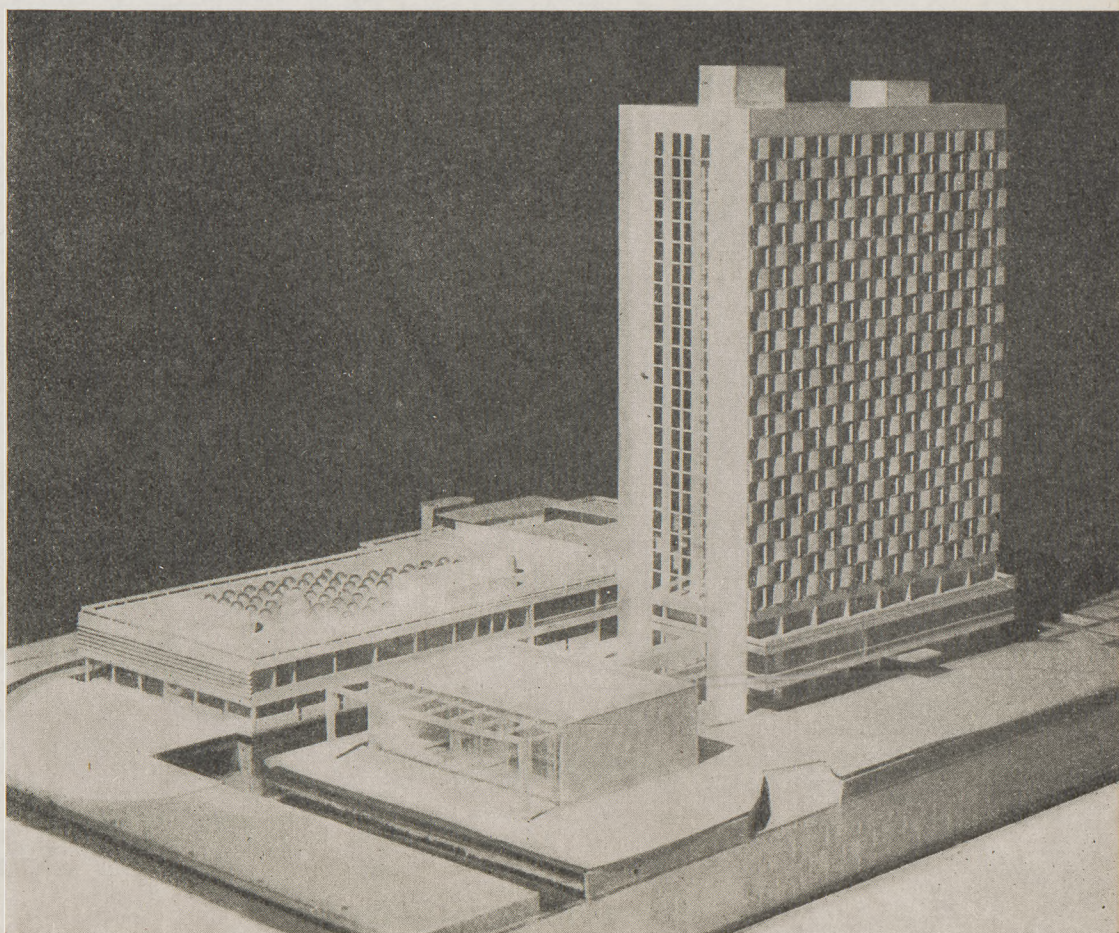
nicznie związana. Do pierwszych tego rodzaju realizacji należy zaliczyć bazy wczasowe, turystyczne, alpinistyczne i wysokogórskiego narciarstwa w Prielbrusie (Kabardińsko-Bałkarska ASRR), w Dombaju i Archyzie (Karaczewo-Czerkaski Autonomiczny Obwód), w Czymganie (Uzbeńska SRR) i przy górze Gawerla (Ukraińska SRR). Turystyczny ośrodek w Prielbrusie jest już wykorzystywany. W przyszłości projektuje się wybudowanie takich ośrodków w licznych górskich i nadmorskich rejonach kraju.

W kompleksie urządzeń turystycznych znajdują się restauracje, bazy turystyczne, motele, campingi oraz urządzenia sportowe: stadiony, baseny, trampoliny i in., które dają możliwość urozmaiconego wypoczynku turystom, jak również pozwalają organizować treningi i zawody. Specjalną uwagę zwraca się na urządzenia wyciągów linowych dla narciarzy. Na trasach turystycznych budowane są schroniska i specjalne baraki.

Ostatnio obserwuje się tendencję do wprowadzania w obiektach turystycznych większego komfortu i wygod. Osiąga się to przez odpowiednie urządzenie pokoiów sypialnych, podniesienie poziomu wyposażenia, powiększenie powierzchni ogólnie używanych pomieszczeń, wprowadzenie nowoczesnego umeblowania i sposobu oświetlenia, staranne wykończenie itp.

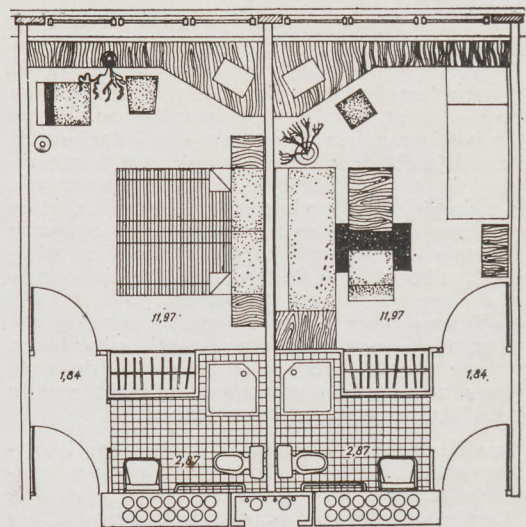
W większych obiektach turystycznych znajdują się następujące pomieszczenia: pokoje jadalne, sale do wygłaszania odczytów, organizowania imprez kulturalno-artystycznych, koncertów, wyświetlania filmów, salony, halle. Osobno sytuuje się grupę pomieszczeń o specjalnym przeznaczeniu, w których organizuje się pogawędki z turystami, przeprowadza się konsultacje, opracowuje marszruty wycieczek. W hotelach turystycznych sale jadalne i restauracje mogą przyjąć wszystkich wycieczkowiczów jednocześnie, w pozostałych urządzeniach turystycznych żywienia organizuje się w 2 rzutach. Za podstawę do obliczania powierzchni sal jadalnych w restauracjach przyjęto 1,5 m², a stolówek z samoobsługą 1,8 m² na jedno miejsce siedzące. Przy obliczaniu pojemności sal, w których są organizowane rozrywki kulturalne, przyjmuje się 0,65 m² na 1 miejsce, zakładając, że frekwencja na sali będzie wynosiła od 70 do 100%.

Realizacja urządzeń turystycznych odbywa się w zasadzie według typowych projektów. Metoda ta skraca czas projektowania, obniża koszty oraz przyspiesza budowę baz turystycznych. Projekty indywidualne wykonywane są w szczególnych przypadkach. Przy projektowaniu urządzeń turystycz-

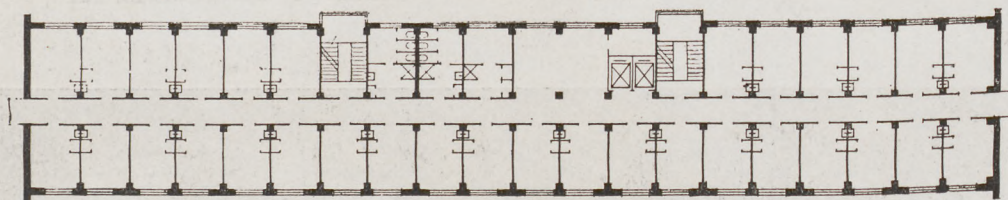
2

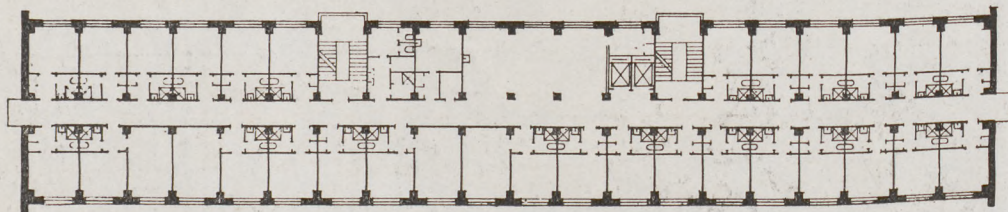
3

4

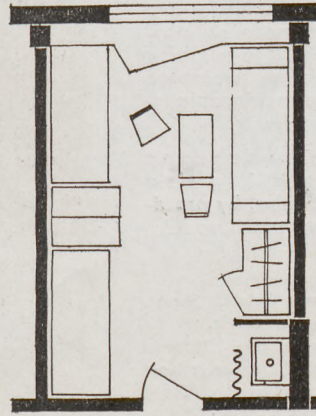
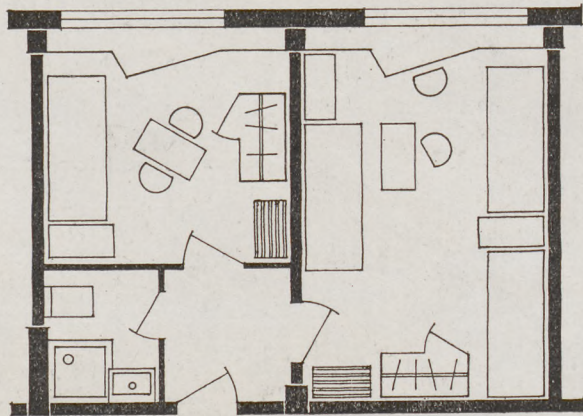
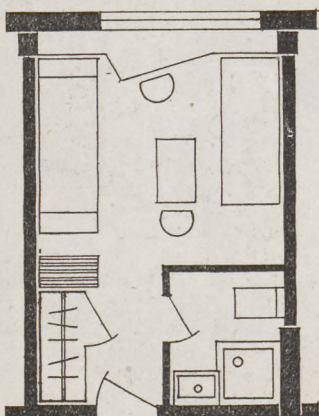
5

6

7

0 1 2 3 8

nych pożądaną jest, ażeby w ich architekturze były wykorzystane miejscowe i architektoniczno-budowlane tradycje oraz elementy ludowej dekoracyjnej sztuki. Takie ujęcie projektu umożliwia powiązanie budynków z istniejącą już zabudową, nadając oryginalny charakter poszczególnym bazom turystycznym na terenie tak wielkiego kraju, jakim jest Związek Radziecki. Spośród obiektów zbudowanych z uwzględnieniem miejscowych tradycji na szczególną uwagę zasługują bazy turystyczne w Jaremczu (okręg iwano-frankowski), w Sieniaku (okręg zakarpacki), w Tbilisi i Bakuriani (Gruzińska SRR), hotele turystyczne w Kaniewie i Kijowie. Rozmieszczanie urządzeń turystycznych odbywa się na zasadzie naukowo opracowanych planów z uwzględnieniem perspektyw rozwoju turystyki. Tworzenie baz dla turystyki zimowej umożliwia spędzanie urlopów wypoczynkowych w okresie zimowym.

W ZSRR stale są prowadzone naukowe badania nad ulepszeniem istniejących i tworzeniem nowych form w urządzeniach turystycznych. Naukowo-badawcze instytuty opracowują normatywy dokumentów, pomoce i informatory do projektowania, plany rozmieszczeń urządzeń turystycznych itd. Osiągnięcia naukowców, architektów i budowniczych – twórców urządzeń turystycznych, umożliwiają zrealizowanie obszernego programu budownictwa turystycznego zmierzającego do dalszego ulepszenia warunków odpoczynku mas pracujących Związku Radzieckiego.

9
10

1
Odessa. Makieta hotelu „Inturist” na 1340 miejsc. Autorzy architektki: I. Iwanow, A. Sencowa, N. Kuczerenko, W. Zawarowa; konstruktor: O. Skaczkow

2, 3
Kijów. Hotel „Inturist” na 504 miejsca. Autorzy architektki: N. Czmutina, W. Jelizarow, J. Czekaniuk, A. Aniszczenko, O. Stukałow; konstruktorzy: B. Bednarskij, A. Ignatiew, W. Fedorko, A. Bowerman, A. Kowalewa

2
Makieta

3
Fragment rzutu

4
Tbilisi. Hotel turystyczny „Iwerija” na 500 miejsc. Autor architektki: O. Kalandariszwili; konstruktor: N. Czanczalejszwili

5-8
Kijów. Hotel turystyczny „Družba” na 550 miejsc. Autor architektki: I. Wajner; konstruktor: T. Wołowik

5
Rzut piętra typowego

6
Rzut I piętra

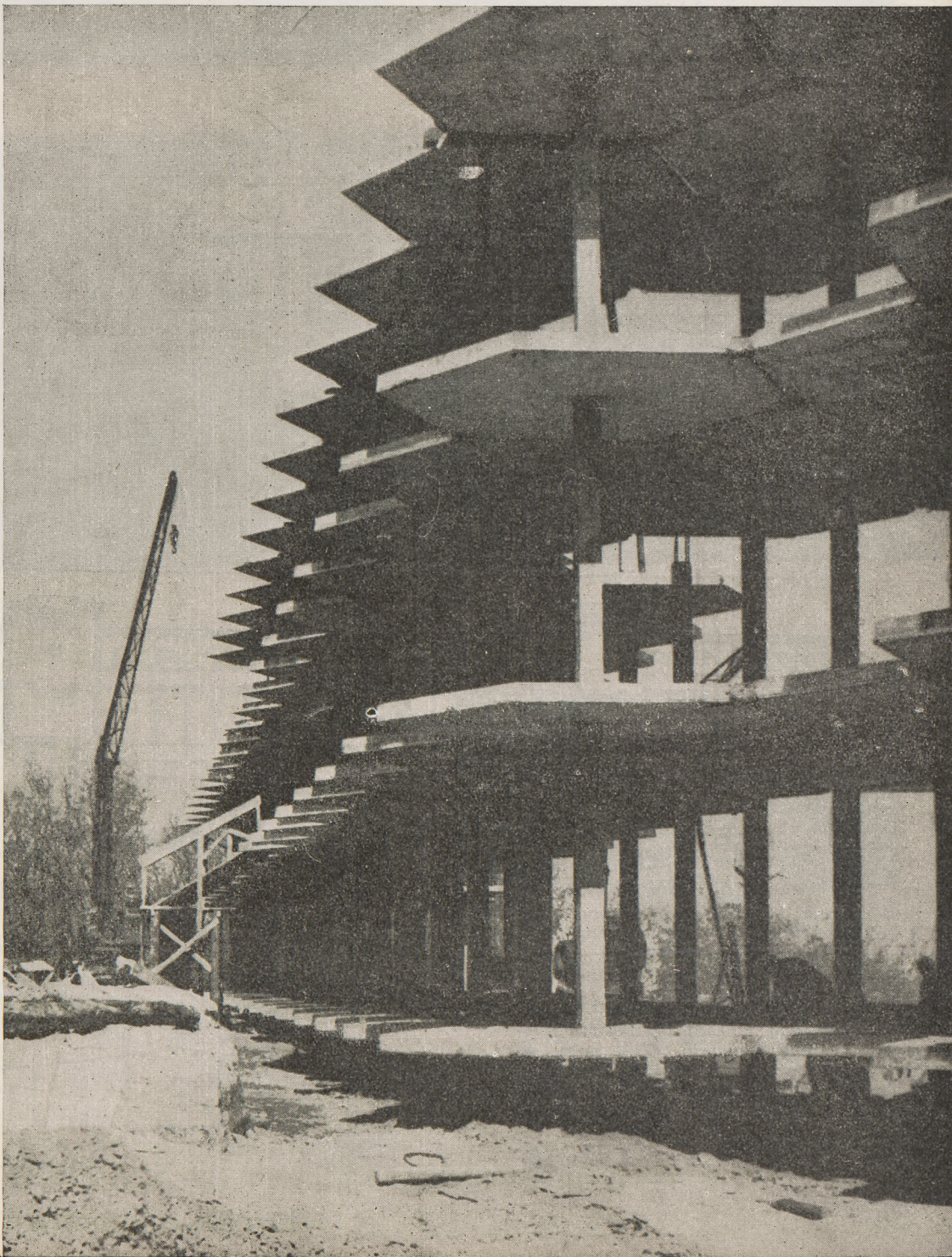
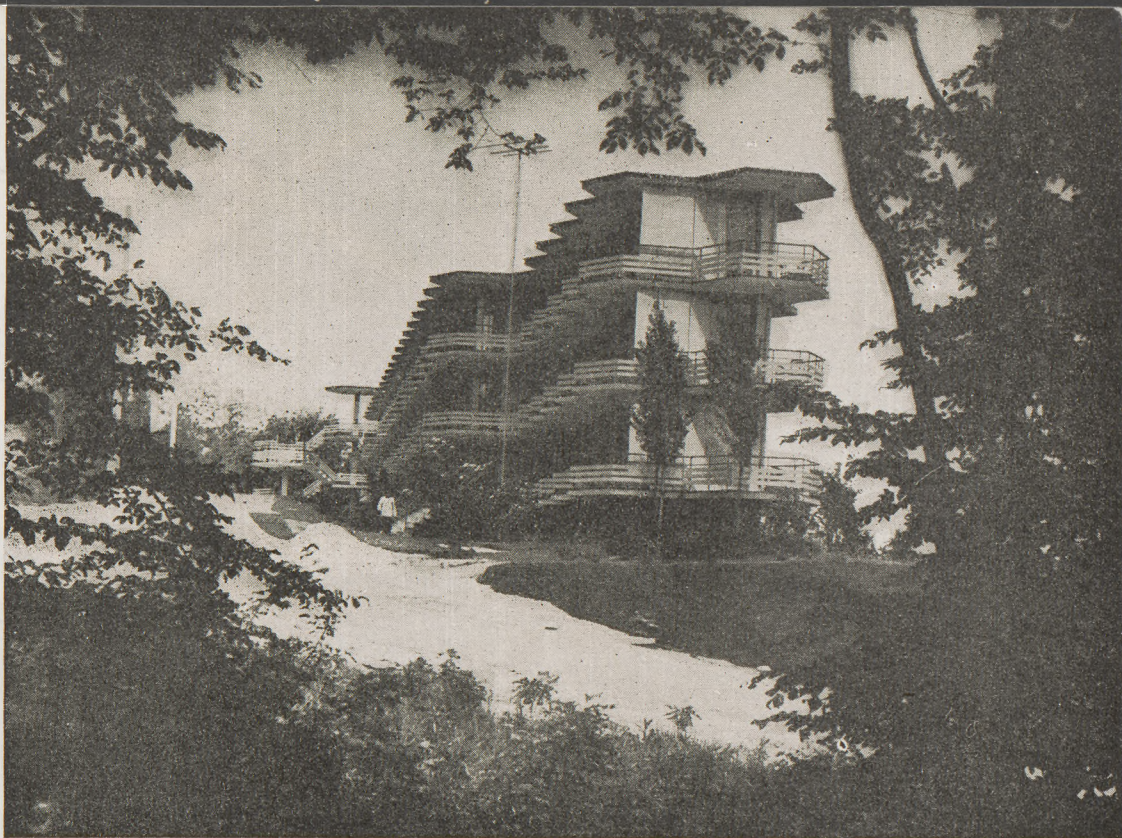
7
Widok budynku hotelowego

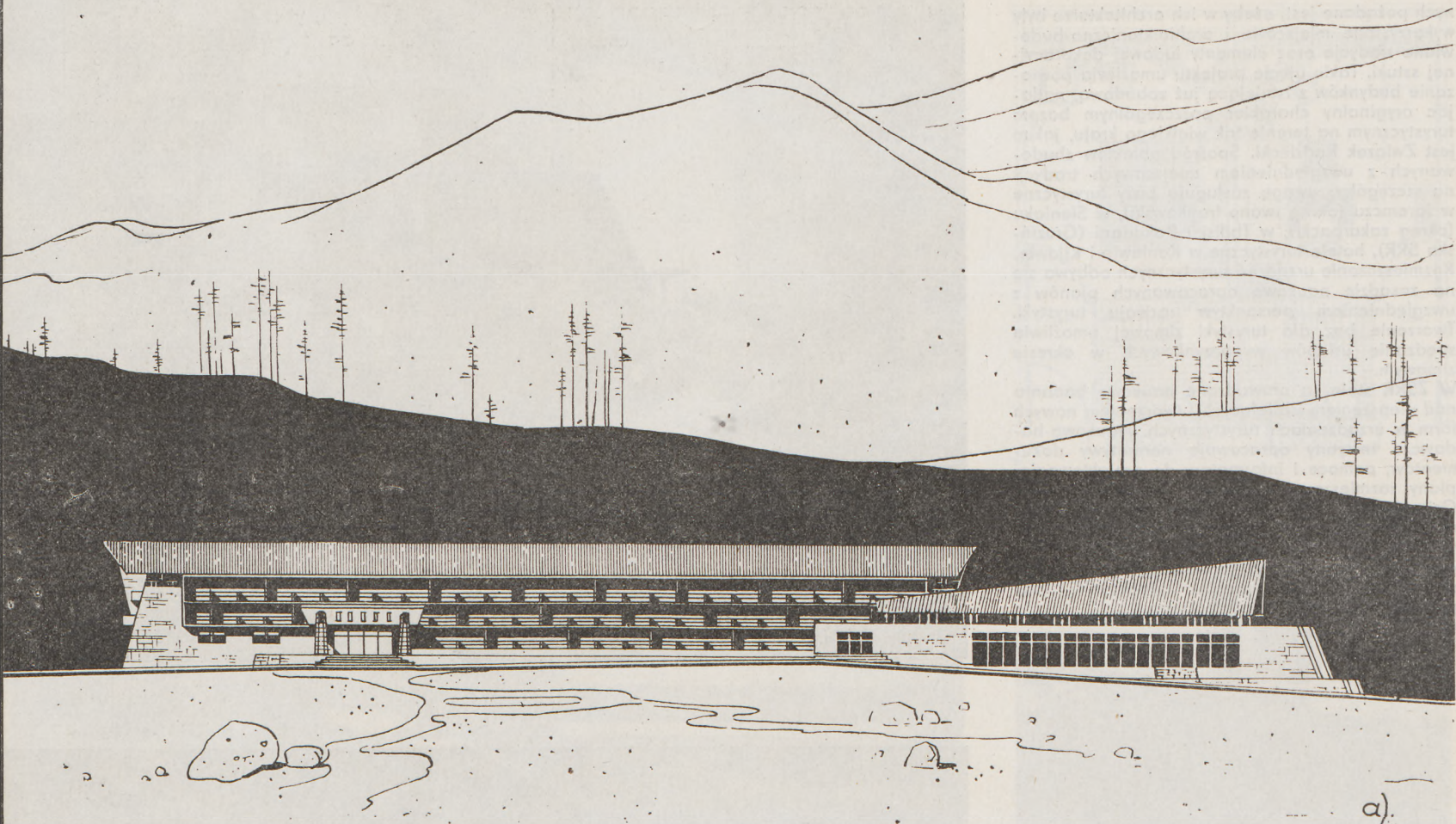
8
Rzuty pokoi sypialnych

9, 10
Kaniewo. Letni hotel turystyczny na 106 miejsc. Autorzy architektki: E. Gusiewa, A. Zubok, N. Czmutina, W. Sztolko; konstruktorzy: Ł. Dmitriew, A. Ignatjew, pod kierownictwem M. Grecziny

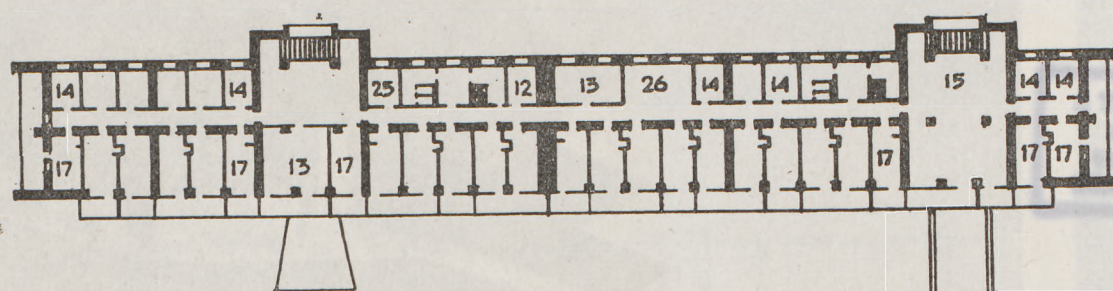
9
Widok

10
Montaż żelbetonowych elementów konstrukcji

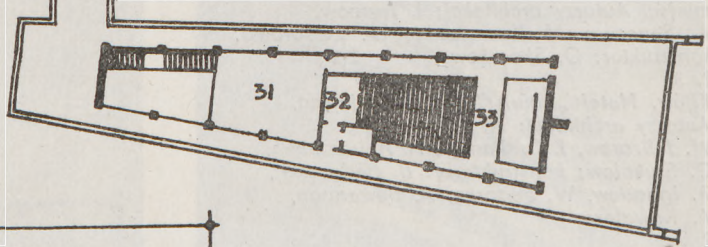

11

12

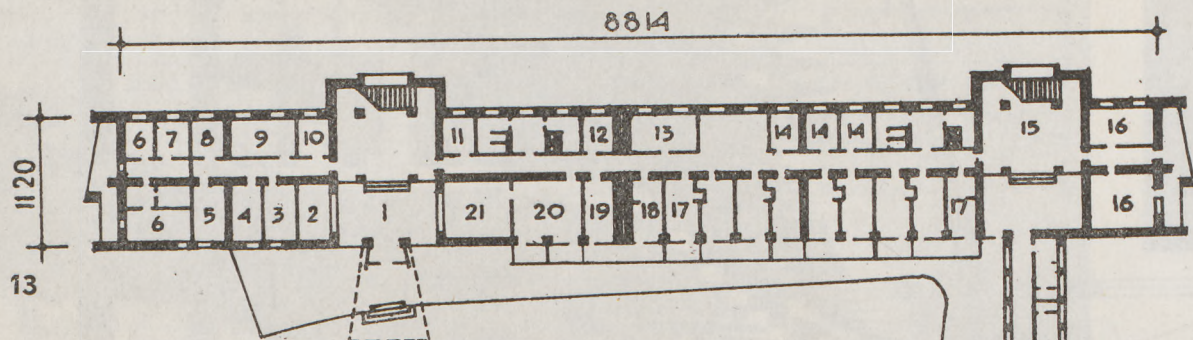

11 - 13
Bakuriani, uzdrowisko wysokogórskie. Baza
turystyczna z hotelem na 200 miejsc.
Autorzy architekci: G. Bakradze, G. Dża-
paridze, P. Kuparaszwilli, F. Chatiaszwili;
konstruktor: J. Furman

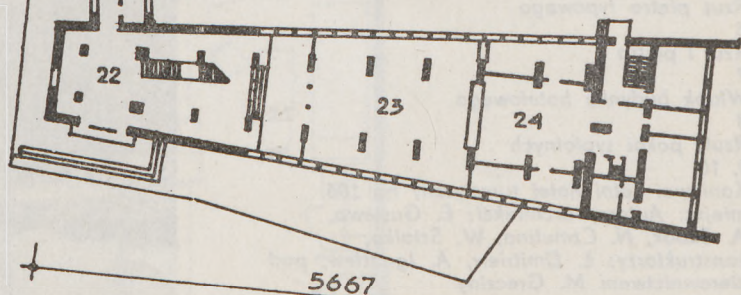
11
Elewacja frontowa

12
Rzut piętra. Objasnienia niżej

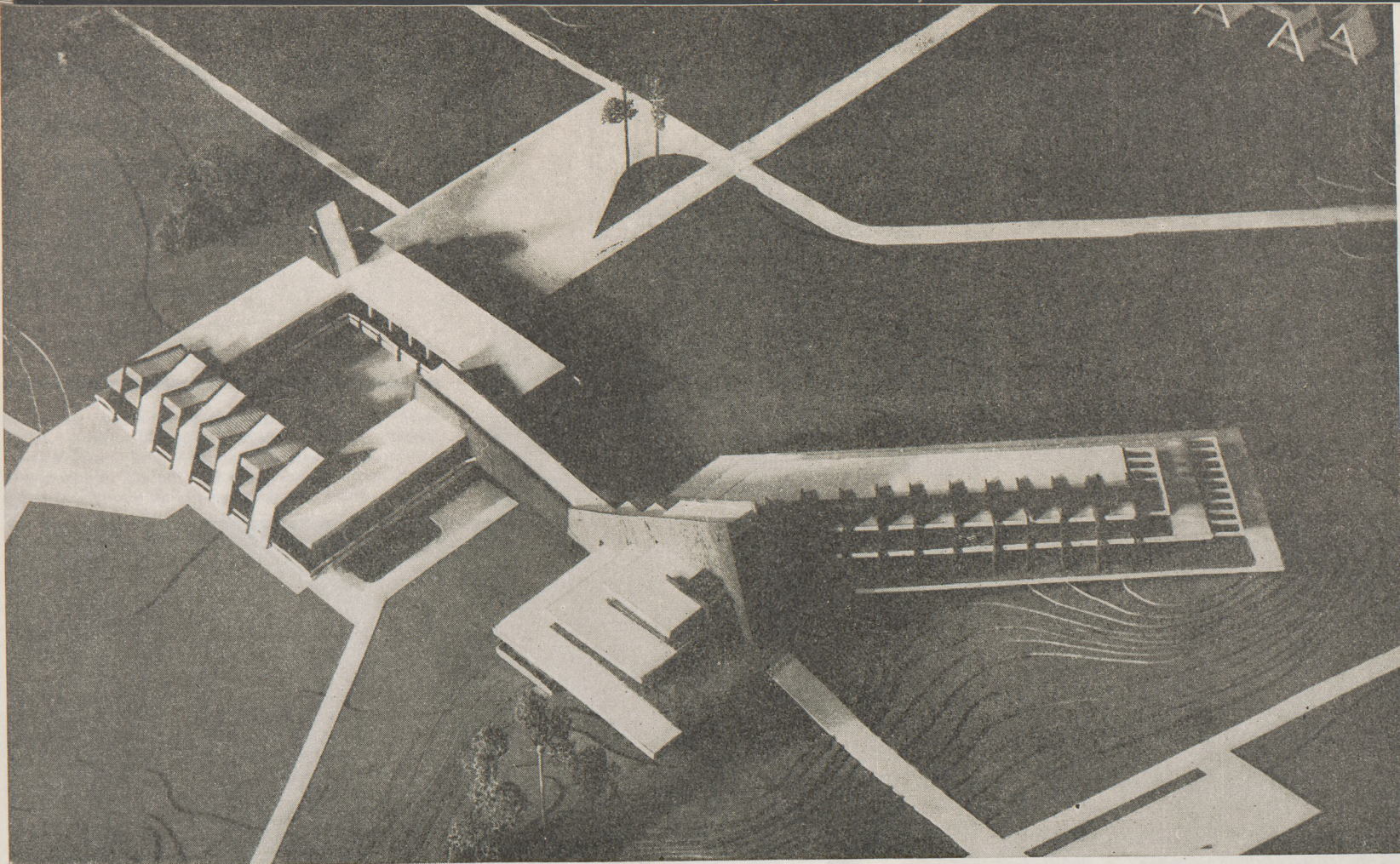
13

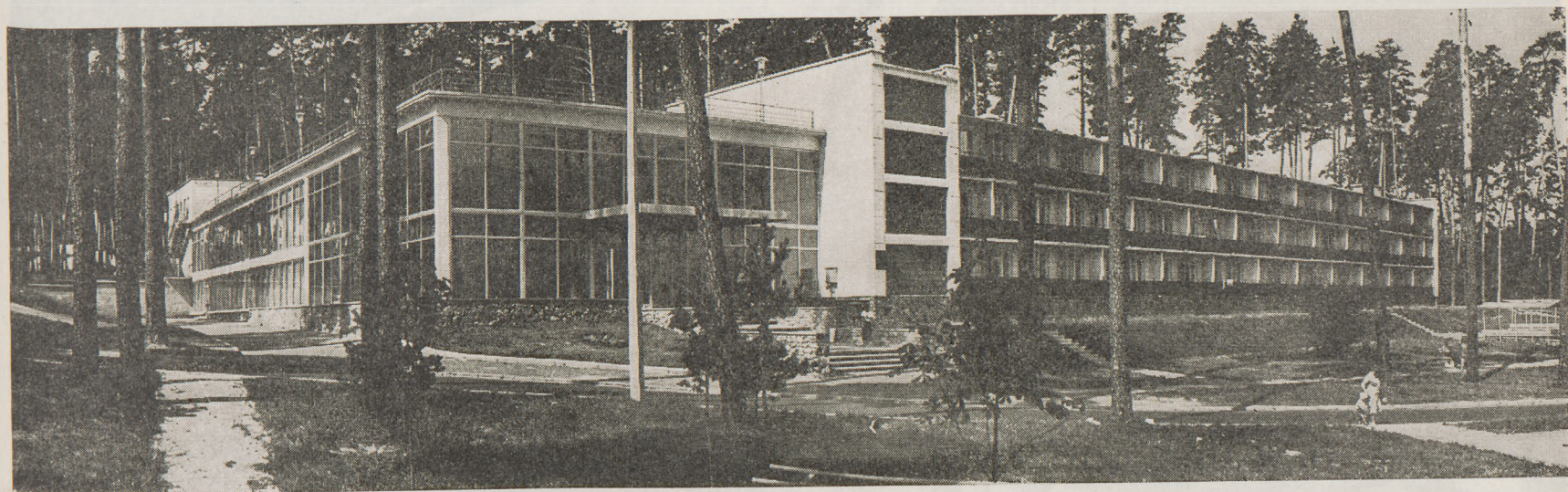
13
Rzut parteru: 1 - wejście, 2 - garderoba,
3 - przechowalnia, 4, 5 - pomieszczenia ad-
ministracyjne, 6-8 - ambulatoria i gabinety
lekarskie, 9 - biuro, 10 - recepcja, 11 -
pocztka, 12 - pokój dla personelu, 13 - po-
kój sypialny 4-osobowy, 14 - pokój sypialny
1-osobowy, 15 - hall, 16 - pracownia re-
peracji ubrania i obuwia, 17 - pokój sy-
pialny 3-osobowy, 18 - pokój dla instruk-
torów, 19 - suszarnia odzieży i obuwia, 20 -
warsztat, 21 - przechowalnia nart, 22 - hall,
23 - sala jadalna, 24 - kuchnia, 25 - po-
kój do prasowania ubrania, 26 - pokój goś-
cinny

4 0 4 8 12 16 20M
H H H H H

14

15

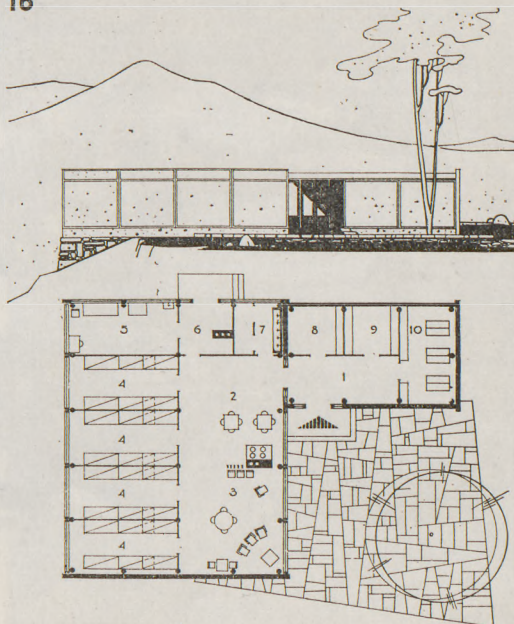
14
Priziersk k. Leningradu. Projekt bazy turystycznej na 300 miejsc. Autorzy architektki: W. Gorbaczew, M. Swirin, W. Skorochodow; konstruktor: G. Finsberg

15
Kijów. Podmiejski motel z campingiem sezonowym na 600 miejsc. Autorzy architektki: I. Podolski, D. Werockij, W. Sawczenko, Ł. Wasilenko, N. Szewczenko, I. Mezenczew; konstruktorzy: N. Szaporenko, S. Pszenicznyj, I. Kozłow, D. Kuchar, N. Kremenczugskaja, E. Rykowcewa, S. Belocerkowicz, R. Koporowska-ja, I. Snitko, G. Jasinskaja, Ł. Bucew

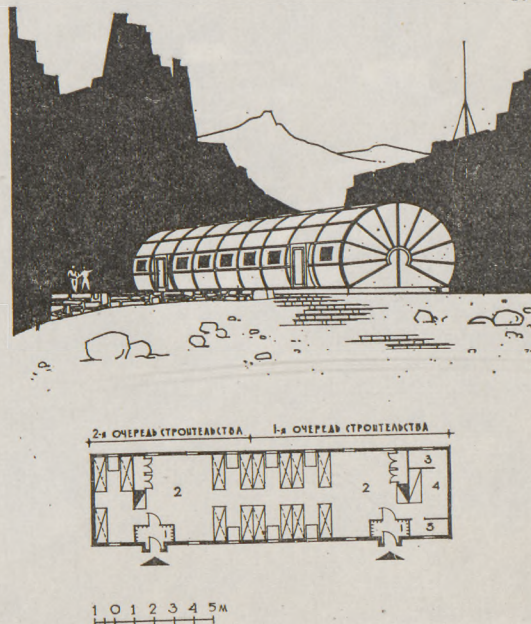
16
Typowy projekt schroniska na 24 miejsca – elewacja i rzut: 1 – wejście, 2 – kuchnia, 3 – hall, 4 – pokój sypialny 6-osobowy, 5 – pokój dla dozorczy, 6 – kotłownia, 7 – suszarnia i umywalnia, 8–10 – spiżarnie. Autorzy architektki: B. Awerincew, I. Kuźmin

17
Typowy projekt wysokogórskiego schroniska turystycznego na 30 miejsc – widok i rzut: 1 – przechowalnia nart, 2 – pokój sypialny, 3 – pomieszczenie radiostacji, 4 – pomieszczenie dozorczy, 5 – *spiżarnia. Autorzy architektki: B. Awerincew, I. Kuźmin

16

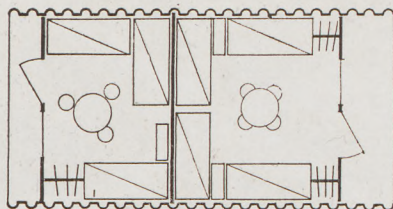

17

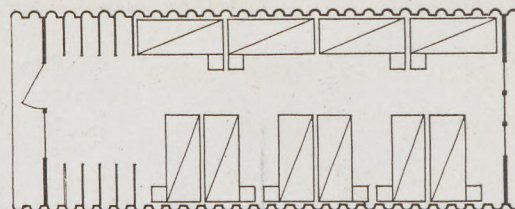

18 - 20

Domki campingowe z prefabrykatów azbestowo-cementowych. Autorzy architekci: P. Kumpian, E. Jurgenson

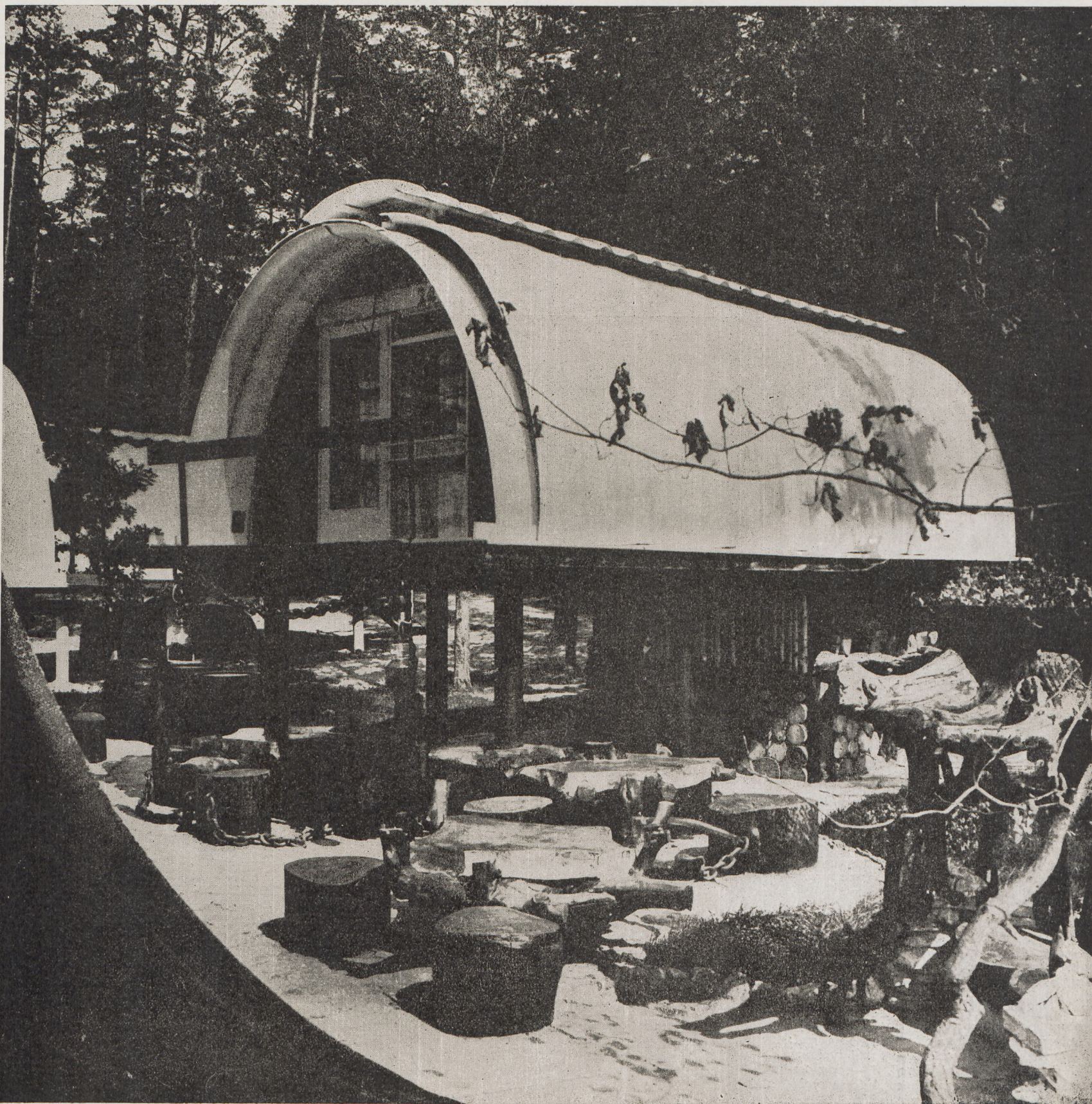
18

1 0 1 2 3 4 5 m.

19

20

Mała architektura w krajobrazie na przykładzie Finlandii

(Korespondencja własna)

Ilza Antoniak

Nazwiska wielkich architektów fińskich: Alvar Aalto, Aulis Blomstedt, Reima Pietilä, Heikki i Kaija Siren, Ervi, Aarno Ruusuvuori, znane są powszechnie. Są oni twórcami znakomitych dzieł, które zalicza się do najlepszych przykładów architektury współczesnej zarówno ze względu na nowatorstwo idei architektonicznej, jak i opracowanie pojedynczych detali. Oglądającemu dzieła tej architektury niejednokrotnie nasuwa się pytanie: na czym polega tajemnica sukcesu architektów fińskich, jak udaje się im osiągnąć – mimo masowości – architekturę oryginalną, funkcjonalną, rzetelną i nastrojową?

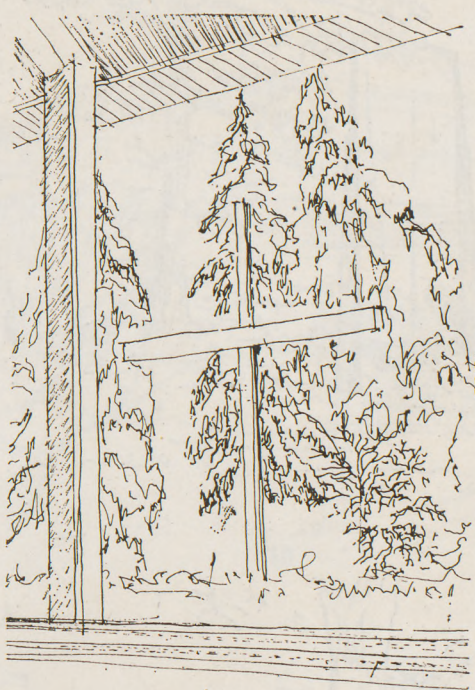
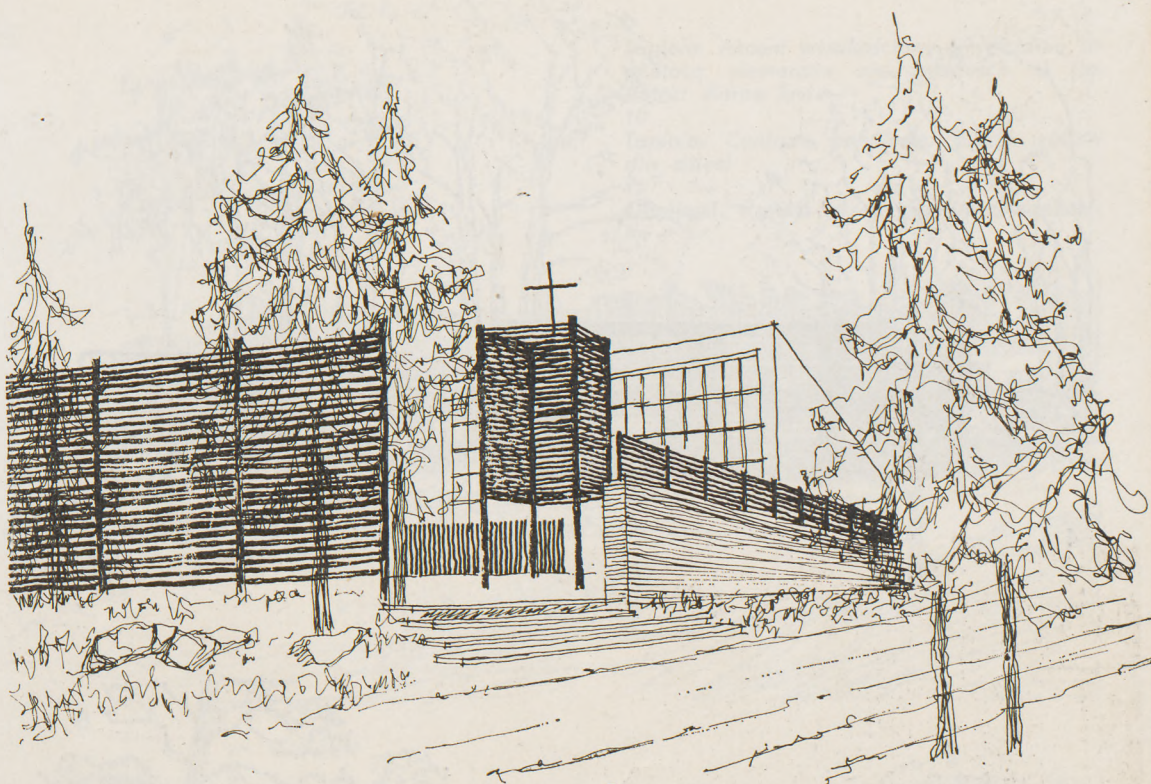
Sądzę, że odpowiedzi należałoby szukać w humanistycznej postawie architektów rozumiejących potrzeby współczesnego człowieka, w głębokim umiłowaniu przyrody, która jest dominującą cechą każdego Finna, oraz w odkrywczym sposobie myślenia. Stałe poszukiwanie nowej formy i środków wyrazu, przy jednoczesnym ograniczeniu finansowym, pozwalają dostrzegać piękno w materiale powszechnie znanym, tanim, łatwo dostępnym, i prostymi środkami tworzyć dzieła o niepowtarzalnym pięknie, pełne nastroju i bezpretensjonalności, a przede wszystkim funkcjonalne i logiczne. Kierunek ten najłatwiej można zaobserwować na przykładzie elementów małej architektury oraz detalu architektonicznego, gdyż wyrażają one w sposób najbardziej dla odbiorcy komunikatywny główne jego cechy. Zwykle okrągłaki drewniane, w Polsce używane powszechnie do ogrodzeń wiejskich obieków, znani architekci Heikki i Kaija Siren wykorzystali jako obudowę dziedzica i dzwonnicy w kaplicy w Otaniemi (rys. 1). Stworzyli dzieło doskonale harmonizujące z otoczeniem, wywołujące głębokie wrażenie. Architekci, ustawiając krzyż z surowych drewnianych belek – główny element symboliczny funkcji wśród drzew, widoczny poprzez osłoniętą ścianę, co powoduje iluzoryczne zachwianie obiektywnego położenia człowieka wewnątrz i na zewnątrz, stworzyli konsekwentnie mistrzowsko przeprowadzoną kompozycję pełną wyrazu i nastroju (rys. 2). Nastroj ten tworzą, korzystając bogato z elastycznego i najbardziej emocjonalnego elementu architektury, jakim jest zieleń.

Te same okrągłaki drewniane z powodzeniem stosuje się jako ogrodzenie, służące jako przegrody funkcjonalne i wizualne (rys. 3), lub nawet jako obudowa śmietników (rys. 4).

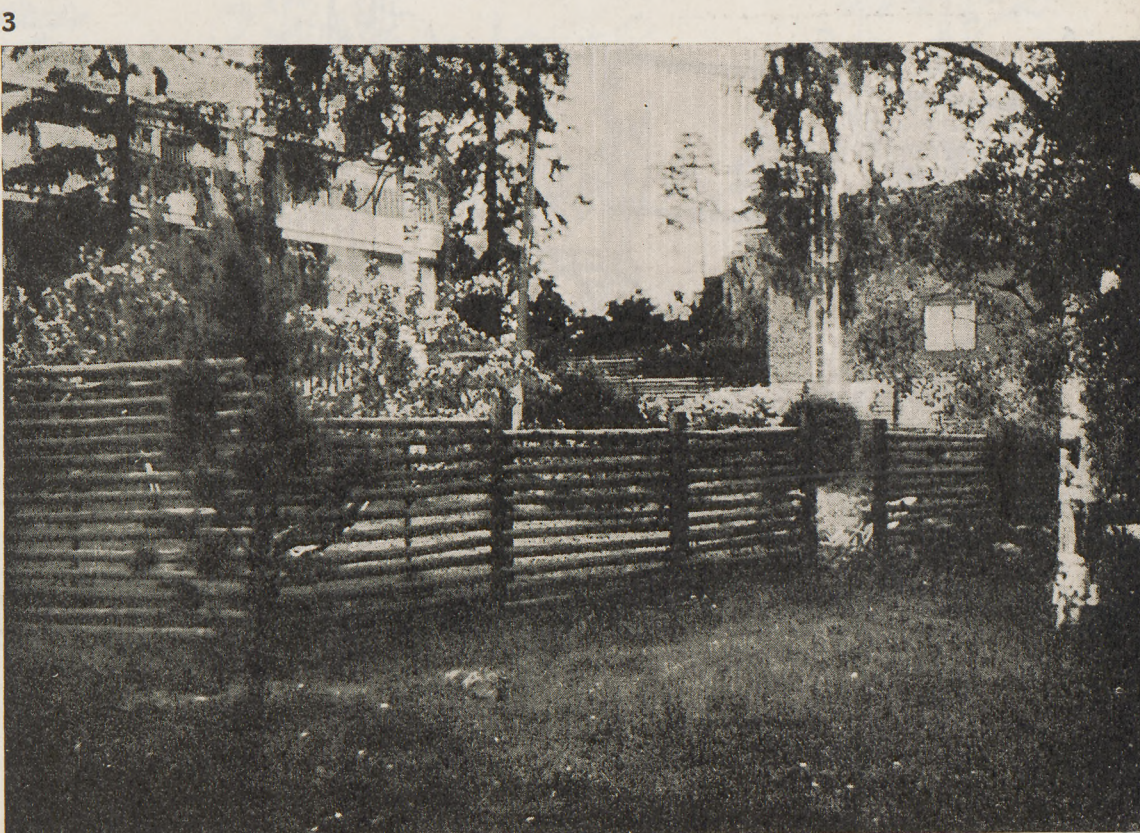
„Trywialne” elementy współczesnej cywilizacji przemysłowej, jak znaki drogowe lub uliczne lampy świetlne, są starannie opracowanymi elementami przestrzennymi.

Stalowe łańcuchy oraz zużyte opony służą dzieciom jako huśtawki w jednej z dzielnic Tapioli, tworząc z otaczającą zielenią miły akcent. Stabilność urządzeń tworzą stalowe ramy o zmiennym przekroju (rys. 5). W innym przypadku te same łańcuchy stalowe zastosowano w detalu odwodnienia dachu domu mieszkalnego, spełniającego również funkcję pawilonu wystawowego rzeźby współczesnej. Woda spływająca po lekkich łańcuchach i wprowadzająca je w ruch stwarza dodatkowe efekty, częściowo zatrzymuje się w betonowych donicach z roślinami wodnymi, jej nadmiar przez otoczaki odprowadzany jest do gruntu (rys. 7). W oryginalny sposób poniekąd rzeźby, które dzieliłyby elewacje, oraz wewnętrzne odwodnienia, które w ostrym klimacie Finlandii stanowi zawsze poważne ryzyko. W zimie oświetlany lód zwisający wzdłuż łańcuchów jest z pewnością dodatkowym efektem dekoracyjnym i rodzajem żywej rzeźby będąc dopełnieniem rzeźb współczesnych, stojących w plenerze.

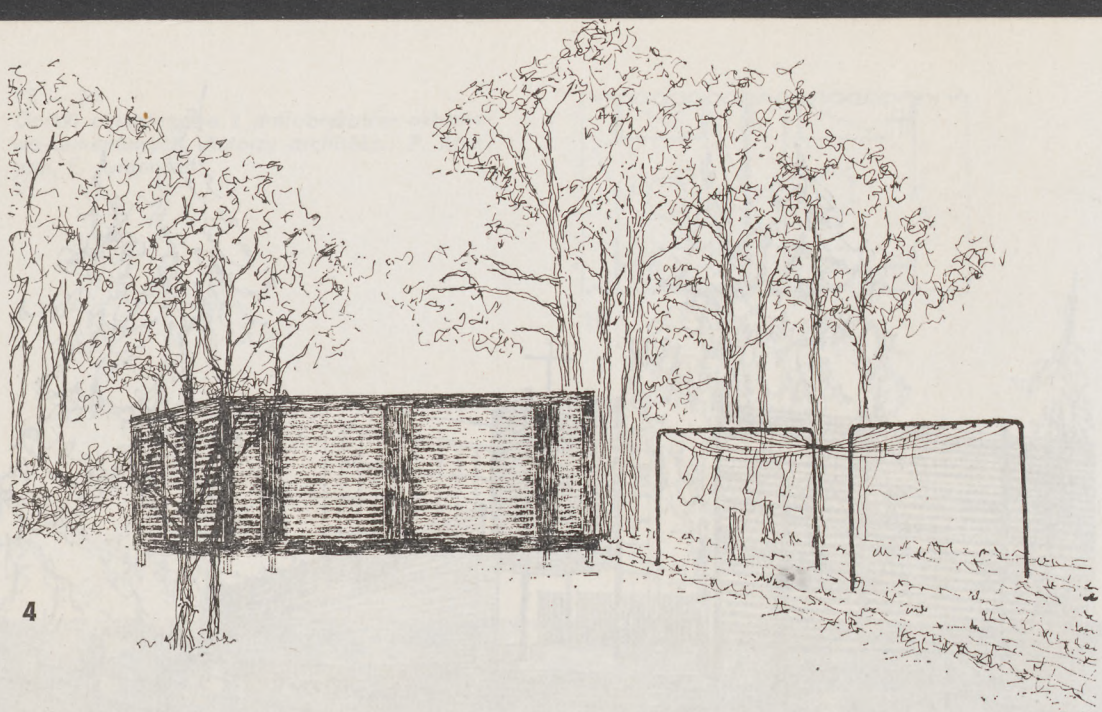
Następna cecha, którą łatwo dostrzec oglądając obiekty architektury fińskiej, to szczerość, brak efekciarstwa i fałszywej wstydlivosti – ukrywania rzeczy zwykłych, aby stworzyć fałszywą monumentalność. Elementy małej architektury o charakte-

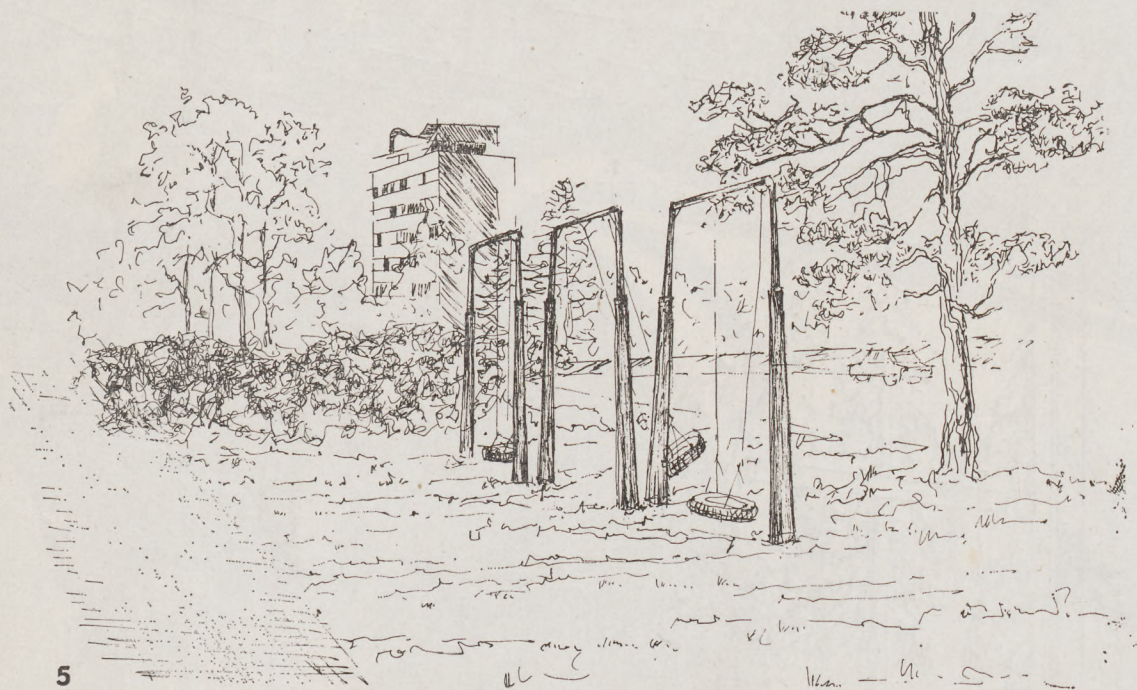
1
2

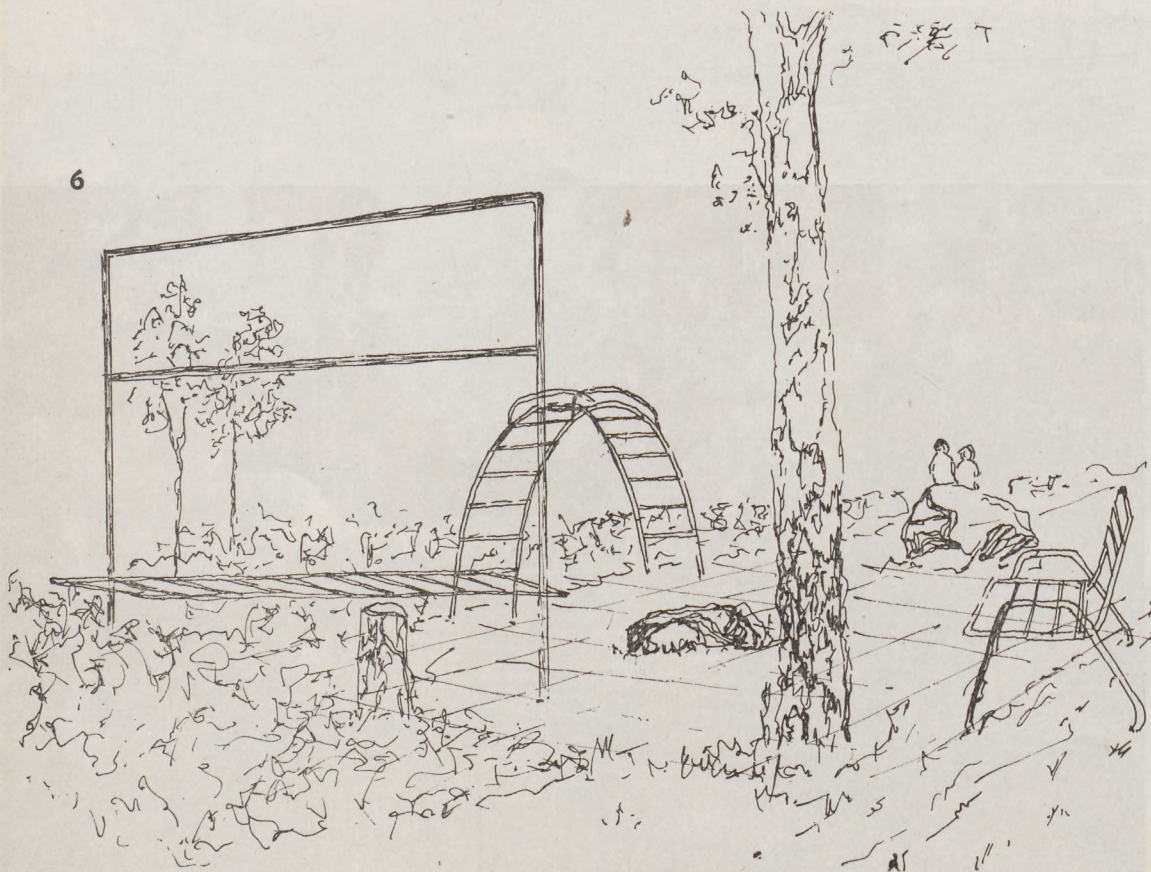
3

4

5

6

1 Otaniemi. Powiązanie budynku kaplicy z otoczeniem Autorzy: Heikki i Kaija Siren

2 Otaniemi. Dziedziniec kaplicy.

3 Tapiola. Ogrózenie domków szeregowych

4 Przykład kompozycji elementów małej architektury

5 Tapiola. Placyk zabaw

6 Układ elementów małej architektury wzbogacony elementami naturalnymi. Autorzy: H. i K. Siren

7 Detal odwodnienia

8 Tapiola. Obiekty dalekoplanowe są stonowane i wtopione w tło

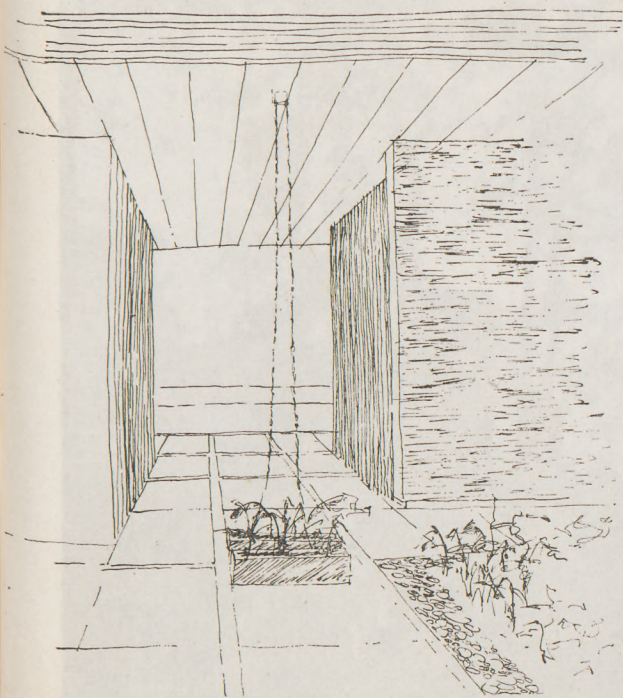
rze, zdawałoby się, czysto utylitarnym są szczerze pokazane i umiejętnie wkomponowane w teren.

Obok każdego domu mieszkalnego, obojętne czy jest to dom milionera na Lauttasaari, czy czynszowy dom wielorodzinny, znajdują się dwie ramy stalowe, na których zawieszają się sznur do wieszania bielizny. Ramy – prozaiczny element małej architektury, ustawione na trawniku, stonowane starannie obiektami naturalnymi, jak krzewy i drzewa, zespala się z tłem krajobrazu. Tworzy się układy składające się z elementów małej architektury, które są elementami wytworzonymi, jak np. ramy na rowery, trzepaki, huśtawki, oraz z tła krajobrazowego wzbogacone obiektem naturalnym (rys. 6). Obiekty, które służą do tego celu, to najczęściej drzewa, woda, skały, gałęzie narzutowe, wyniosłość terenu. Wiązanie odbywa się zarówno tymi samymi elementami, które występują bezpośrednio w tle (rys. 8), jak i innymi, nie znajdującymi się w bezpośredniej bliskości (rys. 9). Sposoby wiązania polegają na zestawianiu, przesłanianiu i zespalanu z tłem krajobrazu.

Obok elementów małej architektury o charakterze utylitarnym architekci operują również innymi, których forma bywa różna. Od stylizowanych elementów nawiązujących do zabawek ludowych zastosowanych na placu zabaw w centrum Tapioli (rys. 10), przez rzeźbę wyrażającą element humoru, ustawioną przed domami studentkami Politechniki w Otaniemi (rys. 11), symbolizującą „dziurawą kieszeń studentką”, aż po konstrukcję przestrzenną z aluminium w formie kielicha kwiatu – mobilu starannie zespolonego ze słynną Dipoli.

Formy te nie są dekoracyjnymi dodatkami, powierzchnią ozdobą. Wyrastają organicznie z terenu, są z nim nierozłącznie związane, wprowadzają element sztuki w sposób nie burzący istniejącego pejzażu. Architekci fińscy stosują szeroko kompozycję typu „shakkei”, wciągając krajobraz do kompozycji architektonicznych. Stosuje się różne interpretacje tej metody, w ślad za czym stopień ingerencji bywa różny. Pietilä w słynnym Dipoli – ośrodku studentkami Politechniki w Otaniemi – wprowadza skalę nawet do wnętrza hallu, jednocześnie spiętrzając ją sztucznie wokół budynku (rys. 12). Częściej jednak obserwować można subtelniejsze podejście klasycznej kompozycji „shakkei” przez tworzenie ram dla krajobrazu naturalnego poprzez nadwieszane dachy, werandy, atria, żywopłoty, grupowanie kwiatów na pierwszym planie (rys. 13, 14, 15). Podstawą kompozycji jest zawsze krajobraz naturalny, który stanowi zasadnicze, naturalne tworzywo w rękach architektów.

Kraj tysięcy jezior i lasów obwiedzony miękkim konturem mgieł ma swój specyficzny nastrój, pełen melancholii i romantyzmu. Podkreślanie tego nastroju przez architekturę przy użyciu najskromniejszych środków, tworzenie zorganizowanych form, które zabezpieczają potrzeby współczesnego człowieka, rzeczowość, prostota – oto główne cechy architektury fińskiej (rys. 16, 17). Jej niewątpliwe walory w połączeniu z podobieństwem warunków klimatycznych Finlandii i Polski, zbliżone problemy techniczne i materiałowe usprawniają nasze szczególne zainteresowanie się tą architekturą. Należy więc postulować zwiększenie bieżącej informacji fachowej o architekturze tego kraju i dążyć do szerszych kontaktów bezpośrednich. Mimo ogromnego zainteresowania, wiadomości o architekturze Finlandii, jakie docierają do naszego środowiska, mają ciągle charakter sporadyczny i są często nieaktualne.

7

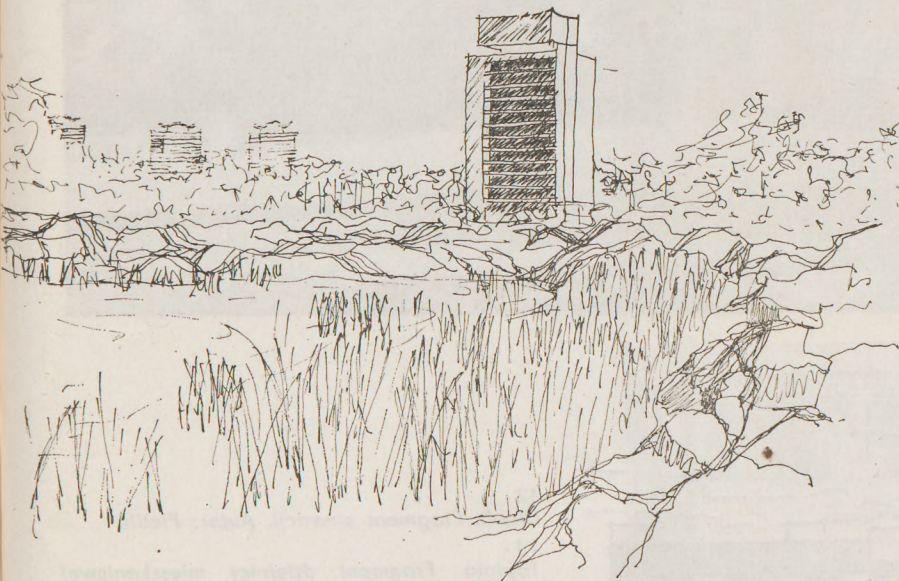

8

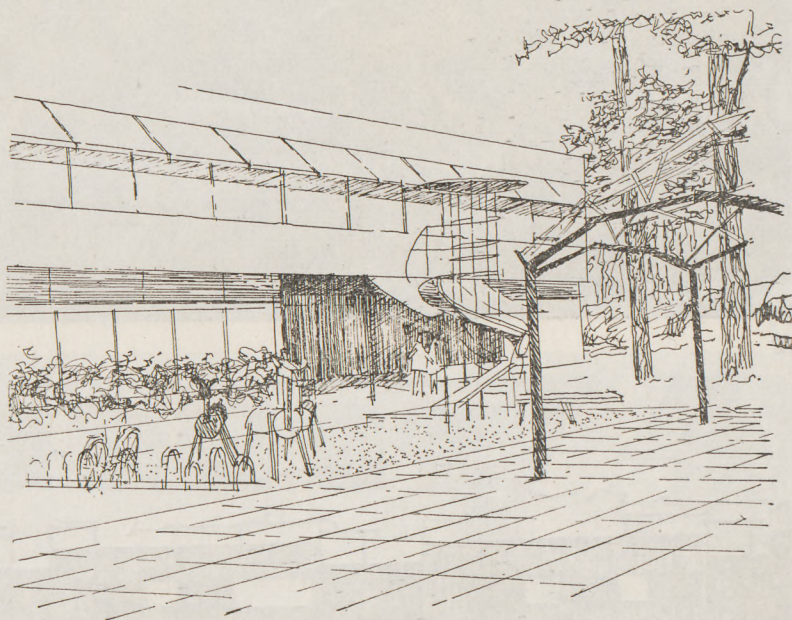
9
Tapiola. Akcent wysokościowy — wiązanie za
pomocą elementów nie będących w tle.
Autor: Aarne Ervi

10
Tapiola. Centrum handlowe, placik zabaw
dla dzieci

11
Otaniemi. Rzeźba przed domami studencki-
mi

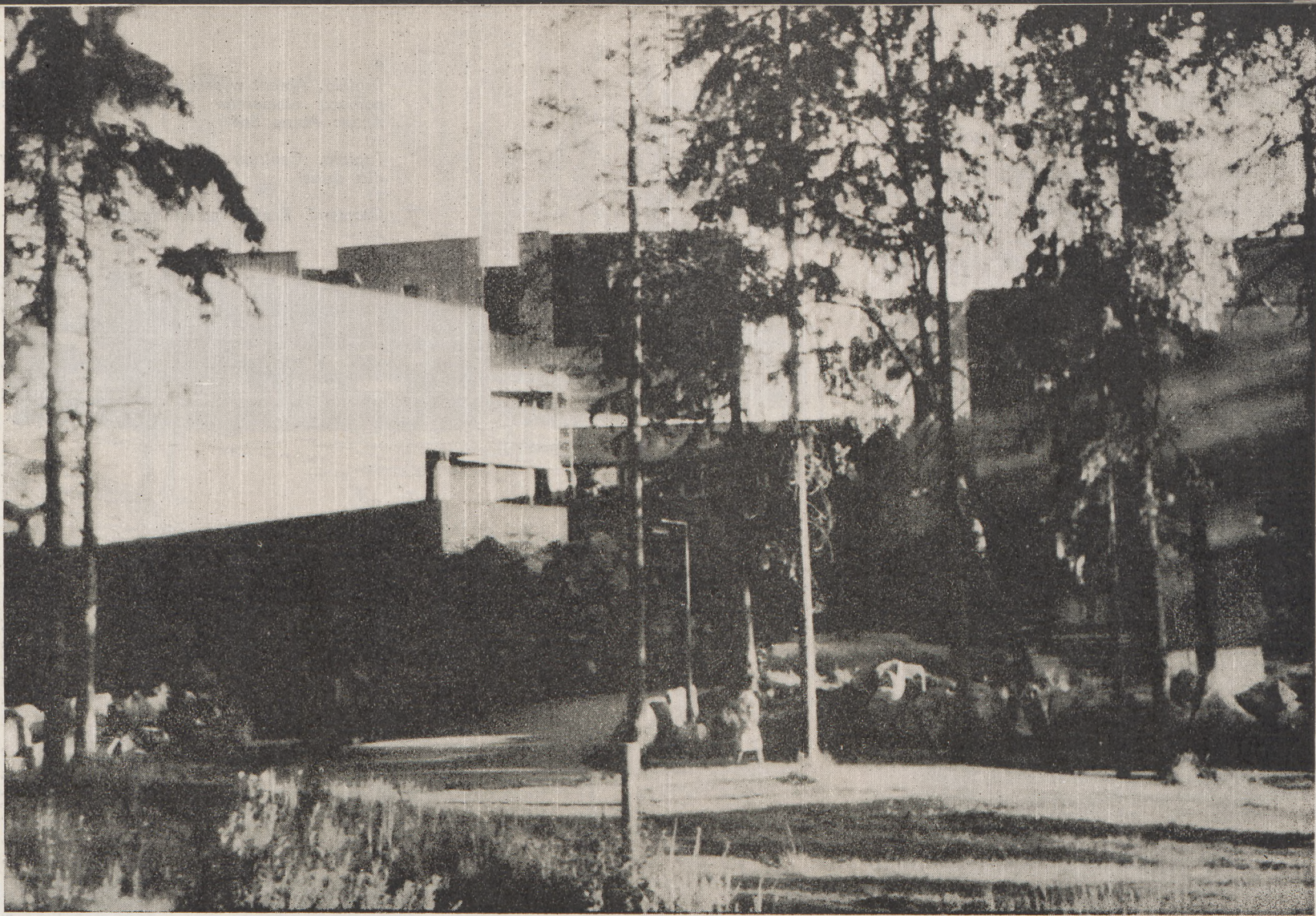
9

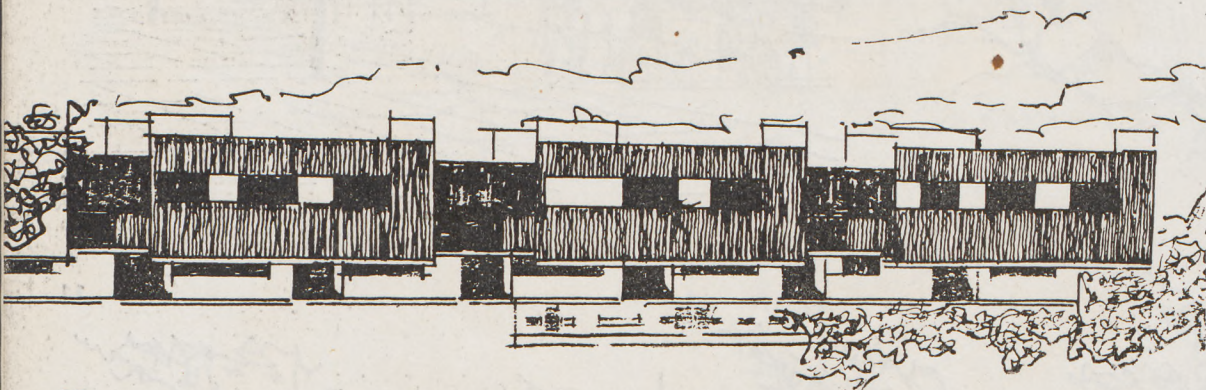
10

11

12

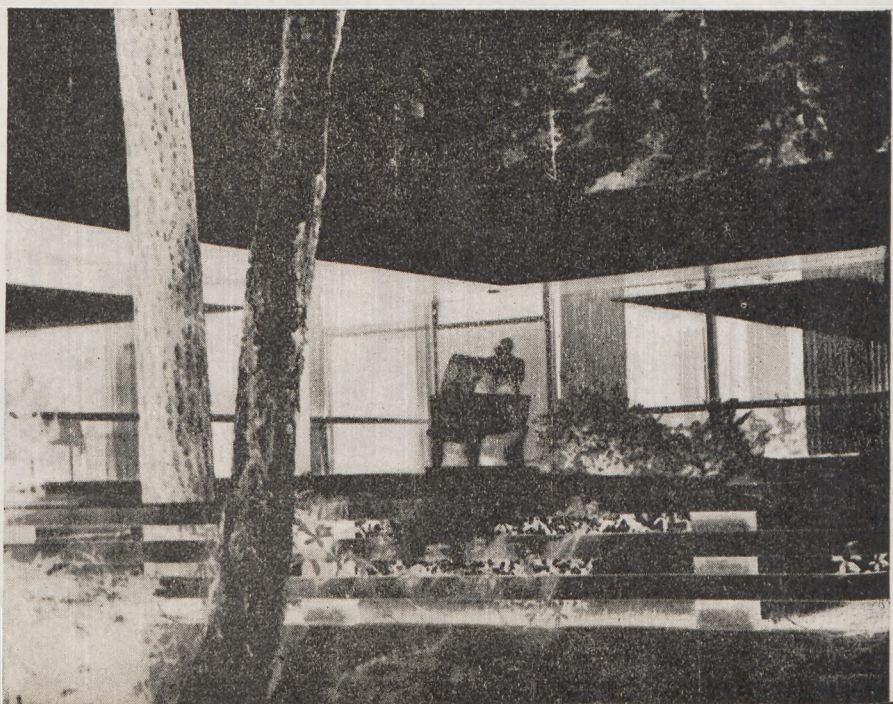

13

14

- 12
Dipoli. Fragment elewacji. Autor: Pietilä
13
Tapiola. Fragment dzielnicy mieszkaniowej
o zabudowie niskiej
14
Fragment elewacji z drewnianą okładziną
15
Helsinki, Lauttasaari. Wnętrze atrium

15

16

Widok zespołu szeregowych domów mieszkalnych. Autorzy: H. i K. Siren

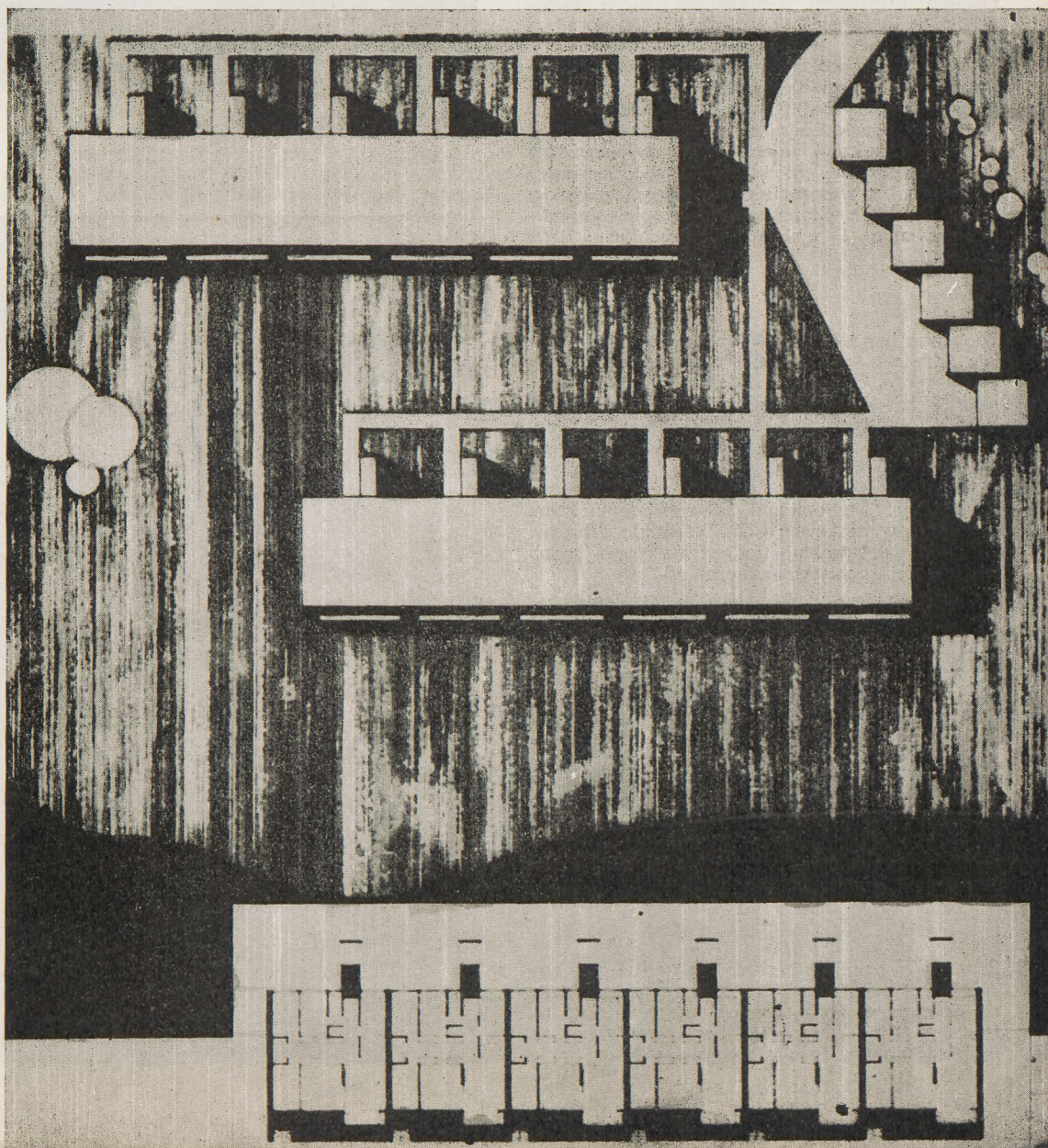
17

Helsinki, Tammisalo. Domy szeregowe. Autor: Ilmo Valjakka

16

17

Nagrody im. S. Nowickiego i S. Skrypija 1970

Przyznana w tym roku — już po raz siódmy od czasu jej ustanowienia — doroczna nagroda architektoniczna SARP im. S. Nowickiego i S. Skrypija przypadła w udziale mgr inż. architektowi Andrzejowi SKIBIŃSKIEMU za projekt dyplomowy pt. „Typowe szkoły podstawowe”, wykonany na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej pod kierunkiem dr arch. Zbigniewa Bacia.

Nagrodę wręczył przewodniczący jury — mgr inż. architekt Marian Spychalski — marszałek Polski, honorowy prezes SARP.

Arch. Aleksander Skibiński jest z pochodzenia rzeszowianinem. Staż pracy odbywa obecnie w rzeszowskim przedsiębiorstwie budowlanym, na budowie Szkoły Podstawowej nr 8, która, drogą rozbudowy, otrzymuje dwupiętrowy pawilon. Bezpośredni kontakt z tą formą budownictwa pomoże młodemu laureatowi rozwijać wybrany kierunek twórczości, któremu, jak sam stwierdza, chce się w przyszłości poświęcić.

Z orzeczenia jury

W nagrodzonej pracy został podjęty temat zaczerpnięty z szeroko rozwiniętej działalności oświatowej kraju i dynamicznej akcji budowy szkół. Temat ten autor rozwinął w studium uprzedmiotowionego systemu konstrukcyjnego, przystosowanego do optymalnie swobodnego kształtowania przestrzeni architektonicznej w zależności od wymagań specjalistycznych programów szkół.

W oparciu o zaprojektowany system autor przedstawił szereg rozwiązań architektonicznych dla różnych typów szkół. Przedstawione układy kompozycyjne potwierdzają przydatność systemu do różnych rozwiązań umożliwiających uzyskanie dobrego poziomu architektury. Metoda pracy projektowej, a w oparciu o nią osiągnięte walory architektoniczne charakteryzują uzdolnienia, zainteresowania i umiejętności architektoniczne autora.

*

Zdobywcą wyróżnienia w konkursie został mgr inż. architekt Andrzej GETTER za projekt dyplomowy pt. „Ośrodek naukowo-badawczy Polskiej Akademii Nauk w Zabrze”, wykonany na Wydziale Budownictwa i Architektury Politechniki Śląskiej, pod kierunkiem prof. arch. Zygmunta Majerskiego.

Arch. Andrzej Getter mieszka w Sosnowcu. Obecnie jest studentem II roku Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, na Wydziale Rzeźby. Drugi Wydział traktuje jako rozszerzenie swych wiadomości architektonicznych.

Z orzeczenia jury

W wyróżnionej pracy został podjęty konkretny temat w oparciu o istniejący program oraz przewidywaną dla tego obiektu lokalizację. Zarówno specyfika programu ośrodka, jak i jego lokalizacja na terenach szkód górniczych postawiły przed autorem trudne zadania przestrzenno-funkcjonalne i techniczne.

Przyjęte rozwiązania funkcjonalne obiektu umożliwiają elastyczne jego wykorzystanie zależnie od zmiennych funkcji prac badawczych. W całości projektu, przy złożonym i specyficznym programie, uzyskano dobry i czytelny układ kompozycji architektonicznej.

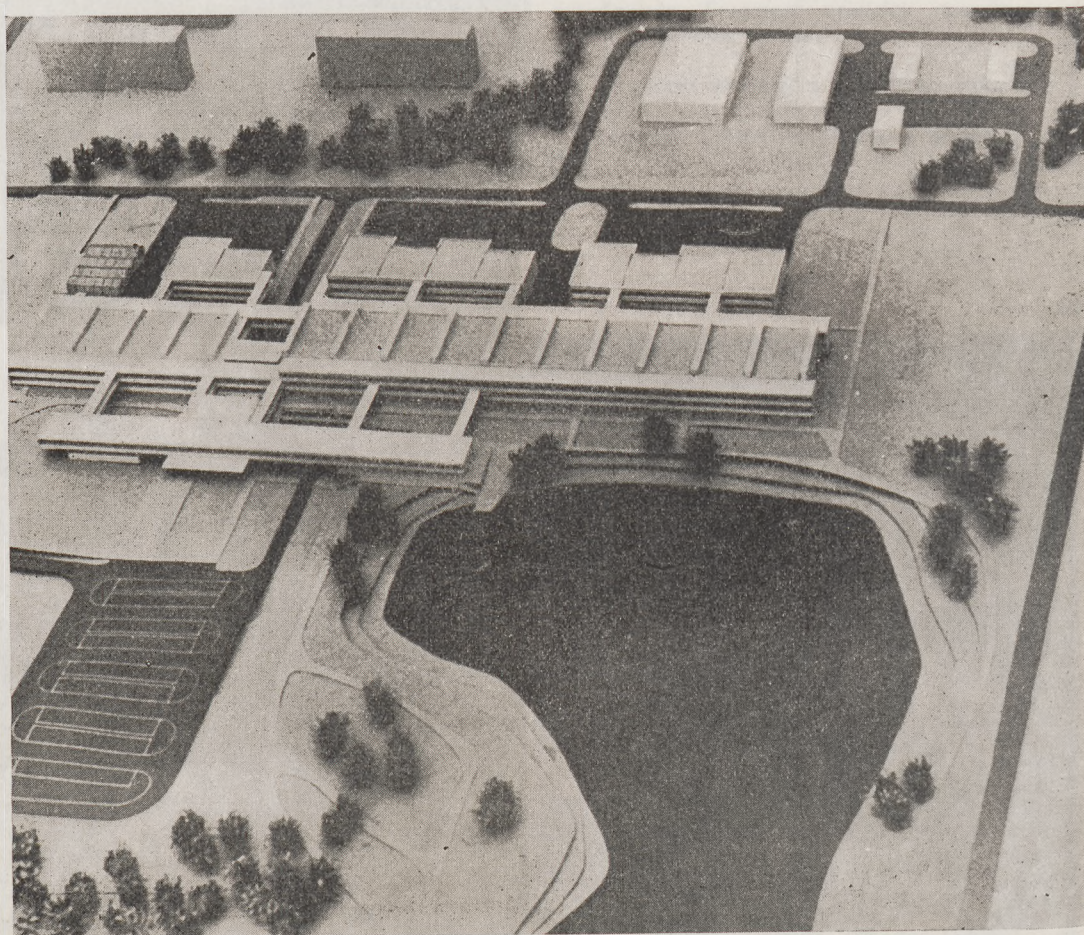
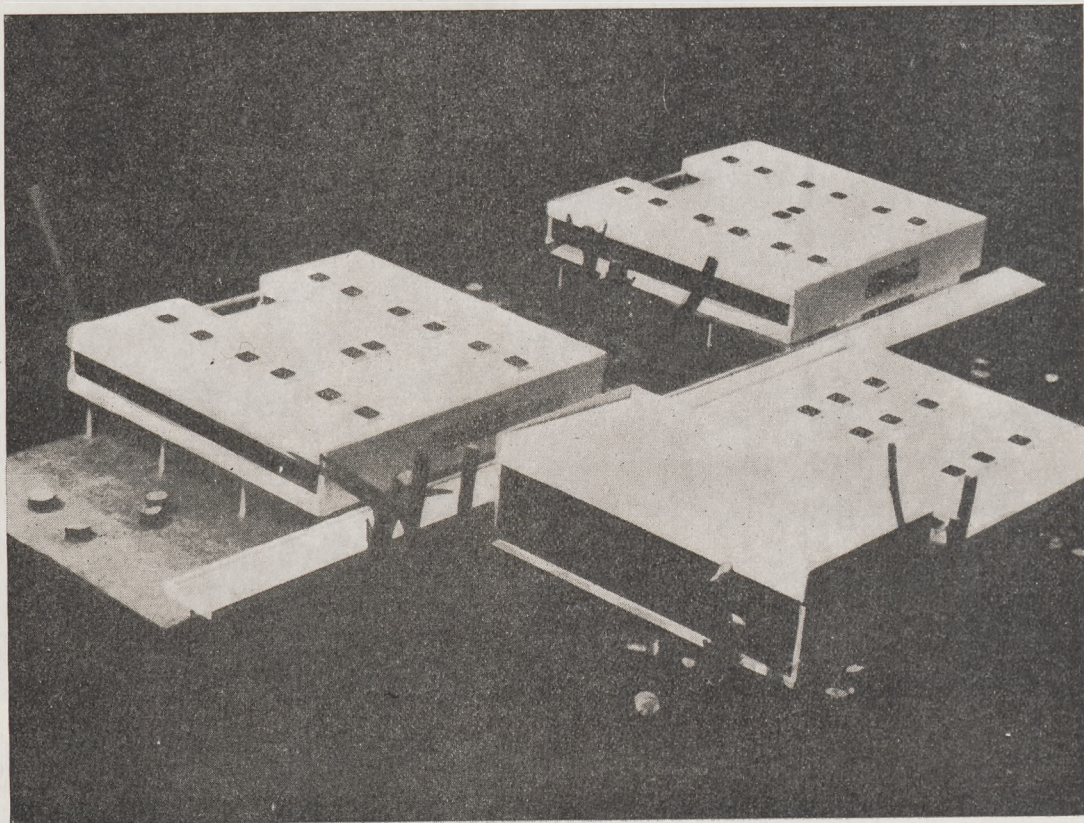
*

Pozytywnie oceniając pracę nagrodzoną i wyróżnioną, jury stwierdza, że projekty zgłoszone do nagrody w 1970 r., prezentujące różnorodne tematy i różne metody ich opracowania, można podzielić na trzy zasadnicze grupy:

- projekty indywidualnych obiektów, rozwiązane w oparciu o istniejące programy użytkowe i konkretnie proponowane lokalizacje,
 - projekty dotyczące poszukiwania systemów elementów powtarzalnych, umożliwiających realizację obiektów masowego zapotrzebowania,
 - projekty z zakresu planowania przestrzennego.
- W większości projektów indywidualnych występuje podporządkowanie treści programowej tematu założeniom formalnym kompozycji.

We wszystkich projektach daje się zauważyć zbyt powierzchowne traktowanie problematyki architektoniczno-urbanistycznej. Przejawia się to w rozbudowanych danych wyjściowych i studiach analitycznych przy niedostatecznym opracowaniu głównego zadania, którym powinno być dobre opanowanie zawodu architekta, w tym umiejętności syntezy wszystkich czynników składających się na dzieło architektoniczne.

Z. W.

Dwa kierunki stylu Expo*

Małgorzata Dembicka

Wielkie wystawy światowe mają już ponadwiekową tradycję. Mimo dużej różnicy między nimi, łączy je wspólny cel – każda z nich była festiwalem techniki określonej epoki, którego zadaniem było ukazanie osiągnięć współczesnego świata, jak również wspaniałej, lepszej przyszłości.

Wystawy te często zrywały z przyjętymi od dawna poglądami, druzgocąc utarte mity porządku i estetyki. Nic więc dziwnego, że wystawom tym towarzyszyła atmosfera dużego zainteresowania, pobudzająca do ostrych polemik między entuzjastami i krytykami. Organizatorom zależało na jak najkorzystniejszym przedstawieniu eksponowanych przedmiotów, które początkowo mieściły się w jednym zbudowanym na ten cel budynku. W latach późniejszych nastąpił rozdział na poszczególne państwa, których reprezentacyjne pawilony stanowiły oprawę wystawianych towarów i reklamę danego kraju. Tak więc wartość poszczególnych wystaw, w sposób oczywiście uproszczony, najlepiej można przedstawić na podstawie osiągnięć z zakresu architektury.

W ten sposób dąży się do scharakteryzowania tego, co można by określić „stylem Expo”. Nie jest to zadanie łatwe, gdyż podsumowanie wszystkich wystaw światowych, a więc sprowadzenie ich do wspólnego mianownika, jest niemożliwe. Każda z nich reprezentuje bowiem własny, specyficzny charakter nie tylko pod względem architektury.

Łatwiej jest określić przesłanki historyczne, ekonomiczne i społeczne kierujące poszczególnymi wystawami. Te elementy są w dużej mierze wspólne wszystkim ekspozycjom.

Rozwinięta w ostatnich kilkunastu latach akcja wystawiennicza, mająca swój wyraz w światowych wystawach Expo, nie tylko dostarcza okazji do zachwycania się osiągnięciami współczesnego postępu, ale zmusza do teoretycznych rozważań na temat techniki ekspozycji i charakteru wystawy. Pojęcia te ściśle wiążą się z ważnym czynnikiem, jakim jest program wystawy.

Program ten determinują liczne elementy, z których najważniejsze to:

- charakter rozwiązania przestrzennego, ze szczególnym uwzględnieniem symboli i akcentów wystawy,
- informacja połączona z dydaktyką przy użyciu metod audiowizualnych,
- powiązanie informacji z reklamą i propagandą przy zastosowaniu środków plastycznych: grafiki, rzeźby, malarstwa, obecnie w dużej mierze fotografii i filmu,
- sposób ekspozycji w połączeniu z rozwiązaniem plastycznym,
- uwzględnianie zagadnień socjologicznych i ekonomicznych,
- komunikacja,
- rozrywka.

Zmienność charakteru i sposobu myślenia dynamizująca nasze życie i będąca motorem dalszego postępu może być przyczyną pozytywnej lub negatywnej oceny danego zjawiska. Zjawiskiem tym może być oczywiście nawet wielka ekspozycja typu światowych wystaw Expo. Z tego powodu wszelkie oceny mogą, a raczej powinny być przyjęte z pewną dozą rezerwy. Nawarstwianie się poglądów, a następnie ich krystalizacja dadzą nam w końcu ostateczny obraz danego zjawiska. Dlatego też niewskazane jest odrzucanie wszelkich prób wartościowania. Jednym z takich opracowań jest książka Andrzeja Osęki i Anny Piotrowskiej pt. „Styl Expo”. Pozycja ciekawa na rynku wydawniczym, choćby z tego powodu, że jest to jedyna u nas próba oceny i charakterystyki światowego ruchu wystawienniczego.

W książce tej zauważyć można dość wyraźny podział na dwie grupy zagadnień.

Część pierwsza, opracowana przez A. Osękę, dotyczy historii wystaw światowych od 1857 r. poczynsz, z uwzględnieniem tła historyczno-społecznego (udział poszczególnych państw, liczba zwiedzających, rodzaj ekspozycji), w mniejszym zaś stopniu jest to próba scharakteryzowania panującej tam architektury. Natomiast część druga porusza sprawę organizacji i programu wystaw.

Efekt końcowy ekspozycji uzyskuje się przy współudziale rzeszy specjalistów, z których rolę najważniejszą odgrywają architekci, urbaniści, plastycy, ekonomiści i socjologowie. Rzeczą ciekawą jest przeanalizowanie wzajemnych zależności występujących w ramach wystawy – uwzględniając w tym kontakty społeczne zachodzące w zbiorowości uczestników, organizatorów, wystawców, zwiedzających. W tym zakresie jest ogromne pole do popisu dla socjologów. Dążeniem wystawców jest przedstawienie w jak najlepszy sposób eksponowanego towaru, a więc

reklama. Dużą rolę odgrywa tutaj charakter ekspozycji, wydobycie z eksponatu wartości najbardziej pozytywnej, operowanie ilością, skrótem plastycznym, ruchem, tak aby obraz stanowił syntezę wartości i sumę wrażeń. Reklama prowadzona jest znacznie wcześniej przed otwarciem wystawy, aby wzbudzić wśród przyszłych uczestników zainteresowanie imprezą. Reklamę przeprowadza się nie tylko drogą masowego przekazu, lecz trafia ona do odbiorców przez działalność architektoniczną i plastyczną, m.in. przez ciekawe rozwiązania plakatowe, co można było ocenić na Biennale Plakatu w Warszawie czy Biennale Grafiki w Krakowie. Przez wcześniejsze poinformowanie o wystawie zwiększa się nie tylko liczbę zainteresowanych, lecz również ułatwia późniejszemu zwiedzającemu poruszanie się na terenie Expo czy ewentualną selekcję w zwiedzaniu poszczególnych obiektów. W wystawach panuje ogólny chaos urbanistyczny, w czym tkwi, oczywiście, specyficzny urok tej imprezy.

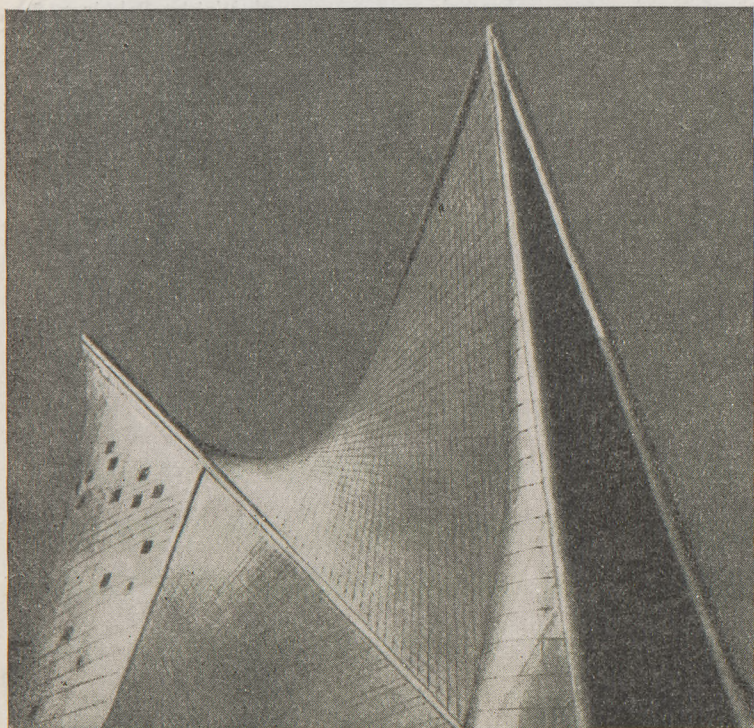
Interesujące jest dążenie do informowania o stanie techniki nie tylko bieżąco, lecz z myślą o pokoleniach następnych. Aby ludzie za tysiące lat wiedzieli, jak wyglądał współczesny nam świat, jaki był poziom techniki, tworzy się tzw. „kapsuły czasu” zawierające dane o charakterystycznych dla naszego wieku osiągnięciach – zrealizowano je na wystawach Expo w Montrealu, Nowym Jorku i Osace.

Jaki będzie efekt końcowy tego postępowania, można tylko przewidywać. Pewne jest, że ma to na celu daleko posuniętą reklamę tego, co świat obecnie produkuje i czym się zachwyci. Czy potrafią to ocenić następne pokolenia, to kwestia dyskusji.

Rozważania futurologiczne poparte aspektami obiektywnej rzeczywistości, a odnoszące się do wystaw przyszłości, powinny niewątpliwie wpłynąć na charakter następnych ekspozycji. Nurt utilitarny, który można by nazwać nurtem racjonalistycznego myślenia, to podstawa funkcjonowania Expo. Idee humanizmu leżące u podstaw organizacji tej imprezy są jej fundamentalnym założeniem. Jednak wszelkie osiągnięcia i wynalazki muszą wprawdzie zadziwić ogół społeczeństwa swoją przydatnością oraz walorami właśnie natury utilitarnej. Z drugiej strony inwestycje służące celom rozrywkowym, obiekty bawiące, nie będące niczym, a jednak będące czymś, co nazywamy symbolem epoki. I właśnie ten kierunek rozwoju można by nazwać irracjonalnym.

Splot działalności obu kierunków na terenie jednej wystawy da nam prawdziwy obraz. Pozostaje jedynie odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu ukształtują się obie wartości i jakie da to efekty?

* Andrzej Osęka, Anna Piotrowska; Styl Expo, PWN, Warszawa 1970, s. 204, il. 147.

Narada przedstawicieli czasopism architektonicznych europejskich krajów socjalistycznych

W dniach 22–29 września 1970 r. odbyło się w Warszawie i w Kazimierzu spotkanie delegacji Prezydiów stowarzyszeń architektów oraz redaktorów naczelnych czasopism architektonicznych Bułgarii, NRD, Polski, Rumunii, Słowacji, Węgier i Związku Radzieckiego. Organizatorem i gospodarzem spotkania był Zarząd Główny Stowarzyszenia Architektów Polskich (SARP). Jednym z punktów spotkania była narada redaktorów naczelnych czasopism architektonicznych ukazujących się w tych krajach. Narada ta odbyła się w dniu 26 września 1970 r. w Kazimierzu.

Udział w niej wzięli:

Iwan Rachniew	– ARCHITEKTURA (Bułgaria)
Gerhard Krenz	– DEUTSCHE ARCHITEKTUR (NRD)
Oldrich Majda	– REVUE SLOVENSKEJ ARCHITEKTÚRY. PROJEKT (CSRS)
Marcel Melicson	– ARHITEKTURA (Rumunia)
Elemér Nagy	– MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZET (Węgry)
K. I. Trapieznikow	– ARCHITEKTURA SSSR (ZSRR)
T. Przemysław Szafer	– ARCHITEKTURA (Polska)
Renata Sosnowska	
Zofia Wituska	

W wyniku ożywionej dyskusji przyjęto następujące kierunki działania na lata 1971–1972:

1. Każda redakcja według własnego uznania i możliwości opublikuje na łamach swojego pisma materiały dotyczące tematyki XI Kongresu UIA w Warszawie w 1972 r.
2. Zwrócić się do Prezydiów związków architektonicznych o rozważenie możliwości wystąpienia przez poszczególne Prezydium do sekretariatu UIA z wnioskiem o powołanie Komisji Wydawniczej UIA, której utworzenie powinno przyczynić się do wymiany informacji i podniesienia roli architektury w jej służbie człowiekowi.
3. Kontynuować spotkania redaktorów naczelnych podczas kolejnych obrad kierownictwa związków architektonicznych.
4. Rozszerzyć współpracę pomiędzy poszczególnymi redakcjami przez stałe robocze kontakty, których wynikiem będą publikacje dotyczące nowych osiągnięć architektonicznych bratnich krajów.
5. Otoczyć szczególną troską naturalne środowisko człowieka poprzez popularyzację tego zagadnienia na łamach poszczególnych czasopism architektonicznych.
6. Rozszerzyć własną korespondencję zagraniczną z poszczególnych krajów socjalistycznych.
7. Na tle trwającej ostrej walki ideologicznej zwrócić większą uwagę na problem budownictwa socjalistycznego, uwzględniając zwłaszcza takie zagadnienia, jak:
 - rewolucja naukowo-techniczna a architektura,
 - ekonomika a architektura,
 - system usług,
 - architektura i ideologia,
 - istota metod twórczych,
 - problem nauki i krytyki,
 - prognastyka w architekturze.
8. Na zakończenie postanowiono, że redakcja miesięcznika „Architektura” prześle komunikat z narady do wiadomości wszystkich redakcji czasopism architektonicznych europejskich krajów socjalistycznych, również i tych, które nie były reprezentowane na spotkaniu, podkreślając, że narada miała charakter roboczy i dyskusyjny. Powyższy komunikat powinien być opublikowany.

Adresy Klubów MPiK „RUCH” prowadzących sprzedaż miesięcz- nika ARCHITEKTURA (z podziałem na województwa)

Białystok	ul. Sienkiewicza 3
Bydgoszcz	ul. 1 Maja 10
Toruń	ul. Wielkie Garbary 18
Gdynia	ul. Świętojańska 68
Sopot	ul. Boh. Monte Cassino 41
Katowice	ul. 15 Grudnia 5
Bytom	ul. Moniuszki 32
Częstochowa	ul. Dąbrowskiego 1
Gliwice	ul. M. Strzody 5
Jastrzębie Zdrój	ul. T. Kościuszki 1
Rybnik	ul. T. Kościuszki 19
Kielce	ul. Rewolucji Paźdz. 3/11
Radom	ul. Traugutta 31/33
Starachowice	ul. J. Kochanowskiego 17
Koszalin	ul. Nał Raduszką 1
Słupsk	ul. Zamenhofa 12
Kraków	ul. Jagiellońska 1
Nowa Huta	pl. Centralny
Zakopane	ul. Gen. Żaruskiego 5
Lublin	ul. Krakowskie Przedm. 20
Łódź	ul. Narutowicza 8–10
Łódź „Nowa Afryka”	ul. Zachodnia 12
Olsztyn	ul. Mickiewicza 9
Opole	ul. Wolności 7/8
Racibórz	Rynek 5
Poznań	ul. Ratajczaka 39
Piła	ul. Świerczewskiego 3
Gniezno	ul. Chrobrego 11
Kalisz	ul. Wolności 6
Rzeszów	ul. Słowackiego 11
Przemyśl	ul. T. Kościuszki 7
Tarnobrzeg	ul. St. Moniuszki 20
Szczecin	al. Wojska Polskiego 2
Świnoujście	pl. Słowiański 14
Płock	ul. Narutowicza 5
Wrocław	pl. Kościuszki 21/23
Duszniki Zdrój	Dworek Chopina
Jelenia Góra	pl. Ratuszowy 50
Kudowa Zdrój	ul. Zdrojowa 41
Polanica Zdrój	ul. Parkowa 4
Świeradów Zdrój	ul. B. Bieruta 1
Legnica	Rynek 48
Wałbrzych	al. Wyzwolenia 2
Zielona Góra	ul. Westerplatte 19
Gorzów Wlkp.	ul. Braniborska 20
Warszawa	ul. Bagatela 14
Mokotów	ul. Dąbrowskiego 71
Śródmieście	ul. Nowy Świat 15/17
Opera	pl. Zwycięstwa
„Trzy Kontynenty”	pl. Zwycięstwa
Żoliborz	ul. Mickiewicza 27
Strona Wschodnia	ul. Marszałkowska 116/122
Wola	ul. Wolska 44/46

Potrzeba ochrony środowiska i jego rekultywacji stała się w ostatnich latach problemem ogromnej wagi. Problem ten nie pojawił się nagle, nie wypłynął dzisiaj, ale dopiero teraz zaczęto w pełni zdawać sobie sprawę, że przyroda w jej naturalnym stanie – to jedyne i najbardziej odpowiednie środowisko, w którym człowiek może żyć.

Ostatnia nowojorska sesja ONZ postawiła sprawę jasno: zagłada przyrody w takim samym stopniu zagraża egzystencji ludzkości jak niebezpieczeństwo wojny atomowej.

Powstały w naszym kraju Klub Prasowy „KRAJ-OBRAZY” rozpoczął niezwykle żywą akcję publicystyczną wywołując szeroką dyskusję dotyczącą ochrony naturalnego środowiska człowieka. W dyskusji tej nie powinno zabraknąć nas – studentów architektury.

Gliwickie środowisko studentów architektury czuje się szczególnie zobowiązane do zabrania głosu w tej sprawie na łamach WYKUSZA. Podjęta realizacja projektu Leśnego Pasa Ochronnego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego jest niezwykle istotna z punktu widzenia przyszłej działalności na tym terenie większości z nas. Chcemy być dobrze do tej działalności przygotowani. Poniższe opracowanie dotyczy niektórych aspektów dewastacji środowiska naturalnego w okręgu wysoko uprzemysłowionym i prób jego rekultywacji w chwili obecnej, planów w tej dziedzinie na najbliższą przyszłość oraz prac projektowych studentów architektury dotyczących zagospodarowania terenów „poprzemysłowych”.

GLIWICKI ZESPÓŁ KORESPONDENTÓW
„WYKUSZA”
POLITECHNIKI ŚLĄSKIEJ

Czy istnieje zagrożenie równowagi biologicznej naszego środowiska

Materiał zebrali i opracowali
EWA GLINKA i KAJETAN LANDZWÓJCZAK

Gwałtowny wzrost ludności świata, jaki nastąpi w ciągu najbliższych 25 lat, jest zjawiskiem nie mieszczącym się w kategoriach ekonomii i socjologii. Stanowi on istotę problemu egzystencji gatunku ludzkiego na Ziemi.

Relacja człowiek–środowisko jest przedmiotem wszechstronnych badań przeprowadzonych ostatnio m.in. przez odpowiednie instancje podległe ONZ. Podjęcie problemu przez najwyższą instancję międzynarodowego współdziałania dobitnie świadczy o jego wadze. Głównym celem badań jest znalezienie sposobów zapewnienia egzystencji 7 mld ludzi, którzy w 2000 r. będą zamieszkiwać naszą planetę.

Z raportów ONZ wynika, że Ziemia może wyżywić 16 mld ludzi. Wymagałoby to jednak przekształcenia ludzkości w jeden spójny organizm społeczny. Wymagałoby także zaprzestania nieograniczonej eksploatacji bogactw naturalnych i obecnie praktykowanych sposobów gospodarowania nimi.

Zdolność dostarczania pokarmu i schronienia przez dany teren zależy od stosunku potencjału biotycznego danego obszaru do oporu środowiska. Wskutek nieprzemysłanej gospodarki człowieka znaczne obszary uległy procesowi erozji, stepowienia. Substancje toksyczne wprowadzane przez człowieka do gleby, wód i atmosfery naruszają nieraz nieodwracalnie równowagę biologiczną środowiska. W konsekwencji duże obszary stają się nieprzydatne dla egzystencji człowieka.

Dlatego ochrona środowiska nie może być już dzisiaj działaniem w imię luksusu, lecz ochroną czegoś, co jest koniecznym warunkiem życia ludzkiego.

WYKUSZ

KOLUMNA STUDENCKA NR 54

Motto

„Od pierwszej chwili, kiedy Homo Sapiens rozpoczął walkę o podporządkowanie sobie przyrody, istoty ludzkie dlatego wychodziły z niej zwycięsko i mnożyły się, że istniały szanse poszerzenia granic chłonności ich lokalnego siedliska. Obecnie lokalne granice chłonności sięgają krańców globu. Człowiek musi zmobilizować całą swą inteligencję i mądrość, aby opanować środowisko w skali światowej. Planując przyszłość musimy wyrzec się wyzysku ziemi i rabunkowej gospodarki bogactwami naturalnymi. W przeciwnym razie zachowalibyśmy się jak goście na ucztach Belsazara, lekceważący zapowiedź katastrofy”

Ritchie Calder „Spadkobiercy”
PIW, Warszawa 1965

LEŚNY PAS OCHRONNY GOP *

WODY
TERENY ZAINWESTOWANIA
MIEJSKIEGO / OZSAR GOP /

LEŚNY PAS OCHRONNY WG UCHWAŁY KERM
LASY
TERENY OMAWIANE W TEKŚCIE

Lekarze stwierdzają realne zagrożenie dla człowieka jako gatunku, bowiem zawarte w atmosferze, pokarmie i wodzie substancje toksyczne, będące wynikiem działalności przemysłowej, nie są obojętne dla procesów genetycznych. W kościach niemowląt znajduje się radioaktywny stront, w mięsie zwierząt hodowlanych znaczna ilość DDT, w roślinach uprawianych w pobliżu dróg akumulują się toksyczne związki ołowiu, wchodzące w skład etyliny. Trudno dzisiaj przewidzieć skutki działania na mechanizm dziedziczności wielu substancji, z którymi człowiek styka się od niedawna.

Życie w mieście, które jest udziałem wielu milionów ludzi, stwarza napięcia psychiczne, które likwidować może tylko częsty kontakt ze środowiskiem naturalnym. Konieczna jest więc ochrona wartości krajobrazowych dla potrzeb rekreacyjnych, dla regeneracji zdrowia i psychiki człowieka. W Polsce – jak twierdzą specjaliści – istnieją dobre podstawy prawne w dziedzinie ochrony środowiska. Od 1949 r. obowiązuje ustawa o ochronie przyrody, od 1966 r. ustawa o ochronie powietrza, w 1968 r. zapadła decyzja w sprawie utworzenia Leśnego Pasa Ochronnego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Jesteśmy pod tym względem w czołówce światowej. W tej materii mamy się czym szczycić.

Niestety, można obserwować liczne przykłady nie stosowania w praktyce aktów wykonawczych tych ustaw.

I tak np. straty w skali kraju z powodu niewłaściwej gospodarki ściekowej oblicza się na 3 mld zł rocznie...

Górnośląski Okręg Przemysłowy jest terenem o najbardziej przekształconym środowisku geograficznym, przy jednocześnie największej koncentracji przemysłu i ludności w kraju. Powierzchnia GOP stanowi 8,3% powierzchni woj. katowickiego, lecz zlokalizowane jest na niej 50% przemysłu województwa. Bogactwa naturalne Górnego Śląska są eksploatowane już z górą 150 lat. Okres ten pozostawił widoczne zmiany w krajobrazie terenu. Tutaj powstały najgorsze warunki bytowe wyrażające się:

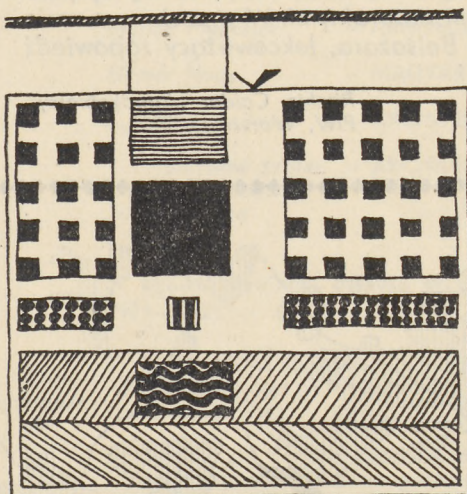
- zanieczyszczeniem atmosfery ponad dopuszczalne normy,
- zatruciem wód powierzchniowych i zakłóceniami warunkami hydrogeologicznymi,
- chemizacją gleb uniemożliwiającą ich naturalny sposób wykorzystania,
- dużymi obszarami nieużytków poprzemysłowych,
- prawie całkowitym wylesieniem centralnej części GOP,
- poważnym zniszczeniem szaty roślinnej, a w szczególności lasów, nawet w dalszej odległości od źródeł emisji toksycznych substancji.

Zmiany w ukształtowaniu powierzchni terenu spowodowane zostały w większości przez przemysł górniczy i przemysł towarzyszący. W 87% nieużytki na terenie GOP to tereny po eksploatacji górniczej: hałdy i zwaly kamienia dołowego, wyrobiska i zwaly ziemne, rowy i groble. Hałdy zajmują 2400 ha, inne tereny, których naturalny charakter uległ zatarciu w wyniku działalności górniczej, obejmują ok. 5500 ha.

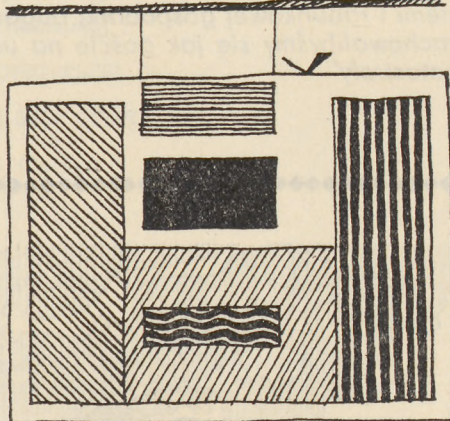
Najbardziej zdewastowany krajobraz występuje w rejonie Rudy Śląskiej, Świętochłowic, Chorzowa i Bytomia. Jest to w większości krajobraz „odczłowieczony”, niezdolny do spełniania funkcji naturalnego środowiska egzystencji człowieka, nieprzydatny dla celów osiedleńczych, rekreacji czy też produkcji żywności, zdegradowany do roli cementarzyska martwych wód i płonących hałd.

W wyrobiskach rejonu póln.-zachodniego występują zbiorniki wodne, które po zabiegach rekultywacyjnych można by wykorzystać dla celów rekreacyjnych. Na skutek eksploatacji węgla występuje jednak zmniejszenie się zasobów wody gruntowej. Brak wody przemysłowej i pitnej stanowi potrzebę przerzutów wody na dużą skalę, a w niedalekiej przyszłości może zająć konieczność racjonowania wody. Szkodliwe zanieczyszczenie rzek sięga środkowego biegu Wisły. Największa ilość zanieczyszczeń występuje w Bytomie, Kłodnicy, Czarnej Przemszy i Brynicy. W GOP wskaźnik zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego pyłami (popiół, sadza) i gazami (SO_2 , Fe_2O_3 , CO , CO_2 , N_2O_5) jest najwyższy w kraju. Globalna emisja gazów 95 większych zakładów przemysłowych GOP wynosi ok. 207 mln m^3/r , tzn. ponad 500 $\text{m}^3/\text{dobę}$. Prócz tego źródłami zanieczyszczenia powietrza są: transport kolejowy, samochodowy, paleniska domowe, gospodarcze oraz ponad 700 mniejszych zakładów przemysłowych. Średni opad pyłu na terenie GOP wynosił w 1969 r. 477 t/km^2 , a maksymalny – 3151 t/km^2 (Chorzów w 1968 r.) Zanieczyszczenie powietrza dwutlenkiem siarki i pyłami jest zabójcze dla organizmów żywych, wywołuje zmiany w strukturze wierzchnich warstw podłoża, zmienia warunki glebowe (zakwaszenie) oraz zanieczyszczenie cząstkami organicznymi i stosunki wodne, powoduje uszkodzenia drzewostanu, zmiany klimatu itp. Zawieszony w atmosferze pył pochłania promienie słoneczne, a szczególnie promienie nadfioletowe (w granicach 25–70%). Katastrofalny stan powietrza atmosferycznego pogarszają jeszcze: niekorzystne ukształtowanie powierzchni GOP oraz specyficzne warunki

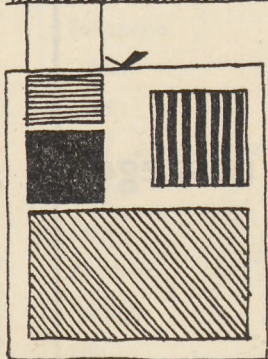
A 20 ha

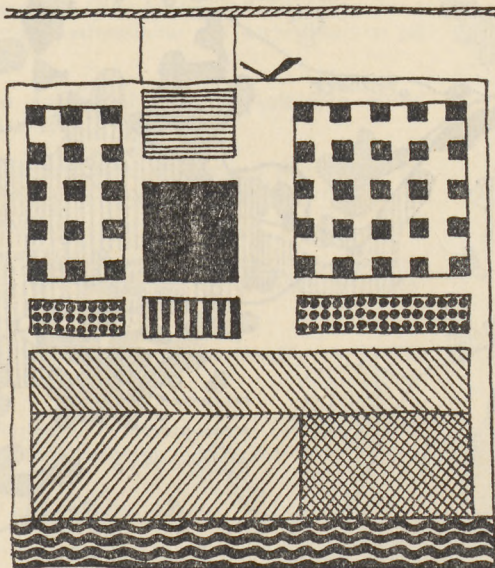
B 16 ha

C 8 ha

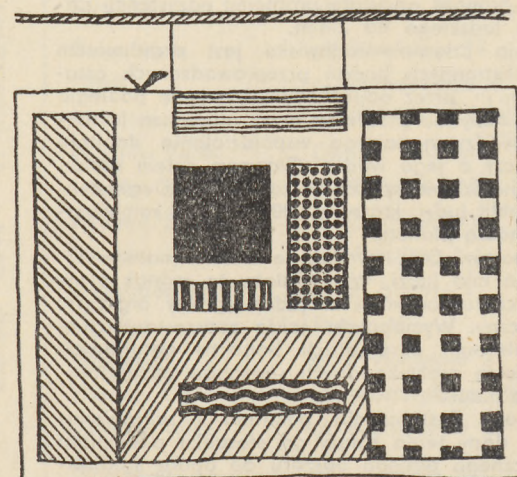

E 25 ha

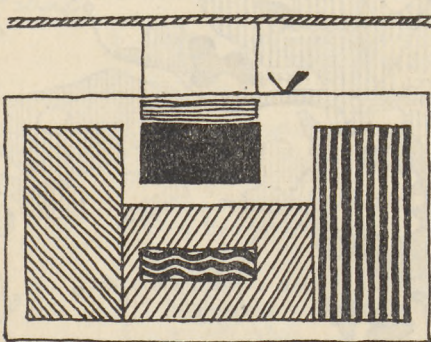

0 100 M 200 300 400 500

F 20 ha

D 11 ha

LEŚNY PAS OCHRONNY GOP - MODELE OŚRODKÓW WYPOCZYNKOWYCH

	PARKING		SEKTOR NOCLEGOWY		SEKTOR SPORTÓW WODNYCH
	SEKTOR USŁUGOWY		SEKTOR DZIECĘCY		PLAŻA
	SEKTOR KULTURALNO-ROZRYWKOWY		SEKTOR SPORTOWY		WODA
					ZIELEŃ URZĄDZONA

klimatyczne – duży procent cisz i mała przewiewność terenu.

Przy tak złym stanie sanitarnym atmosfery trudno nie oczekiwać groźnych skutków społecznych. Masowe ostre zachorowania wskutek zanieczyszczenia powietrza, połączone ze zwiększoną śmiertelnością, zaobserwowano już na świecie kilkakrotnie. Na naszym terenie do tak tragicznych wypadków nie doszło... Ale z roku na rok wzrasta liczba zachorowań...

Ochronę zdrowia ludności GOP przed wpływami zanieczyszczeń emitowanych przez przemysł można osiągnąć poprzez wprowadzenie stref ochronnych z uwzględnieniem wszystkich czynników klimatu, ukształtowania powierzchni, mocy zakładu, przewidywanej jego rozbudowy oraz poprzez wprowadzenie urządzeń odpływających. Wszelkie te zabiegi są niezmiernie kosztowne, jednak w kalkulacji globalnej, gdzie wchodzi w grę życie człowieka, muszą się chyba stać opłacalne.

Na razie główny ciężar oczyszczania atmosfery spoczywa na leśnych strefach ochronnych. Ale stan lasów GOP przedstawia się w chwili obecnej równie źle, jak stan wód czy atmosfery na tym terenie. Wskaźnik zalesienia jest tu jednym z najwyższych w kraju, lecz największa gęstość zaludnienia sprawia, że na 1 mieszkańca przypada tu 1/3 powierzchni leśnej w stosunku do średniej krajowej.

Krytyczny stan zagospodarowania regionu zieleni komplikuje w dalszym ciągu intensyfikacja przemysłowania. Powierzchnie lasów zmniejszają się intensywnie wskutek nowej zabudowy, budowy zbiorników wodnych, przeprowadzanych linii komunikacyjnych, energetycznych itp. Ubytek powierzchni leśnej w okresie 20 lat określony jest tu liczbą ok. 2300 ha. Obowiązująca na terenie województwa katowickiego uchwała w sprawie zalesień powierzchni zastępczych (jako rekompensata za wylesione powierzchnie dla potrzeb przemysłu) jest trudna do zrealizowania wskutek ograniczonego zapasu gruntów, które mogą być poddane zagospodarowaniu leśnemu.

Od dawna istniała potrzeba utworzenia rejonów ochronnych, które mogłyby zabezpieczać ludzi przed szkodliwym działaniem przemysłu, a jednocześnie stwarzałyby możliwości rekreacji. Zespół GOP Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej w Katowicach prowadził od 1964 r. szczegółowe studia związane z zagospodarowaniem rekreacyjnym obrzeża GOP. Pole badań obejmowało ok. 10 000 km² (100×100 km).

W 1968 r. została ogłoszona uchwała KERM w sprawie utworzenia Leśnego Pasa Ochronnego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego na obszarze 32 tys. ha lasów. Uchwała ta (§ 1, pkt 3) określa możliwość rozciągnięcia jej działania na dalsze obszary leśne. Jest to decyzja niezwykle ważna. Wynikające z niej zamierzenia stawiają GOP w roli poligonu doświadczalnego dla rekultywacji terenów poprzemysłowych, dla badań optymalnego rozmieszczenia kolizyjnych stref przemysłu i terenów osiedleńczych, dla doświadczalnego, uwzględniającego wszystkie czynniki wyznaczania stref ochronnych. Spośród zadań poprawa stosunków fizjograficznych GOP wyznaczy kierunki działania na innych terenach objętych szkodliwymi wpływami przemysłu. Prace dokonywane obecnie na terenie GOP są w tym zakresie pionierskie i mają podstawowe znaczenie. Wyznaczenie wielkości zielonego pasa ochronnego GOP uzależniono przede wszystkim od potrzeb społecznych, możliwości geograficznych oraz przykładów podobnych realizacji w świecie (pierścień zielony Londynu 10–20 km, Moskwy 50 km, Paryża 80 km, Tokio 100 km). Wielkość LPO GOP określono promieniem 30 km – licząc od głównych miast GOP: Bytomia, Sosnowca, Gliwic i Katowic. Lasy położone w tym promieniu zajmują 180 tys. ha. Tak zarysowany pas pozwoli na przestrzenne wyodrębnienie go i przeciwdziałanie tendencji do terytorialnego połączenia z innymi rejonami urbanizowanymi (zwłaszcza w kierunku jaworzyńsko-chrzanowskim). Równocześnie będzie on stanowić ochronę przed działaniem przemysłu GOP dla dalej położonych terenów o wyjątkowych wartościach przyrodniczych (Jurajski Park Krajobrazowy, Ojcowski Park Narodowy).

GOP jest obecnie otoczony dwoma pierścieniami leśnymi, co pozwoliło na prawie jednoznaczne określenie terytorium LPO i GOP. Lasy te wymagają odpowiedniego zagospodarowania: zwiększenia arealu leśnego, głównie w większych kompleksach (dla wytworzenia różnicy

temperatur powodującej pionowy ruch powietrza), dostosowania zadrzewień do warunków terenowych dla poprawy klimatu lokalnego, doboru materiału roślinnego najodporniejszego na przemysłowe zanieczyszczenia powietrza oraz charakteryzującego się wysokimi zdolnościami asymilacyjnymi (gatunki liściaste). Przy przebudowie drzewostanów ze względów rekreacyjnych postanowiono:

- rozluźnić zwarcia drzew i pozostawić większe polany śródleśne,
- zalesiać zwłaszcza siedliska znajdujące się pod osłoną już istniejących drzewostanów,
- sadzić więcej drzew szybko rosnących,
- unikać tradycyjnych metod zalesień na rzecz swobodniejszych i bardziej naturalnych układów, podporządkowanych świadomej koncepcji krajobrazowej.

Do 1980 r. przewiduje się „przebudowę” 12 tys. ha drzewostanów iglastych (41% ogółu drzewostanu LPO GOP). Cały cykl będzie trwał co najmniej 40 lat.

Byliśmy na terenach „przebudowy” drzewostanów w nadleśnictwach Panewnik i Murecki. Tutaj drzewostan sosnowy 40-letni nie różni się od 90-letniego. Na Śląsku drzewa żyją krócej niż ludzie (przeciętny wiek drzewostanu – 42 lata). To, czego dokonał przemysł, trudno obecnie zmienić. Ale uparcie zalesia się tereny o zniszczonych drzewostanach. Czy poniesione już do tej chwili ogromne nakłady inwestycyjne, ludzki wysiłek i zaangażowanie przyniosą oczekiwane rezultaty?

Na podstawie szczegółowych studiów wyznaczono liczbę 850 tys. użytkowników LPO GOP. Wiąże się to z faktem położenia w przyszłości całego obszaru GOP w zasięgu 1 godz. izochrony publicznych środków lokomocji.

Oprócz przebudowy drzewostanów koncepcja zagospodarowania rekreacyjnego LPO GOP (po wyznaczeniu 97 regionów wypoczynkowych) przewiduje budowę 155 ośrodków wypoczynkowych, założenie ciągów turystyczno-spacerowych oraz obwodnicy rekreacyjnej „Zielone Koło” (droga krajobrazowa typu „parkway”) o długości ok. 250 km, jako rekreacyjny system komunikacyjny, niezależny od gospodarczej sieci drogowej. Lokalizację ośrodków oparto o następujące wskazania:

- peryferyjność w stosunku do kompleksów leśnych (ochrona przyrody, stworzenie obszarów czysty),
- bliskość przystanków komunikacji masowej,
- nawiązanie do sieci drogowej,
- sąsiedztwo istniejących jednostek sieci osadniczej (współczesne wykorzystanie obiektów),
- podporządkowanie wymogom krajobrazowym.

Zastosowano kilka typów ośrodków modelowych, zróżnicowanych w zależności od funkcji. W pierwszym etapie budowy LPO GOP (obecnie realizowanym) zakłada się budowę 47 ośrodków w 33 rejonach wypoczynkowych na powierzchni 32 tys. ha. Widzieliśmy kilka przykładów, obecnie realizowanych ośrodków. Niektóre z nich, jak np. ośrodek w Stargańcu (powierzchnia 30 ha, chłonność 3 tys. osób), przewidują bardzo szeroki program: zbiorniki wodne (kąpiel, sporty wodne), zespół gastronomiczny, boiska sportowe, ogródek jordanowski, tor hippiczny. Zakłada się użytkowanie ośrodków również w okresie zimowym (naturalne lodowiska).

Niestety, naszym zdaniem nie zdołano już teraz, w momencie gdy rozpoczyna się wielka realizacja LPO GOP, uniknąć błędów. Dotyczy to przede wszystkim realizowanych bądź realizowanych wcześniej ośrodków wypoczynkowych. Niektóre z nich budowane są bez konkretnych lokalizacji, w tzw. „własnym zakresie”, przez zakład pracy, które „zachłystnąwszy się” nowymi możliwościami stworzenia załódze warunków dobrego wypoczynku na terenie LPO GOP, inwestują i „wymagają”. I tak np. bezplanowe zagospodarowanie zbiornika wodnego Pogoria doprowadziło do rozparcelowania brzegów między inwestorów i praktyczne odcięcie dostępu do 2/3 linii brzegowej. Obecny plan zagospodarowania LPO GOP wyraźnie przewiduje budowę wyłącznie ośrodków wypoczynkowych ogólnodostępnych. Sprawa Pogorii to sprawa z okresu przed zatwierdzeniem do realizacji LPO GOP, z okresu minionego, lecz nie może to w pełni usprawiedliwiać zaistniałych faktów. Trudno do wytłumaczenia jest fakt zwałowania przez kopalnię Halemba hałd w pobliżu budowanego ośrodka kopalni Wirek, już na terenach LPO GOP. W obliczu takich niezgodności działania w zakresie organizacji przestrzeni z założonym

planem obawiamy się, jak będzie wyglądała w niedalekiej przyszłości praca wielu z nas na tym terenie?

Projekt utworzenia wokół aglomeracji GOP Leśnego Pasa Ochronnego może być traktowany jako konkretna odpowiedź na apel U Thanta, może się stać przedsięwzięciem o znaczeniu międzynarodowym, bowiem prawie cały świat boryka się obecnie z zagadnieniami ochrony środowiska.

Zagadnienia te tym bardziej nie mogą być objęte nam – studentom architektury. Ładunek humanizmu zawarty w treści naszego zadania zobowiązuje nas do znajomości zagadnień dotyczących człowieka i miejsca jego egzystencji. Śledzimy z dużą uwagą realizację LPO GOP, gdyż teraz podjęte decyzje, zdobyte doświadczenia, zaważą na naszej działalności w bliższej i dalszej przyszłości. Jednak już dzisiaj jesteśmy w pewnym sensie zaangażowani bezpośrednio w sprawę ochrony środowiska i realizację LPO GOP. Od 5 lat studenci naszego wydziału w ramach zajęć planowania regionalnego wykonują pod kierunkiem arch. M. Dziewońskiego prace studialne, semestralne i dyplomowe dotyczące zagospodarowania terenów poprzemysłowych. Na ogół są to plany zagospodarowania przestrzennego dla celów rekreacyjnych terenów dawnych kopalni, wyrobisk piaskowych itp. znajdujących się na terenie GOP lub jego obrzeżach. Wspomniane zajęcia trwają jednak zaledwie jeden semestr. Na szczegółowe opracowanie zagadnienia, na samodzielne przeprowadzenie potrzebnych studiów pomocniczych brakuje czasu. Niepełne też z powodu braku czasu są wykłady.

Wprowadzenie do obecnego programu studiów w Wyższej Szkole Rolniczej dodatkowych godzin poświęconych tej tematyce jest chyba niemożliwe. Ale wobec prekursorskich prac prowadzonych na naszym terenie w dziedzinie ochrony środowiska istnieje paląca potrzeba utworzenia również podyplomowego studium planowania przestrzennego i projektowania na terenach poprzemysłowych. Studia podyplomowe tego typu mogłyby w pewnym zakresie rozwiązać problem niedostatecznego przygotowania studentów architektury do ich przyszłej pracy zawodowej. Program uczelni, co prawda, zapewnia nam niezbędny zasób wiadomości teoretycznych i zajęć praktycznych, jednak nabyta przez nas wiedza w zakresie socjologii, psychologii, biologii jest więcej niż nikła, a przecież projektować będziemy dla żywych ludzi, których poglądy, dążenia i problemy należy poznać możliwie dokładnie i wszechstronnie. Potrzeba wprowadzenia do programu studiów architektonicznych na politechnikach szeroko traktowanych zagadnień socjologii i psychologii postulowana jest nie od dzisiaj. To jednak obciążałoby dodatkowo program – i nasze studia musiałyby trwać nie 5, a 6 lat.

Być może bardziej gruntowne studia mogłyby sprawić, że przestałyby nas dęczyć problemy przypadkowych lokalizacji obiektów przemysłowych (i nie tylko), problem dewastacji krajobrazu, problem jego rekultywacji. Nie będzie mowy o takich lokalizacjach jak lokalizacja huty w Miasteczku Śląskim ani o wycinaniu pod nowe lokalizacje lasów, tak jak ma to w chwili obecnej miejsce w rejonie Maczek (po zatwierdzeniu realizacji LPO GOP). Architekt stanie się kimś, kto rzeczywiście będzie miał wpływ na to, co i jak tworzy człowiek, na sposób jego myślenia, poglądy, estetykę życia. Człowiek GOP, wychowany od pokoleń w środowisku coraz bardziej zdewastowanym, nie dostrzega groźby sytuacji. Przemysł zmienia jego sposób myślenia, kanony estetyki, kanony życia. A o tych zmianach powinien decydować m.in. architekt. Chcemy bowiem, aby dobrze nas do podejmowania decyzji przygotowało, chcemy też, aby w przyszłości ich podejmowanie nam umożliwiono.

Tylko konsekwentne współdziałanie urbanistów i planistów z przemysłem może doprowadzić do zmiany obecnej sytuacji. Nie można dopuścić do traktowania przez przemysł poczyną planistów w działaniu inwestycyjnym. Należy przeciwdziałać lokalizacjom i rozwojowi na terenie LPO GOP funkcji niezgodnych z jego funkcją podstawową. Jedynie wówczas można oczekiwać od LPO GOP pozytywnych efektów społecznych i studialnych.

Dotychczas przypadki konsultowania z urbanistami, ekologami i biologami lokalizacji nowych obiektów przemysłowych należały do chlubnej rzadkości. Przemysł jest silnym partnerem. Wy-

grywa prawie zawsze. W minionych latach zdołał narzucić specyficzny sposób myślenia kategoriąmi krótkowzrocznej ekonomiki, gdzie wielkość produkcji przemysłowej przysłania nie mniej ważne problemy dla życia człowieka, jak czystość gleby, wody, atmosfery. Czy ulegnie to zmianie? Czy planista, przestrzenny architekt i urbanista będzie mógł wkraczać w odpowiedniej chwili na tereny eksploatacji, tak aby jej ostatnia faza była jednocześnie pierwszą fazą rekultywacji? Czy ograniczone zostanie na terenie LPO GOP kopalnictwo powierzchniowe oraz działalność przemysłu uciążliwego?

Sens tych wniosków i pytań nie my odkryliśmy. Nie rościmy sobie zresztą do tego żadnego prawa. Pochodzi on z rozlicznych sesji, zebrań, seminariów TUP, publikacji i wypowiedzi. Wnioski te i pytania przytaczamy dlatego, że mimo ich bezsprzecznej oczywistości, mimo wielokrotnego powtarzania, tak że wiele spośród nich stało się truizmami, a praktyka w tym zakresie tak często mija się z treścią pożytecznych i postępowych uchwał – LPO GOP jest przedsięwzięciem fascynującym, o ogromnym ładunku humanizmu, woli i energii ludzkiej. Jesteśmy poruszeni wielkością zamierzeń.

Realizacja LPO GOP nie jest sprawą roku czy nawet kilku lat. To zamierzenie kilkudziesięcioletnie. W tym czasie nadal prężnie rozwijać się będzie przemysł. Jeżeli emisja pyłów i gazów wzrośnie, jeżeli nie zostaną zastosowane techniczne i technologiczne środki jej opanowania, jeżeli nie wygramy „batalii o czyste niebo”, czy wtedy będzie można mówić o Leśnym Pasie Ochronnym, czy zielone strefy, mimo nakładów i zabiegów człowieka, mimo swej odporności na zanieczyszczenia, będą mogły w ogóle powstać?

Obserwacje (Architektura w krajobrazie i barwa krajobrazu)

MAŁGORZATA JARUZELSKA
WYDZIAŁ ARCHITEKTURY
POLITECHNIKI ŚLĄSKIEJ

Architekt kształtuje przestrzeń. Architekt przetwarza, zmienia, przebudowuje krajobraz. Przerabia go, dopasowuje zgodnie z duchem, stylem i wymaganiami miejsca i czasu. Tworzywem współczesnego architekta jest cegła, beton, żelbet, ale także – i kto wie, czy nie przede wszystkim – przyroda. Ona jest wiecznym tłem i odniesieniem wszelkich, choćby najwspanialszych konstrukcji wydumanych przez człowieka. Makietą jest zawsze martwa i nieprawdziwa. Dopiero realizacja – obdarzona bogactwem cieni, światła, barw, odbłasków, rzucona na ruchliwe tło nieba i zieleni – staje się żywą architekturą. Ta prawda stawia wymagania. Architekt powinien być znakomitym obserwatorem, powinien dostrzegać i rozumieć wiele zjawisk przyrody, pozornie drobnych i bez znaczenia. Warunkiem idealnego wkomponowania architektury w istniejące tło jest docenienie i przyswojenie „ducha krajobrazu”, każdego blasku, cienia i barwy.

Z rozmachem i pasją rysujemy na planach projektów parki, skwery, zieleńce, sadzimy drzewa i siejemy trawę. Radośnie wypełniamy zielenią każdą pustą plamę. I słusznie, lecz czy wypełniamy właściwie? Czy bogactwem zieleni dysponujemy dostatecznie świadomie? Wśród różnych elementów krajobrazu kontrast między częścią zalaną słońcem a częścią znajdującą się w cieniu zauważa się właściwie tylko na drzewach. Drzewa właśnie spełniają wrażenie czegoś objętościowego, przypominającego nam wciąż na nowo, że przestrzeń z jej trzema wymiarami jest dostrzegalną rzeczywistością. Kontrast ten łagodzi zaokrąglony kształt drzew, ale podkreśla go różnica barw. Drzewa na dalekim,

jasnym tle wydają się ciemne, wyraźniej odczuwamy odległość tła i jego cofnięcie w głąb. Do pewnego stopnia można to porównać z oglądaniem krajobrazu przez otwarte okno lub spod arkad. Gmachy miejskie oglądane poprzez wysokie drzewa sprawiają wrażenie wyniosłych i większych.

Najdziwniejszy kontrast z tłem nieba występuje wówczas, gdy drzewo zarysowuje się na tle pomarańczowej zorzy wieczornej. Pośród przeróżnych sylwetek najbardziej „ażurowa” jest brzoza ze swymi subtelnymi arabeskami gałązek.

„W słoneczny poranek pod koniec lutego pokażę ci kolor brzozy na tle zimowego lazuru. Wszystkie drobne gałązki zdają się płonąć purpurowym ogniem, a niebo spogląda na cię z niewymowną czułością poprzez ten delikatny odbłask. Czekać, patrz uważnie i nie odchodzić zanim nie zrozumiesz. Tyle szczęścia powstaje z tego, że wystarczy go, by czekać do następnej zimy, aby to cudowne światło się odrodziło”.

(Duhamel „La Possession du Monde”)

Sylwetka pobliskiego lasu nie sprawia wrażenia czegoś masywnego i potężnego, wprawdzie sylwetka ta na jasnym tle wydaje się nierówna, jednak same drzewa są zbyt przezroczyste, powstające zaś w nich efekty świetlne – bardzo rozmaite. Wrażenie jednolitości powstaje dopiero przy dużych odległościach. Daleki las na równinie można porównać z łańcuchem wzgórz, jego cienie są niemniej ciemne, barwa zaś dzięki rozproszeniu w atmosferze staje się zamgloną barwą niebieską, powietrzna perspektywa dzieli go na odrębne łańcuchy.

Niezwykle popularnym elementem zieleni, którym hojnie szafujemy w projektach, jest trawnik. Wiemy z doświadczenia, jak wspaniałe efekty można i tu osiągnąć przez odpowiednie oświetlenie. Szczególnie piękna jest szmaragdowa zielen trawy oświetlonej mocno z tyłu, jeśli obserwator będący w cieniu widzi ją na ciemnym tle. Każde źdźbło ma, zda się, własne, wewnętrzne źródło zielonego światła, a padające z boku światło rozprasza się na milionach drobnych ziarenek. Dlatego źdźbło rzuca wiązkę światła w kierunku naszego oka. Różnicę między barwą trawy oświetlonej z tyłu i z przodu zauważamy od razu; jeśli stojąc na łące będziemy patrzyli na przemian w kierunku słońca i w kierunku przeciwnym. Różne jest oświetlenie wywołane bezpośrednim światłem słońca i światłem błękitnego nieba. Bezpośrednie światło słoneczne jest silniejsze, ale odbija się tylko w poszczególnych miejscach tak, że liść staje się pstry. Kiedy słońce jest nisko i krajobraz zalewa głębokie czerwone światło, liście tracą świeży zielony odcień, wydają się zwieźdlać. Obok wzbogacenia wyrazu zieleni słońce jest już autorem innych efektów, które niezwykle uplastyczniają i ożywiają architekturę. Są to, oczywiście cienie.

W otwartym krajobrazie cienie nigdy nie bywają intensywnie czarne, ponieważ pada na nie światło nieba, jasność ich stanowi nie mniej niż 20% jasności krajobrazu oświetlonego słońcem. Obserwujemy barwę cieni!

„Zwykły cień ma zawsze jakąś barwę i nigdy nie bywa czarny lub prawie czarny. W istocie cienie są zabarwione w tym samym stopniu, w jakim są zabarwione części oświetlone”.

(Ruskin)

Tam, gdzie świeci słońce, jego żółtawe, silne promienie górują nad światłem wysyłanym przez niebo. Dlatego też cienie są na ogół bardziej błękitne niż otoczenie. Różnicę tę jeszcze wzmacnia zjawisko kontrastu barwnego.

„Z mego okna widzę cienie ludzi spacerujących po wybrzeżu, piasek jest fioletowy, lecz słońce czyni go złocistym. Cienie tych ludzi są tak fioletowe, że piasek wydaje się złoty”.

(Delacroix)

Jasne obłoki zmieniają cienie i ich barwy. Jasność, kolory cieni zależą od ogólnego rozkładu jasności w krajobrazie. Jeśli chmury przysłaniają słońce częściowo, cienie stają się nieostre, jeśli całkowicie – cienie zanikają, pozostają jednak obszary ciemne i jasne. Istnieją wszystkie stopnie pośrednie między ostrymi cieniami rzuconymi przez słońce a cieniami powstającymi od biegnących we wszystkich kierunkach rozproszonych promieni nieba zachmurzonego.

Na gładkiej równinie lub na równinie pokrytej małymi wzniesieniami cienie podkreślają kontury tylko wtedy, gdy słońce jest nisko. Wtedy promienie jego ślizgają się niemal po powierzchni ziemi i powstają niespodziewane połączenia światła i cieni. Przypomina to zdjęcie krajobrazu na Księżycu i sprawia wrażenie nierealności.

Barwa i struktura każdego niemal krajobrazu jest zasadniczo inna, zależnie od tego, czy oglądamy krajobraz w kierunku słońca, czy też w przeciwnym. Zmienia się całość wrażenia, jakie wywiera na nas krajobraz.

Oto kilka najprostszych do zaobserwowania przykładów:

- gałęzie i pnie drzew są szare i brązowe w kierunku od słońca, w przeciwnym kierunku są czarne i nie widać na nich żadnych szczegółów,
- pokryta klinkierem droga jest brązowoczerwona w kierunku słońca, a białoszara od słońca,
- jeśli podczas wiatru, wiejącego nad jeziorem w kierunku słońca, będziemy patrzyli na fale odwrócenia plecami do słońca, zobaczymy ciemnoniebieską wodę z mnóstwem czarnoniebieskich żyłek rozchodzących się od punktu obserwacji, będziemy widzieli każdą falę z osobna. Patrząc znów w kierunku słońca widzimy wszystko w błękitnych tonach, poszczególnie zaś fale będziemy mogli odróżnić tylko z pewnej odległości,
- gdy patrzemy w kierunku słońca, wszystkie przedmioty, których cienie skierowane są ku nam, wydają się ciemne, mają jednak piękne jasne brzozy. Na tym polega urok zdjęć robionych pod światło.

Jednak słońce nie jest jedynym czynnikiem ożywającym krajobraz. Podobną rolę odgrywa wilgoć.

„Prawda, że zmrok przyciemnia wszystkie przedmioty, lecz prawdą jest również, że Natura nie zamierzając nigdy pozbawić oczu człowieka radości, przygotowała potężną rekompensatę za to przytłumienie wszystkich kolorów w ciemności, przez ich ożywienie w wilgoci. Każdy przedmiot kolorowy, jeśli jest mokry, jest dwukrotnie mocniejszy w barwie, niż gdyby był suchy”.

(Ruskin „Modern Painters”)

Tak więc po deszczu krajobraz zmienia się dość znacznie. Nie tylko zmiany kontrastów nieba wytwarzają specjalny nastrój. Na nasze odczucie działają także nasyczone barwy i rozrzucone po całym krajobrazie jasne refleksy (np. mokre liście drzew). Barwy piaszczystych, żwirowych i zwykłych dróg stają się ciemniejsze i cieplejsze.

Wśród bogactwa zjawisk i efektów, jakie w nasze ręce oddaje przyroda, duże znaczenie ma dla architekta zjawisko, w którym przedmioty oglądane na jasnym tle wydają się ciemne i zarysowują się jak twory płaskie. Po prostu sylwetki.

- Domy i drzewa zarysowują się na tle zorzy wieczornej. Sylwetki ich obserwujemy również w ciągu dnia, jeśli chmury przykrywają całe niebo, z wyjątkiem wąskiego pasa na horyzoncie.
- Podczas mgły lub drobnego deszczu drobne kontrasty ulegają jakby rozmyciu i pozostają tylko duże elementy krajobrazu o dość wyraźnych zarysach.
- W nocy na tle gwiaździstego nieba ogromne masy krajobrazu stają się jeszcze ciemniejsze.

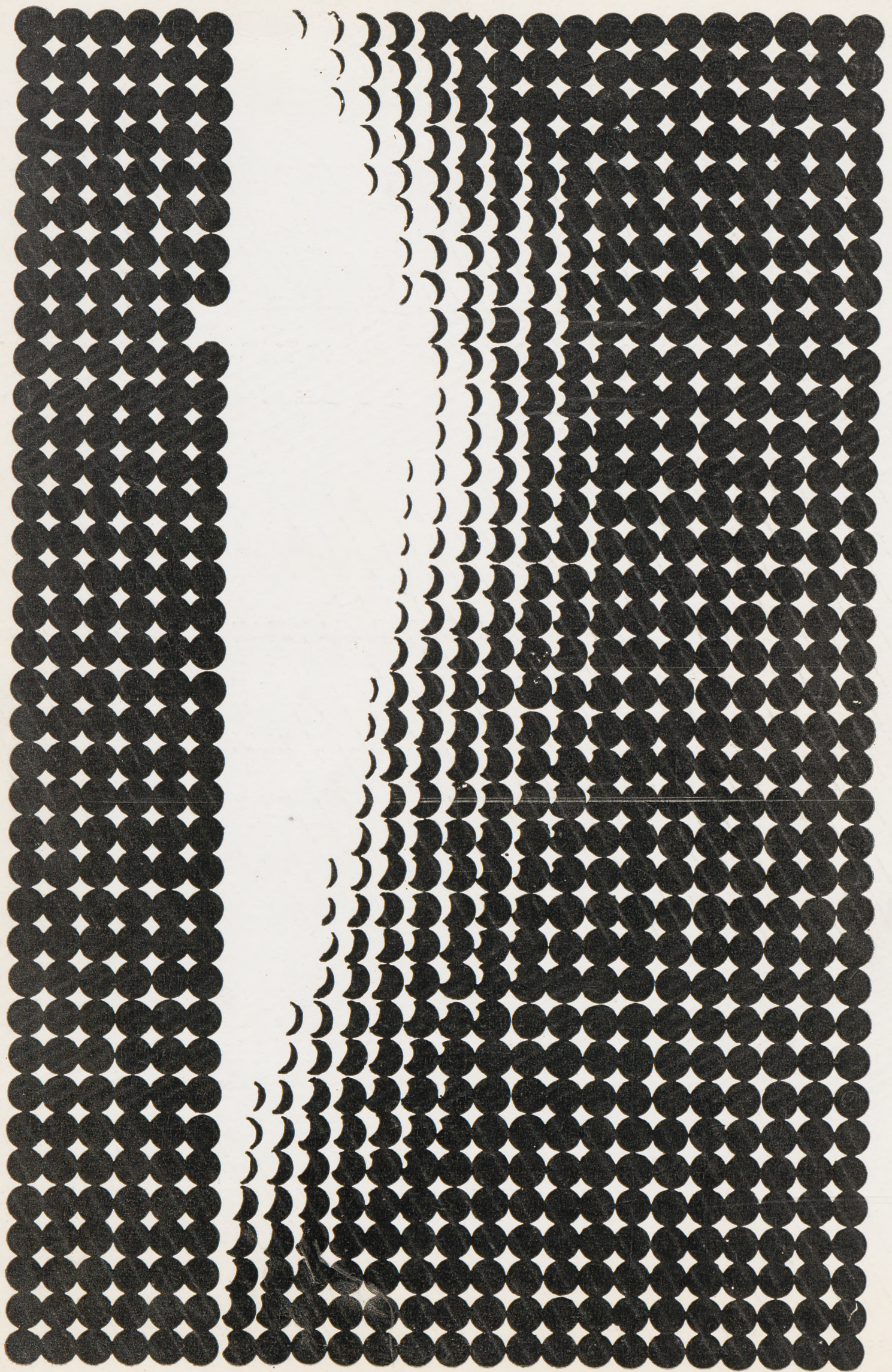
Zagadnienie barwy krajobrazu, przedstawionego tu w skrócie, daje już pewne wyobrażenie o sile oddziaływania przyrody na zmysły i psychikę człowieka.

Dobra architektura tkwi mocno w rodzinnym podłożu, w tradycji, która jest przecież wynikiem optymalnego dostosowania się do miejscowych warunków naturalnych. Warunków tych nie można pomijać. Trzeba wciągnąć je do projektu, uwzględnić i wykorzystać wspaniały materiał, jakim obdarza nas natura. W takim bowiem kontekście: deszczu i słońca, mgły i wilgoci, w tysiącach barw, światła, cieni i blasków, w tym i innym oświetleniu odbiera architekturę obserwator, mieszkaniac, przechodzień – człowiek, dla którego tworzymy.

I tak całościowo odbierany obraz wywiera niezaprzeczalny wpływ na nastrój i samopoczucie. Natężenie wyartego wrażenia jest oczywiście różne, zależnie od psychiki odbiorcy, lecz jest to zawsze istotny bodziec, przyjmowany mniej lub bardziej świadomie. Na zakończenie jeszcze jeden cytat. Niekoniecznie argument.

„Kiedyś szedłem brzegiem Emy cierpiąc z bólu, który występował bez żadnego określonego powodu i dlatego wydawał się nie do usunięcia. Nagle obraz mostu odbitego w wodzie przywrócił mi uczucie radości i pewności siebie. A przecież to było tylko odbicie. Jednak nie wiercie, jeśli wam ktoś powie, że to było tylko odbicie”.

(Duhamel „La Possession du Monde”)

Cena 20.-zł

art

BIBLIOTeka
Wydawnictwa
Architektury
i Urbanistyki
Warszawa, Warszawa